

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**СУСПІЛЬСТВО В УМОВАХ
ЕМЕРДЖЕНТНОГО РОЗВИТКУ**

КОЛЕКТИВНА МОНОГРАФІЯ

**Чортків
ЗУНУ
2023**

УДК

Рецензенти:

Захарчин Г. М. – д-р екон. наук, професор, професор кафедри менеджменту персоналу та адміністрування Навчально-наукового інституту економіки і менеджменту Національного університету «Львівська політехніка»;

Луцишин З. О. – д-р екон. наук, професор, помічник проректора з науково-педагогічної роботи Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Малюта Л. Я. – д-р екон. наук, професор, професор кафедри управління інноваційною діяльністю та сферою послуг Тернопільського національного технічного університету ім. І. Пулюя.

*Рекомендовано вченою радою
Західноукраїнського національного університету
(протокол № 9 від 31.05.2023 р.)*

С- Суспільство в умовах емерджентного розвитку»: моногр. / за ред. канд. екон. наук, доц. Н. Є. Кульчицької. Чортків: ЗУНУ, 2023. 320 с.
ISBN

Коллективна монографія виконана в межах комплексної теми дослідження кафедри і розрахована на широке коло вітчизняних фахівців, науковців, податківців, державних службовців, причетних до розробки та практичного становлення у вигляді варіативних трендів становлення суспільства в умовах емерджентного розвитку.

За достовірність фактів, статистичних даних та іншої інформації відповідальність несе автор. Передрук (перевидання) матеріалів видання дозволяється тільки з дозволу автора і редакції.

ISBN

УДК

© Чортківський навчально-науковий інститут підприємництва і бізнесу ЗУНУ

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА..... 6

РОЗДІЛ 1. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ЕМЕРДЖЕНТНОГО РОЗВИТКУ

Бойківська Г. М.

**УПРАВЛІННЯ ЛЮДСЬКИМ КАПІТАЛОМ
В УМОВАХ ЦИФРОВИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ9**

Тищенко С. В., Осіпчук А. С., Заєць В. М.

**ТУРИСТИЧНО-ЕКСКУРСІЙНЕ ОБСЛУГОВУВАННЯ
ЯК ФАКТОР СТАЛОГО РОЗВИТКУ РЕКРЕАЦІЙНОЇ
ТЕРИТОРІЇ..... 22**

РОЗДІЛ 2. ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА В ЕКСТРЕМАЛЬНІЙ СИТУАЦІЇ

Бутриновська У. П.

**ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА РОЗВИТОК
СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ЕКСТРИМАЛЬНИХ СИТУАЦІЙ..... 45**

Галуцак В. В.

**ПСИХОЛОГІЯ ПОВЕДІНКИ ЛЮДЕЙ У НАДЗВИЧАЙНИХ
СИТУАЦІЯХ 56**

Костишин Н. С.

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЛІДЕРА НОВОГО
ПОКОЛІННЯ, ЗГЕНЕРОВАНІ ЗА ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВ 68**

Кульчицький В. Р.

**СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ РОСТУ ДУХОВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ
СУЧАСНОЇ МОЛОДІ..... 78**

Чекаловська Г. З.

**ПЕДАГОГІЧНА МАЙСТЕРНІСТЬ ВИКЛАДАННЯ
ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИХ ДИСЦИПЛІН У ЗАКЛАДАХ
ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ 88**

Чижишин О. І.
СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ТРУДНОЩІ СІМЕЙ,
ЯКІ ВИХОВУЮТЬ ДІТЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ..... 97

Яковець Т. А.
ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ ОСОБИСТОСТЕЙ
ЮНАЦЬКОГО ВІКУ В КОНТЕКСТІ ДІЇ ФАКТОРІВ АГРЕСІЇ114

РОЗДІЛ 3. ПРАВОВІ ТА СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ В ЕКОНОМІЦІ ТА ОСВІТІ: ПОСТКРИЗОВІ ВИКЛИКИ

Гриців Т. Г.
ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ НАУКОВИХ ПІДХОДІВ
У НАЦІОНАЛЬНО СПРЯМОВАНІЙ ОСВІТІ123

Карач Н. М., Фіда Д. П.
ПЕРСПЕКТИВИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ОСВІТИ В УМОВАХ
СЬОГОДЕННЯ138

Ковальчук Ю. П.
EDUTAINMENT ЯК СУЧАСНА ВИМОГА ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ
НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ146

Кульчицький Р. В.
ОСВІТА ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ФЕНОМЕН: ПРОБЛЕМИ
СУЧАСНОЇ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ТА ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ155

Павелчак-Данилюк О. Б.
АКТУАЛЬНІСТЬ РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНО-
КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ОСВІТІ.....167

Семчишин Л. М.
ПРОГНОЗУВАННЯ І МОДЕЛЮВАННЯ В ЕКОНОМІЧНИХ
ДОСЛІДЖЕННЯХ179

РОЗДІЛ 4. РОЗВИТОК ФІНАНСОВИХ ВІДНОСИН ЯК ЧИННИК ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ В ПОСТ ЕМЕРДЖЕНТНИХ УМОВАХ

Андрушків Р. Ю.
АДАПТАЦІЯ ПОДАТКОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ
У ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ190

Бугель Ю. В. ВПЛИВ ВІЙНИ НА БАНКІВСЬКУ СИСТЕМУ УКРАЇНИ	206
Вербіцька І. І. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ	219
Гончар Г. П. РОЗВИТОК ТА ФОРМИ АУТСОРСИНГУ: СВІТОВИЙ ДОСВІД І УКРАЇНА.....	230
Дерманська Л. В. ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕЛЕКТРОННОЇ МИТНИЦІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ	240
Кульчицька Н. Є. ХАРАКТЕРИСТИКА МОДЕЛЕЙ ФІНАНСУВАННЯ ДЕРЖАВНИХ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ У РІЗНИХ КРАЇНАХ.....	250
Малюта Л. Я., Поляк-Свергун М. М. ПРОБЛЕМИ ПОДАТКОВОЇ СИТЕМИ В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ	274
РОЗДІЛ 5. ОБЛІК І ОПОДАТКУВАННЯ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНИХ ТА ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИХ ЗМІН	
Довбуш А. В. ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПОНЯТТЯ «ЗАТРАТИ» В БУХГАЛТЕРСЬКОМУ ОБЛІКУ	286
Домбровська Н. Р. НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНОГО МЕХАНІЗМУ ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ	297
Шмигель О. Є. ОСОБЛИВОСТІ ОПОДАТКУВАННЯ БЛАГОДІЙНОЇ ДОПОМОГИ.....	309

ПЕРЕДМОВА

Властивістю емерджентності є непередбачуваність та активність складових будь якої системи, які мають особливі властивості функціонування та взаємодії з іншими елементами.

Згідно з Новітнім словарем іноземних слів та висловів «Емерджентний (англ.) – такий що виникає раптово; емерджентна еволюція – філософська гіпотеза, що розглядає розвиток як стрибкоподібний процес, при якому виникнення нових, вищих якостей обумовлене надприродними, непізнаними причинами та силами». Саме в сучасних умовах пандемія COVID-19, активні військові дії на території нашої держави сприяють загостренню існуючих проблем та появі нових емерджентних факторів економічного, фінансового, соціального, правового та психологічного характеру. Це вимагає глибокого аналізу тенденцій, що спостерігаються у суспільстві, пошуку відповідей на виклики.

Емерджентні властивості суспільства мають певні характерні прояви і особливу неоднозначну природу: з однієї сторони вони мають негативні наслідки та можуть становити загрозу національній безпеці, а з іншого є драйверами розвитку суспільства в цілому.

Одна з найбільш актуальних проблем, що стоїть перед державою сьогодні, – забезпечення інтеграції українського суспільства у глобальний простір, трансформація якого характеризується масштабністю, різноманітністю і глибиною кризових тенденцій екологічного, економічного, політичного, фінансового та соціального характеру.

Враховуючи науково-практичну необхідність дослідження поставленої проблематики, автори виклали власні пропозиції щодо забезпечення функціонування суспільства у всіх його проявах.

У першому розділі **«Соціально-економічні трансформації суспільства в умовах емерджентного розвитку»** досліджено управління людським капіталом в умовах цифрових трансформацій; туристично-екскурсійне обслуговування як фактор сталого розвитку рекреаційної території.

У другому розділі **«Психологічні аспекти розвитку суспільства в екстремальній ситуації»** висвітлено психологічні чинники, що впливають на розвиток суспільства в умовах екстремальних ситуацій; психологію поведінки людей у надзвичайних ситуаціях; психологічні особливості лідера нового покоління, згенеровані за екстремальних умов; сучасні проблеми росту духовного потенціалу сучасної молоді; соціально-психологічні труднощі сімей, які виховують дітей з інвалідністю; особливості емоційного інтелекту особистостей юнацького віку в контексті дії факторів агресії

У третьому розділі **«Правові та соціально-філософські проблеми в економіці та освіті: посткризові виклики»** описано особливості реалізації наукових підходів у національно спрямованій освіті; перспективи трансформації освіти в умовах сьогодення; edutainment як сучасну вимогу діджиталізації навчання іноземних мов; освіта як соціальний феномен: проблеми сучасної шкільної освіти та шляхи вирішення; актуальність розвитку інформаційно-комунікаційних технологій в освіті; прогнозування і моделювання в економічних дослідженнях.

У четвертому розділі **«Розвиток фінансових відносин як чинник забезпечення економічного зростання в пост емерджентних умовах»** висвітлено процес адаптації податкового законодавства України у період воєнного стану; вплив війни на банківську систему України; особливості формування фінансових відносин в Україні; розвиток та форми аутсорсингу: світовий досвід і Україна; функціонування електронної митниці в сучасних умовах; харак-

теристика моделей фінансування державних вищих навчальних закладів у різних країнах; проблеми податкової системи в умовах воєнного часу.

У п'ятому розділі «Облік і оподаткування в умовах соціально-економічних та інституціональних змін» розкрито економічну сутність та інтерпретацію поняття «затрати» в бухгалтерському обліку; напрями вдосконалення обліково-аналітичного механізму формування фінансових результатів; особливості оподаткування благодійної допомоги

Власний внесок у дослідження вищевказаної теми, що відображена в розділах колективної монографії, зробили такі науковці: канд. екон. наук, доцент Кульчицька Н. Є., канд. екон. наук, доцент Бойківська Г. М., канд. екон. наук, доцент Тищенко С. В., асистент Осіпчук А. С., старший викладач Заєць В. М., викладач Бутриновська У. П., канд. екон. наук, доцент Галушак В. В., канд. екон. наук, доцент Костишин Н. С., аспірант Кульчицький В. Р., канд. екон. наук, доцент Чекаловська Г. З., канд. екон. наук, доцент Чижішин І. І., канд. екон. наук, доцент Яковець Т. А., канд. пед. наук, старший викладач Гриців Т. Г., канд. філ. наук, старший викладач Карач Н. М., викладач Ковальчук Ю. П., канд. іст. наук, старший викладач Кульчицький Р. В., канд. техн. наук, старший викладач Павелчак-Данилюк О. Б., канд. фіз.-матем. наук, доцент Семчишин Л. М., канд. екон. наук, доцент Андрушків Р. Ю., канд. екон. наук, доцент Бугель Ю. В., канд. екон. наук, доцент Вербіцька І. І., канд. екон. наук, доцент Гончар Г. П., канд. екон. наук, доцент Дерманська Л. В., д-р екон. наук, професор Малюта Л. Я., канд. екон. наук, викладач Поляк-Свергун Н. М., канд. екон. наук, доцент Довбуш А. В., канд. екон. наук, доцент Домбровська Н. Р., канд. екон. наук, доцент Шмигель О. Є.

РОЗДІЛ 1

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ЕМЕРДЖЕНТНОГО РОЗВИТКУ

Бойківська Г. М.

кандидат економічних наук, доцент
*Національний університет «Львівська
політехніка», м. Львів, Україна*

УПРАВЛІННЯ ЛЮДСЬКИМ КАПІТАЛОМ В УМОВАХ ЦИФРОВИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Цифрові технології дедалі більше проникають у всі сфери нашого життя, включаючи економіку, бізнес та ринок праці. Це вимагає від компаній та організацій висококваліфікованої робочої сили, яка була б здатна працювати з цифровими технологіями та пристосовуватися до їхнього швидкого розвитку.

Однак, зміни в технологіях також ставлять під загрозу деякі види робіт, тому розуміння того, як цифрова трансформація впливає на ринок праці та які вимоги ставляться до людей, які бажають знайти роботу, є критично важливим. Проблемам людського капіталу приділяється все більше уваги як одній із важливих складових сталого

розвитку будь-якої країни. Ідея про те, що люди є найважливішим економічним ресурсом, наразі відступає від економіки та розглядається як актив, який приносить регулярний дохід.

Пандемія COVID-19 пришвидшила цифровізацію світової економіки, включно з Україною, що призвело до потреби сучасних співробітників отримувати цифрові навички, працювати в онлайн-середовищі, вивчати нові програмні продукти та основи програмування, формувати дата-центри для покращення ефективності бізнесу. Інвестиції в людей на основі покращення рівня життя, охорони здоров'я, надання якісної освіти, створення робочих місць і навчання професійним навичкам сприяють розвитку людського капіталу, а це є основною умовою, що дозволяє сформувати більш соціально згуртоване суспільство та посісти провідне місце у світовій економіці.

В епоху змін і трансформацій, коли прискорюється цифровізація економіки, якість людського капіталу, що забезпечується високим рівнем знань, кваліфікації, здатністю до продуктивної та інноваційної праці та саморозвитку, безсумнівно, є ключовим фактором економічного зростання та конкурентоспроможності національних економік, як свідчить світовий досвід.

Для України питання цифрового розвитку також є актуальним, адже сучасні виклики глобалізації вимагають відповідного рівня конкурентоспроможності. Більшість наукових праць містять різні погляди щодо розвитку в Україні цифровізації, і відповідно постає питання в дослідженні сутності даного поняття [1].

Цифровізація забезпечує підприємствам такі конкурентні переваги як:

- надання додаткової цінності товару через якісний сервіс;

- високий рівень зв'язку з клієнтами та цільовою аудиторією;
- зниження ціни за допомогою автоматизації та оцифрування процесів;
- відкритість внутрішніх та зовнішніх процесів підприємства.

Проте варто виділити також недоліки цифровізації, до яких можна віднести: необхідність у високоякісних виконавцях; при невдалому використанні може зіпсувати взаємовідносини з клієнтами; переваги не носять стабільний характер [2, с. 349].

Вагому роль в цій трансформації посідає людський капітал. Люди стають основним фактором виробництва, а їхні знання, навички та компетенції в інформаційних технологіях стають рушійною силою розвитку цифрової економіки. У контексті цифровізації персонал високого рівня повинен мати технологічні знання, навички, цифрові можливості та здатність адаптуватися до нових умов.

В наші дні розвиток цифрового середовища та глобальної мережі охоплює практично всі сфери життя. Основною точкою відліку, особливо коли йдеться про прийом на роботу, є володіння людиною цифровими навичками та можливостями, які дозволяють їй швидко та ефективно виконувати поставлені завдання, досягати успіху та використовувати потенційні можливості. Відповідно, концепція людського капіталу стає ключем до досягнення головної мети створення економіки знань, інформаційного суспільства та підвищення конкурентоспроможності в умовах цифрової економіки.

У сучасному глобалізованому та діджиталізованому світі для побудови інноваційних моделей розвитку та посилення конкурентних переваг національної економіки,

держава повинна використовувати всі наявні важелі та інструменти, щоб розробити ефективний механізм управління й розвитку людським капіталом.

Україна залишається однією з провідних країн світу за рівнем освіти, але ефективність реалізації її потенціалу та використання людського капіталу є незначними. Проте, зараз розглядається можливість прискореного розвитку цифрової економіки України шляхом реалізації цільового сценарію до 2030 року, який має на меті зробити нашу країну європейським лідером у сфері інновацій та нових технологій, а також інтелектуальним хабом з найпривабливішими умовами в регіоні для розвитку людського потенціалу [3].

Втілення форсованого сценарію передбачає досягнення таких ключових індикаторів:

- частка цифрової економіки в загальному ВВП України – 65%;
- широкопasmовий доступ до мережі Інтернет у 99,9% українських домогосподарств;
- покриття території України 4G–5G на 100%;
- наявність цифрової ідентифікації та технічних можливостей для користування довірчими послугами для 99,9% громадян;
- покриття технологіями мобільного Інтернету 99% автомобільних і залізничних магістралей та 95% сільської місцевості [4].

Оскільки суспільство стає все більш цифровим, то якісне використання творчих здібностей особистості сприятиме економічному зростанню та національній конкурентоспроможності.

У контексті національної економіки людський капітал досліджується у трьох основних аспектах: рівні цифрової

компетентності працівників; наявності відповідних висококваліфікованих фахівців та підготовці (перепідготовці) працівників відповідно до сучасних вимог і запитів; наявності фахівців, які спроможні проводити якісні технічні експерименти та експертизи з приводу доречності впровадження окремих цифрових інструментів у практичну діяльність підприємств [5].

З огляду на ці важливі аспекти, ключовими напрямками та перспективами розвитку людського капіталу в умовах діджиталізації економіки можемо назвати наступні:

- інтелектуалізація людського капіталу, формування культури «навчання впродовж життя» та набуття українцями нових навичок та професій;

- формування нових моделей трудового життя людини, підвищення мобільності і сприяння самозайнятості;

- зростання корпоративної соціальної відповідальності, а також ролі мотивації до інноваційної праці, здатності індивідів креативно використовувати набуті знання та кваліфікаційні навички;

- розвиток творчих здібностей і професійних якостей працівників;

- оцифрування професій, створення та запровадження нових інноваційних форм зайнятості, соціальних технологій і моделей робочого часу;

- збільшення чисельності електронних бірж праці та онлайн-платформ;

- використання нових моделей інноваційного менеджменту на основі діалогово-адаптивних технологій [6; 7].

Завдяки автоматизації робочих місць підприємства матимуть можливість підвищити продуктивність праці, взаємодію з клієнтами та якість обслуговування.

В Україні ситуація на ринку праці в наступному десятилітті може змінитися не так кардинально, як у розвинених країнах. Навпаки, у найближчі 3–5 років діджиталізація та автоматизація можуть вирішити проблему дефіциту робочої сили.

Цифровізація не лише спричиняє зменшення кількості професій і скорочення використання робочої сили, але й пропонує нові галузі з непоставленими у чіткі рамки можливостями для реалізації талантів. Прикладом може слугувати дослідження паризького офісу McKinsey, згідно з яким, за останні 15 років Інтернет знищив 500000 робочих місць у Франції, але створив 1,2 мільйона інших. Іншими словами, замість одного втраченого робочого місця було створено 2,4 нових [8].

Протягом найближчих 10–20 років у світі даних використовуватиметься близько 100 трильйонів датчиків. Зросте і кількість людей, які будуть потрібні для встановлення зв'язку бази даних з фізичним світом. Ймовірно з'являться професії архітекторів та кураторів сенсорних систем. У майбутньому 65% молодих людей будуть займатися діяльністю, якої не існує у даний час [9]. До того ж, звертаємо увагу на те, що до 2030 року ринок праці може бути розбалансований через невідповідність між потребами ринку в певних професіях та бажанням сучасної молоді обирати модні, престижні спеціальності [8].

Таким чином, повна діджиталізація та розвиток цифрової економіки в Україні на початковому етапі супроводжуватиметься негативним процесом втрати робочих місць, але протягом кількох років оцифрування створить нові сектори та новий попит.

Однак правда й те, що деякі професії не підлягають автоматизації. До них належать такі навички, як: творчість, інтуїція, винахідництво, розв'язання проблем та

завдань, а також здатність надавати послуги, що вимагають людського контакту. Окрім цього, з'являються нові виклики, що пов'язані з забезпеченням ефективної командної роботи; стає й звичною віддалена робота та гнучкий робочий графік.

Представники компаній з різних секторів вже зараз зауважують позитивні аспекти і втрачені можливості від поєднання онлайн- і офлайн роботи в результаті діджиталізації, а також зростаюче піклування щодо фізичного й психічного здоров'я персоналу.

Сьогодні тенденція аутсорсингу поширюється як в Україні, так і у всьому світі. Аутсорсинг дає позитивні результати з точки зору збереження великої кількості персоналу, адже зменшує витрати на його утримання, на оренду необхідних приміщень та оптимізує податкові платежі (зникає необхідність соціальних виплат робітникам).

У сучасних умовах принцип «вміти вчитися, само-реалізовуватися та бути конкурентоспроможним протягом усього життя» є життєво важливим. В Україні має функціонувати система перманентної освіти, яка включатиме три основні рівні: загальну цифрову грамотність, систему прикладних практичних занять та інтеграцію з компаніями на ринку праці, які організовують стажування та надають зворотній зв'язок.

Отже, найактуальнішою можливістю для України, щоб підвищити конкурентоспроможність національної економіки в умовах цифрових трансформацій є використання високого потенціалу у сфері людських ресурсів. Враховуючи технологічне відставання багатьох секторів економіки, особливо важливим буде створення можливостей для функціонування нових виробництв, заснованих на принципово нових технологіях та організаційних інноваціях, а

також ефективно реформування системи освіти відповідно до сучасних вимог.

Якісний людський капітал сприяє підвищенню продуктивності праці, ефективності виробництва, зниженню витрат на одиницю продукції. Дослідженням питання розвитку людського капіталу на макрорівні займається Світовий банк, мета якого зосереджена на заходах, які можуть сприяти нарощенню людського капіталу та прискоренню прогресу в досягненні Цілей сталого розвитку.

Розгляд підходів з розвитку людських ресурсів у високорозвинених країнах світу свідчить про те, що найбільш конкурентоспроможними є ті країни, які створюють сприятливе бізнес-середовище. Як для стартапів, так і для вже існуючих фірм, ключ до успіху лежить у людському капіталі.

Беручи за приклад Сполучені Штати Америки, де мільйони місцевих працівників висококваліфіковані та мають багатий досвід, все одно залучаються таланти з усього світу, в тому числі через провідні світові науково-технічні університети та коледжі. Уряд США також стимулює створення та розвиток бізнесу, пов'язаного з наукою, технологіями, інженерією та математикою. Наприклад, деякі штати запровадили стратегії розвитку, спрямовані на розвиток людського капіталу. Штати Колорадо та Індіана модернізують способи навчання та працевлаштування своєї робочої сили, приділяючи особливу увагу допомозі тим, хто не має вищої освіти [9].

Штат Нью-Йорк у партнерстві з компанією IBM запровадив «P-TECH» – інноваційну державно-приватну модель для інтеграції середньої школи та розвитку робочої сили на базі промисловості. «P-TECH» базується на моделі академії кар'єри, яка надає досвід роботи старшокласникам і продовжує його в системі коледжів [9].

Також створена загальнодержавна програма навчання «South Carolina's Apprenticeship Carolina», яку реалізують 16 технічних коледжів по всьому штату, навчаючи понад 32 000 студентів за більш ніж 1 000 програмами (у тому числі 220 програм, орієнтованих на молодь). Для підтримки програми штат надає податковий кредит у розмірі 1000 доларів США для кожного зареєстрованого учня та використовує досвід роботодавців [9].

Загалом, у США діє орієнтована на вільний ринок система фінансування вищої освіти з високою оплатою за навчання, але добре налагодженою системою фінансової підтримки студентів. Оплата за навчання є основним джерелом фінансування університетів [9].

Інший приклад – підприємства в Китаї. Більшість компаній (81%) підвищили свою ефективність завдяки розвитку людського капіталу та інвестиціям у людський капітал. Інвестиції в людські ресурси є дуже корисними для зростання підприємств, і китайські компанії використовують їх для створення конкурентних переваг у залученні та утриманні компетентних працівників у своєму бізнесі. Керівники розглядають інвестиції в ефективні системи виплат працівникам як ключове рішення для найму та утримання працівників, а також як спосіб розвитку висококваліфікованої команди працівників надалі [10].

На підприємствах інвестиції в розвиток людських ресурсів організовані таким чином, щоб підвищити мотивацію та залученість працівників, тому існує необхідність регулярно оцінювати вигоди для бізнесу та контролювати ефективність зроблених внесків для вимірювання успіху працівників та систем винагороди.

Можливість використовувати інформаційні потоки, генерувати нову інформацію та забезпечувати її комер-

ційне розповсюдження є ключовими факторами успіху в сучасному діловому світі. У нових умовах глобалізації, зростаючої конкуренції, боротьби за якість продукції та інновації, креативні продукти стають головним рушієм економічного зростання.

Ефективне залучення креативного капіталу простежується у Кремнієвій долині. Саме тут зосереджені інноваційні підприємства світу, серед яких Apple, Microsoft, Google, Facebook, Intel, Amazon, Alphabet та ін. [11].

Успіх таких корпорацій є прикладом залучення та ефективного використання креативного людського капіталу – унікального набору знань, творчих здібностей, навичок і вроджених талантів, який, у разі набуття або розвитку в майбутньому, може приносити дохід через створення інноваційних продуктів [7].

Наприклад, на початку своєї діяльності корпорація Apple приділяла особливу увагу створенню творчих команд, що склалися з поетів, художників, акторів та агентів з нерухомості, які працювали пліч-о-пліч з інженерами [9]. Багато експертів вважають, що до креативних рішень вдаються тоді, коли недостатньо інформації для прийняття раціонального рішення, коли складно встановити причинно-наслідкові зв'язки або передбачити наслідки рішення, і тоді доводиться покладатися на інтуїцію.

Крім того, формуються якісно нові відносини між керівництвом і працівниками. Якщо в індустріальній економіці інвестори вкладали свої кошти, щоб власні активи постійно зростали, то сьогодні ринкова вартість креативних підприємств значною мірою визначається високою репутацією їхніх працівників, їхнім інтелектуальним і креативним капіталом, що є передумовою подальшого розвитку.

В українських реаліях основною проблемою навчання креативним інструментам є брак добре підготовлених креа-

тивних управлінських кадрів. Причинами такої ситуації є домінування в корпоративній культурі більшості компаній авторитарного стилю управління, за якого роль і думка топ-менеджерів не ставляться під сумнів; страх перед потенційними ризиками зміни персонального складу існуючої управлінської команди; необхідність радикальних інновацій; брак управлінських навичок, компетенцій і ноу-хау.

Тому все це вимагає перетворення та оновлення системи професійної підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації кадрів, здатних швидко переходити від однієї проблеми до іншої, знаходити ефективні нестандартні управлінські рішення, що зможуть суттєво підвищити ефективність соціально-економічного розвитку підприємств та економіки в цілому.

З огляду на динаміку зміни значення Індексу людського розвитку України, на відміну від багатьох інших країн, не спостерігається значного зростання цього показника. Це демонструє необхідність в Україні більшого інвестування в людські ресурси для повного розкриття людського потенціалу та забезпечення сталого економічного зростання.

Розвиток людського капіталу є фундаментальним елементом сталого економічного розвитку в сучасних умовах. Тому, на нашу думку, держава повинна вжити низку заходів, таких як:

- удосконалення оцінки стану людського капіталу, оскільки жодна з наявних класифікацій не охоплює всіх факторів, що впливають на людський капітал;

- збільшення чисельності університетів третього покоління для подолання нерівності в українському суспільстві;

- поширення механізму податкової знижки на навчання, що існує в Україні, так як низька обізнаність

громадян не дає їм можливості скористатися соціальними пільгами;

- впровадження інформаційних, соціальних і комунікаційних технологій, які сприяють розвитку людських ресурсів;

- розширення сфери оцифрування та інформатизації, щоб державні служби могли забезпечити сталий розвиток міст і громад;

- розвиток державно-приватних партнерств в освітньому секторі для підготовки висококваліфікованих фахівців, які спеціалізуються на важливих для регіону галузях;

- розробка стратегій оновлення систем освіти та охорони здоров'я, підвищення ефективності інвестицій у розвиток людських ресурсів: ідея полягає в тому, щоб наблизити соціальний захист і людський розвиток до потреб внутрішнього розвитку суспільства;

- створення умов для навчання впродовж життя, здобуття знань та професійного розвитку як основи для формування людського капіталу та суспільного прогресу;

- інтеграція вищої освіти і бізнесу та посилення форм дуальної освіти для допомоги випускникам у подоланні труднощів, з якими вони стикаються на початкових етапах своєї кар'єри.

Для забезпечення ефективного розвитку та використання людського капіталу в національній економіці в умовах цифровізації необхідно розробити інвестиційну стратегію, спрямовану на задоволення потреб економіки в розвитку та сталому відтворенні людських ресурсів. Цього неможливо досягти без ефективної державної політики, залучення стейкхолдерів бізнесу до процесу формування інформаційного суспільства через підтримку та реалізацію регіональних і місцевих ініціатив та інтеграцію до глобальної інфраструктури.

Література:

1. Устенко М. О., Руських А. О. Цифровізація: основа конкурентоспроможності підприємства в реаліях цифрової економіки. Вісник економіки транспорту і промисловості. Вип. 68. 2019. С. 181–192.
2. Чорна М. Стратегічне управління підприємствами в умовах діджиталізації економічних процесів. Журнал студентських наукових праць Управління, адміністрування та право: проблеми, тенденції, досягнення: вип. 5. 2022. С. 347–352.
3. Концепція розвитку цифрових компетентностей. 2021. URL: https://thedigital.gov.ua/storage/uploads/files/news_post/2021/3/kabmin-skhvaliv-kontseptsiyu-rozvitku-tsifrovikh-kompetentnostey-do-2025-roku/Dodatok-2.pdf.
4. Україна 2030e – країна з розвинутою цифровою економікою. Український інститут майбутнього. 2018. URL: <https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoju.html#6-2-2/>.
5. Руденко М. В. Аналіз позицій України в глобальних індексах цифрової економіки. Економіка та держава № 2. 2021. С. 12–18.
6. Шахно А. Ю. Проблеми та перспективи розвитку й управління людським капіталом в умовах діджиталізації економіки. 2021. С. 1–3.
7. Danylkiv K. Digital competences as a condition of formation of human capital quality. Lviv Polytechnic National University. 2021. P. 40–43.
8. Impact d’Internet sur l’économie française. Comment Internet transforme notre pays. 2020. URL: https://medias.vie-publique.fr/data_storage_s3/rapport/pdf/114000548.pdf.
9. Кандиба С., Шараєнко О. Закордонний досвід розвитку людського капіталу як основи сталого економічного розвитку. *Економіка та суспільство*, (26). 2020. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-26-6>.
10. Berger R. Future of Work. 2020. URL: https://www.rolandberger.com/en/Insights/Publications/Future-of-Work.html?fbclid=IwAR2qFJZPq5uy7TSDnTNRzh9jOA6rJgLGpzupJfI1S__oB4v1TD OV6dKwFiU.
11. Nijazbekova Sh., Madijarova D., Shaparova B., Shamisheva N., Radjuk N., Kurmankulova R. Investments of enterprises in human capital development. 2020. DOI: 10.2991/aer.k.200202.041.

Тищенко С. В.

кандидат економічних наук, доцент
Поліський національний університет, м. Житомир

Осіпчук А. С.

асистент
Поліський національний університет, м. Житомир

Заєць В. М.

старший викладач
Поліський національний університет, м. Житомир

ТУРИСТИЧНО-ЕКСКУРСІЙНЕ ОБСЛУГОВУВАННЯ ЯК ФАКТОР СТАЛОГО РОЗВИТКУ РЕКРЕАЦІЙНОЇ ТЕРИТОРІЇ

Актуальність теми. Видозміни, що відбулися у галузі туристично-рекреаційних послуг, що є невід'ємною складовою повної сфери послуг є зв'язуючим звеном у процесі переходу всього потенціалу економічного розвитку в ринкову економіку. Поява нових характеристик і якостей, привнесених у сферу туристично-рекреаційних послуг ринковими відносинами, суттєво змінили процеси її функціонування, взаємодії з іншими галузями, характеристики споживчого поведінки населення. Після стрімкого розвитку індустрії гостинності та індустрії туризму, як її складової сформувалися нові локації які приваблюють туристів, і вони постійно відвідувані, але поряд з цим виникає ряд проблем соціально-економічного розвитку та в галузі екології і культури.

У той же час екскурсійно-туристське обслуговування у складі сукупного туристично-рекреаційного продукту розвинене слабо, хоча і представляє собою досить приваб-

ливий вид послуг. З іншого боку, практично не потрібні екскурсійні ресурси музеїв, пам'яток історії, культури та археології. Сучасне екскурсійне обслуговування має головним чином розважальний характер, слабо використовуючи пізнавальну та освітню складові даного виду туристської діяльності. Тому тема дослідження є актуальною і потребує подальшого вивчення.

Зазначена тематика досліджується багатьма авторами, а сам: Кифяк В. Ф. [1], Білецький М. І. [2], Паньків Н. М. [9], Мальська М. П. [10], Любіцева О. О. [11], Сокол Т. Г. [17], Нездоймінов С. Г. [19], Альтгайм Л. Б. [20].

Метою роботи є розробка теоретичних та методичних засад щодо управління розвитком туристично-екскурсійно обслуговування для забезпечення сталого розвитку та ціло-річного режиму функціонування рекреаційного комплексу.

Туристично-екскурсійно обслуговування можна охарактеризувати як невід'ємну частину індустрії туризму, одну з найбільш масових складових, що рано виникли. Екскурсійна діяльність має досить складну структуру, як і весь туризм в цілому, підрозділяється за декількома класифікаційними ознаками і має можливості запропонувати свої послуги різноманітним групам споживачів, різноманітним форм та методів роботи, необхідністю та можливостями взаємодії при наданні екскурсійних послуг з іншими підприємствами та об'єктами.

Екскурсійна діяльність дуже сильно пов'язана із функціонуванням туризму, даже, можна сказати, що це є її основною складовою, особливо, якщо це відбувається на визначеній території (дестинаціях, ОТГ). Тому, функціонування екскурсійної діяльності як напрямок розвитку допомагає висвітлювати архітектурні пам'ятки, визначні

локації та багато різноманітних ресурсів, на які приїждять подивитися туристи.

Найбільш привабливими екскурсійними об'єктами в сучасних умовах можна вважати пам'ятки природного походження. Саме вони є цікавинкою, на котру приїждять туристи подивитися, вони розташовані в екологічно чистих місцях, де є висока емоційна та естетична насиченість та унікальність і та неповторність кожного об'єкту.

При цьому розширення форм і методів туристично-екскурсійних обсягів, що залучаються, різноманітність змістовних характеристик, дозволяють стверджувати про необхідність уточнення змісту класифікацій екскурсій, способу пересування, тривалості, формі проведення. Безумовно, екскурсії до природних об'єктів існували і раніше, вони були вписані у відповідні класифікаційні групи. Однак в даний час даний вид туристично-екскурсійного обслуговування придбав принципово нові характеристики, які дозволяють, на нашу думку, виділити його в окремий вид у групі тематичних екскурсій – природні туристичні екскурсії.

До основних характеристик, що дозволяють виділити даний вид туристично-екскурсійного обслуговування як самостійного напрямку, на нашу думку, слід віднести:

1. Використання в якості основних об'єктів екскурсійного показу природних об'єктів, ландшафтів, культурно-історичних пам'яток та об'єктів, що знаходяться в природному оточенні. У даному випадку мається на увазі використання специфічних об'єктів у сукупності з особливостями навколишнього середовища, тобто потрібна відповідна система природокористування в туристично-рекреаційних цілях.

2. Період екскурсійного обслуговування досить тривалий – від 3 до 6–8 годин, включаючи транспортну складову. При цьому можливе проходження певного маршруту, тривалі зупинки (в т.ч. в пікнікових зонах, археологічних або культурних об'єктах). В результаті дана екскурсія має певні елементи туристського походу, може розглядатися як самостійна мета перебування, включатися в сукупний туристично-рекреаційний продукт для конкретного туриста.

3. Можливий прояв вираженого рекреаційного ефекту в результаті знаходження в мальовничих ландшафтних та екологічних чистих умовах. При цьому рух за певним маршрутом з регульованим навантаженням може використовуватися в оздоровчих та реабілітаційних цілях, впливаючи на психоемоційні та медикобіологічні характеристики екскурсанта.

4. Потенціал природних та культурно-історичних об'єктів дозволяє використовувати їх практично цілий рік, пропонуючи різноманітні за формою та змістом екскурсійні програми для різних груп туристів та відпочиваючих. Також представляється перспективною активізація роботи з місцевими жителями на рівні краєзнавчої, еколого-просвітницької роботи, організація екскурсій для студентів і школярів. Таким чином, даний вид туристично-екскурсійного обслуговування дозволяє проводити постійну роботу з самими найширшими сегментами ринку туристично-рекреаційних послуг.

У більшості випадків туристично-екскурсійна діяльність у природних комплексах не пов'язана з прямим споживанням ресурсів, тому витрати в даній сфері носять еколого-економічний характер, тобто направлені, головним чином, на освоєння території при формуванні об'єкта

екскурсійного показу та відшкодування екологічної шкоди при подальшій експлуатації об'єкта. Таким чином, зміст туристично-екскурсійної діяльності може бути представлений таким чином:

- туристично-екскурсійне ресурсокористування, в т. ч. кліматичне, водне, земельне, пейзажно-ландшафтне,

- туристично-екскурсійне середовище, в т. ч. розміщення екскурсантів та їх потоків, об'єктів інфраструктури, використання сприятливих властивостей середовища для оздоровлення, естетичного сприйняття, пізнання.

З погляду просторової організації туристично-екскурсійне обслуговування може приймати різні форми – від локальної (наприклад, відвідування окремого об'єкта) до лінійної (екскурсійні маршрути) і площадної (паркові або пікнікові зони, ландшафтні та пейзажні об'єкти).

Туристично-екскурсійне обслуговування має ряд специфічних рис, що відрізняють його від інших форм туристично-рекреаційного використання природних ресурсів:

- туристично-екскурсійне обслуговування має яскраво виражену територіальну та ресурсну орієнтацію, що утворює потужні потоки до місць концентрації ресурсів та постійне знаходження екскурсантів на території об'єкта;

- вплив на природу відбувається прямо, що істотно впливає на стійкість природних комплексів, що самоорганізуються, при цьому переважає комплексне використання ресурсного потенціалу;

- туристично-екскурсійне обслуговування часто виступає піонером у використанні ресурсів, що раніше не залучалися до туристично-рекреаційної діяльності: печери, незаймані унікальні ландшафти тощо та однак може вступати в конфлікти з іншими природокористувачами щодо земельних, водних, лісових угідь.

Для об'єктів екскурсійного показу природного походження властива сезонність, викликана ритмікою природних процесів що проявляється в коливаннях потужності потоків екскурсантів, щільності антропогенного навантаження, величини ареалу екскурсійно-туристської діяльності. Своєрідний «пульсуючий» режим функціонування природних об'єктів екскурсійного показу з економічної точки зору призводить до негативних результатів – зменшення прибутку, нерівномірності зайнятості трудових ресурсів, але з екологічного погляду має безперечні позитивні прояви – можливість відновлення у міжсезоння природних комплексів, порушених у процесі природокористування. При цьому навіть для об'єктів, що передбачають цілорічне використання, необхідне встановлення в обов'язковому порядку екологічних канікул.

Регульованість антропогенних навантажень, чітка встановленість маршруту та термінів пересування екскурсантів дозволяють стверджувати про особливий, стійкий характер природокористування для туристчно-екскурсійної діяльності. При цьому стійкість розвитку туристчно-екскурсійного обслуговування як системотворчого фактора та основного користувача природних ресурсів конкретної територіально-рекреаційної системи забезпечує й стійкість розвитку всього рекреаційного комплексу загалом. Систематизуючи уявлення про еволюцію об'єкта екскурсійного показу природного походження, ми виокремлюємо чотири стадії стійкості процесу розвитку туристчно-екскурсійної діяльності:

1. *Стадія* туристично-екскурсійного освоєння, тобто *первинною* туристично-екскурсійною функцією – характерне освоєння ділянок з найкращими туристчно-екскурсійними ресурсами, переважно локальні форми туристчно-

екскурсійного обслуговування на окремих об'єктах з подальшим планомірним облаштуванням об'єкта та інфраструктурного оточення.

З вторинною туристично-екскурсійною функцією – туристично-екскурсійне обслуговування пристосовується до раніше сформованих видів природокористування або інших видів туристично-рекреаційних послуг, при цьому освоюються або вільні ділянки або туристично-екскурсійна діяльність змінює існуючі форми туристично-рекреаційного обслуговування.

Найважливішими завданнями управління на стадії освоєння є:

- вивчення та оцінка природно-ресурсного потенціалу;
- порівняльна оцінка потенціалів альтернативного використання ресурсів або різних об'єктів показу з виділенням пріоритетів розвитку та забезпечення стійкості ресурсокористування;
- оцінка економічної ефективності та екологічної безпеки освоєння, відповідності пропонованих туристично-екскурсійного послуг існуючому попиту;
- визначення рекреаційної ємності території розташування об'єкта.

Слід зазначити, що в даний час спостерігаються тенденції створення принципіально нових туристично-екскурсійних об'єктів природно-штучного походження (парки, ландшафтні комплекси тощо), а також «міфологізація» існуючих об'єктів для залучення додаткового інтересу екскурсантів.

II Стадія зростання туристично-екскурсійного обслуговування характеризується розширенням та ускладненням антропогенного впливу на довкілля, стабільним зростанням потоків екскурсантів, розширенням меж сезонності

вико-ристання об'єкта. Технологічний процес туристчно-екскурсійного обслуговування на даній стадії розроблений у повному обсязі, що дозволяє сконцентрувати витання на підвищенні якості обслуговування екскурсантів та розширення тематик пропонуванних екскурсій.

На даному етапі висуваються такі актуальні напрямки досліджень, як узагальнення результатів економіко-екологічного моніторингу туристчно-екскурсійного обслуговування, обґрунтування раціональної територіальної диференціації туристчно-екскурсійного обслуговування, витікання нових ресурсів, пошук шляхів формування нових пізнавальних та емоційно-естетичних потреб з метою оптимізації процесу ресурсоспоживання стійкості. Дана стадія є основною для організації системи поновлюваного ресурсокористування.

III Стадія стагнації туристчно-екскурсійного обслуговування Відбувається стабілізація потоку екскурсантів, уповільнюється процес диверсифікації структури пропонуваного туристчно-екскурсійного обслуговування, фіксуються значні екологічні порушення в процесі ресурсовикористання, пов'язані зі значними навантаженнями на об'єкт показу. Значна популярність об'єкта екскурсійного показу може призвести до розвитку видів діяльності, як торгівля, громадське харчування та інше супутнє обслуговування екскурсантів, що вкрай негативно позначається на стані довкілля.

На даному етапі управління стійким розвитком туристчно-екскурсійного обслуговування має вирішуватися наступні завдання:

– аналіз причин і факторів стагнації туристчно-екскурсійного обслуговування;

– виявлення зрушень у мотивації попиту туристчно-екскурсійної послуги, оптимізація якості природного середовища та відновлення об'єкта показу, обґрунтування зміни елементів та видів туристчно-екскурсійного обслуговування.

IV Стадія деградації (скорочення та зникнення) туристчно-екскурсійного обслуговування. Настає в результаті погіршення якості середовища та наданих туристчно-екскурсійних послуг внаслідок виснаження ресурсів природного походження, критичного тиску антропогенного навантаження, невідповідності структури та якості екскурсійно-туристського потенціалу, що змінилося відповідно туристично-рекреаційним потребам суспільства, скороченням біорізноманіття, збіднення ландшафтів, зниження емоційно-психологічних вражень від відвідування об'єкту.

Завданням управління на даному етапі є обґрунтування альтернативних варіантів розвитку процесів туристчно-екскурсійного обслуговування, а також проведення технологічної, економічної та екологічної реабілітації об'єкта та прилеглої території. При цьому можливе повне або часткове припинення туристчно-екскурсійного обслуговування на даній території для відновлення характеристик довкілля.

Необхідно відзначити, що настання стадії деградації туристчно-екскурсійного обслуговування обумовлюється, перш за все, нераціональними або неконтрольованими процесами експлуатації об'єкта, перевищенням допустимих меж антропогенного навантаження, появи видів діяльності, прямо не пов'язаних з туристчно-екскурсійним обслуговуванням, оскільки природні пам'ятки володіють досить стійким довгостроковим попитом у відвідувачів.

Таким чином, основним завданням управління стійким розвитком туристчно-екскурсійного обслуговування на об'єктах природного походження на всіх стадіях повинно бути як забезпечення контролю за процесами використання та дотримання параметрів функціонування економіко-екологічної системи.

На нашу думку, підвищення ефективності управління розвитком туристчно-екскурсійного обслуговування та його організацією безпосередньо пов'язане з реорганізацією органів управління курортною справою і туризмом на регіональному рівні, методичними та організаційними функціями. Таким чином, доцільним є виділення профільної структури у складі державного органу управління – управління культури та туризму в регіоні, приблизна структура якого представлена на рис 1.

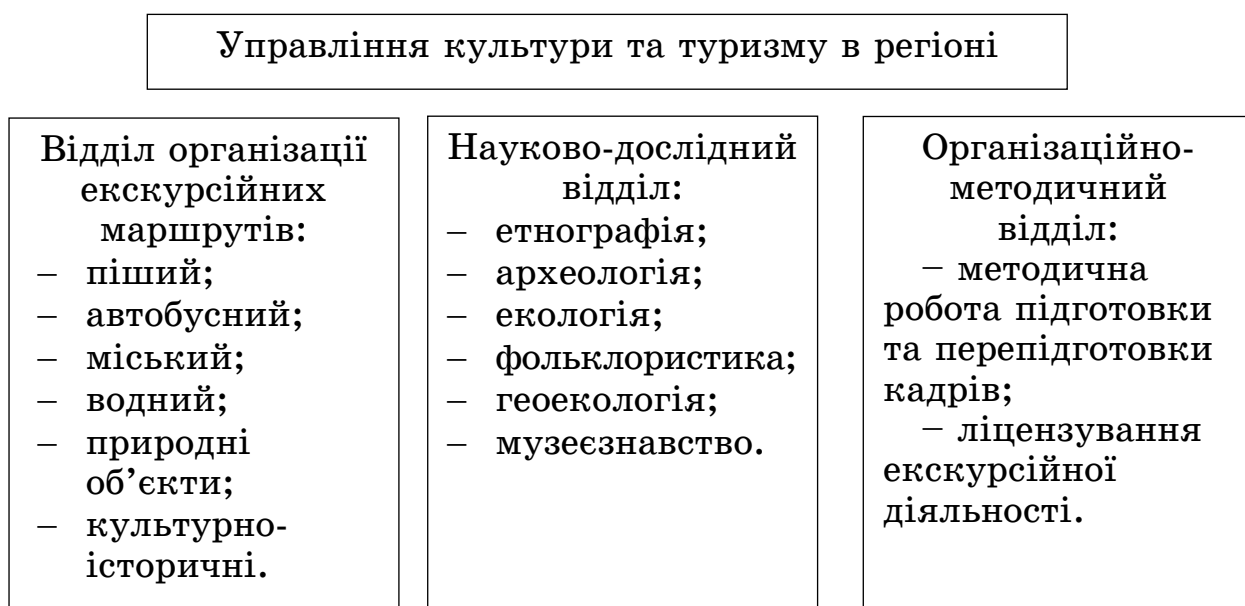

Рис. 1. Структура управління культури та туризму в регіоні

Основними функціями даного органу є управління розвитком туристчно-екскурсійної сфери з урахуванням профільності та специфіки даної діяльності.

При цьому необхідно сконцентрувати зусилля на організаційно-методичній і науково-дослідній роботі, бо це має призвести до якісної зміни системи туристчно-екскурсійного обслуговування та розширення числа використовуваних об'єктів, стандартизації та наукової обґрунтованості туристчно-екскурсійного обслуговування.

Ключовим завданням нового органу управління має бути організація роботи з розвитку екскурсійно-туристського потенціалу території, розробка нових екскурсійних об'єктів, маршрутів та методичних рекомендацій щодо організації туристчно-екскурсійної діяльності та її вдосконалення.

Основні методологічні положення посилення науково-дослідної складової можуть бути представлені у вигляді послідовності напрямку досліджень: обґрунтування рішень щодо оптимізації використання природноресурсного потенціалу території та пам'яток природного походження в екскурсійно-туристському обслуговуванні.

1. Вивчення природно-ресурсного потенціалу, виявлення та оцінка природних туристчно-екскурсійних ресурсів та умов їх використання (в т.ч технологічні та психолого-естетичні аспекти), вивчення впливу різних видів туристчно-екскурсійного впливу на екскурсійний об'єкт та навколишнє його природне середовище, а також оцінка ступеня їх можливої антропогенної зміни.

2. Виявлення стійкості до туристчно-екскурсійних навантажень та ємності природно-територіального комплексу окремого об'єкта екскурсійного показу, нормування екскурсійно-туристського навантаження для природних об'єктів різного типу, визначення періодів функціонування та тривалості екологічних канікул.

3. Проектування нових екскурсійних об'єктів та еколого-економічної інформації про потенційні екскурсійні

об'єкти природного походження, можливі способи їх екскурсійно-туристського використання, економічна оцінка витрат на введення в екскурсійно-туристичну експлуатацію об'єкту.

4. Виявлення проблем об'єктів показу з іншими видами природокористування або іншими видами туристичних рекреаційних послуг, рекомендації щодо врегульованих конфліктних ситуацій між різними видами природокористування (урахуванням природоохоронного статусу об'єкта), пріоритетів розвитку територіального туристично-рекреаційного комплексу та забезпечення стійкості екосистеми.

5. Медико-біологічна рекреаційна оцінка та вивчення лікувально-оздоровчого ефекту використання природних об'єктів, рекомендацій щодо використання факторів медико-кліматичного, психоемоційного та естетичного впливу на екскурсантів у період перебування на об'єкті показу, оцінка можливостей використання окремих маршрутів також у реабілітаційних цілях, визначення можливих обмежень для відвідування об'єктів за станом здоров'я.

6. Економічна оцінка ресурсного потенціалу природного екскурсійно-туристського об'єкта включає оцінку витрат на туристично-екскурсійне освоєння об'єкта та прилеглої території (інженерна та транспортна інфраструктура), оцінку економічного ефекту від експлуатації об'єкта, а також альтернативних можливостей використання даних ресурсів та можливої шкоди.

7. Функціонально-планувальна організація території природного туристично-екскурсійного об'єкта включає: обґрунтування раціонального функціонального зонування території, досягнення гармонійності у розвитку природно-антропогенних туристично-рекреаційних ландшафтів, обґрунтування оптимальної концентрації забудови інфраструктурними об'єктами, а також зміни існуючих ланд-

шафтів з метою безпеки та/або посилення природи на екскурсант.

Таким чином, можливе значне покращення якості прийнятих рішень, підвищення ефективності використання наявного потенціалу, забезпечення раціонального природокористування та найбільш повне задоволення потреб туристів у туристчно-екскурсійному обслуговуванні.

Не менш важливим компонентом є *розробка концепції управління розвитком туристично-екскурсійного обслуговування* в рамках рекреаційного комплексу. На нашу думку, управління в даній сфері дещо відрізняється від управління розвитком інших видів туристично-рекреаційного обслуговування.

По-перше, в даному випадку необхідно концентрувати управлінські зусилля на окремому об'єкті екскурсійного показу, зводячи її до рівня обов'язкової для відвідування пам'ятки. В результаті можна сформувати стійкий туристичний потік до локальної пам'ятки, після чого можна розвивати і прилеглі об'єкти, або формувати «кущову» структуру обслуговування туриста на невеликій території знаходження ключового об'єкта тяжіння. В результаті концепцію управління розвитком туристично-екскурсійних послуг можна представити наступним чином (рис. 2.).

По-друге, на відміну від інших видів туристично-рекреаційного обслуговування, екскурсії мають досить стійкий попит, причому в деяких випадках цей попит залишається незадоволеним через значне скорочення бази екскурсійного показу, що, природно, негативно позначається на загальному враженні від поїздки. Таким чином, на нашу думку, управління має ґрунтуватися на вивченні існуючого попиту та сприяти формуванню відповідної пропозиції.

Рівні управлінських рішень		
Управління туристично-екскурсійним підприємством	Управління окремим екскурсійним об'єктом	Управління рекреаційним комплексом
Суб'єкти управлінської діяльності		
Власник туристично-екскурсійного підприємства	Туристично-екскурсійне підприємство	Міське управління розвитком туризму
Мета управлінської діяльності		
Збільшення відвідуваності, удосконалення інфраструктури, додаткові послуги	Збільшення відвідуваності об'єкта, оцінка якості, проектування нових об'єктів з урахуванням потреб екскурсантів	Проектування нових об'єктів формування іміджу регіону екскурсійно-пізнавального та екологічного туризму
Види управлінської інформації		
<i>Первинна інформація</i> переваги споживачів і сезонність відвідування об'єкта. <i>Вторинна інформація</i> реалізація екскурсій на об'єкт робота посередницьких структур екологічна обстановка	<i>Первинна інформація</i> мета поїздки, зміст відпочинку потенційних екскурсантів, якість та асортимент наданих послуг <i>Вторинна інформація</i> динаміка турпотоку в регіоні екологічна обстановка	<i>Первинна інформація</i> динаміка турпотоку в регіоні питома вага екскурсійних послуг у загальному обсязі. <i>Вторинна інформація</i> стан екскурсійних об'єктів реклама екскурсійних об'єктів
Збір інформації для прийняття управлінського рішення		
<i>Місце збору:</i> на об'єкті, у місцях продажу, холи засобів розміщення <i>Метод збору:</i> опитування, анкетування фокус група, структура реалізації	<i>Місце збору:</i> в місцях продажу, холи засобів розміщення <i>Метод збору:</i> анкетування, фокус група, моделювання	<i>Місце збору:</i> власники об'єктів екскурсійно-туристські підприємства <i>Метод збору:</i> форми звітності, соціологічні дослідження
Здійснення управлінського рішення		
Поліпшення якості послуг, що надаються надання додаткових послуг та інформації вдосконалення роботи з посередниками	Усунення недоліків в обслуговуванні екскурсантів розширення тематики екскурсійних досягнень відповідності політики цін і структури попиту за рівнем якості та сезонами	Реконструкція існуючих та запровадження нових екскурсійних об'єктів розвиток інформаційного забезпечення екскурсійного обслуговування посилення контролю за якістю послуг, що надаються

Рис. 2. Концепція управління туристично-екскурсійними послугами

По-третє, екскурсійні послуги більшою мірою піддаються опису на основі конкретних характеристик об'єкта показу, що дозволяє ширше і докладніше представляти їх потенційному споживачеві, а також вивчати потреби потенційних екскурсантів у змісті, місці та способі туристично-екскурсійного обслуговування.

Можна запропонувати анкету-опитування, де за результатами проведених обстежень буде надана можливість оцінити затребуваність туристично-екскурсійного обслуговування у визначеному регіоні. В табл. 1. наведено запропоновану анкету.

Таблиця 1.

**Як би ви хотіли провести свій відпочинок
в зеленій садибі?**

Варіанти запитань	Кількість відповідей	%
– в тихій затишній обстановці		
– з постійними екскурсіями		
– з конною прогулянкою		
– з постійними танцями		
– з екстремально авантюрно-пригодницькою екскурсією		
– з можливістю займатися сільським господарством		

Таким чином, якщо є широке розкидання оцінок з різних аспектів екскурсійної діяльності, на нашу думку, це вказує на те що, з одного боку є наявні резерви збільшення доходів від надання екскурсійних послуг, а з іншого боку, на слабку вивченість напрямків ефективного вкладення інвестицій у розвиток екскурсійної діяльності.

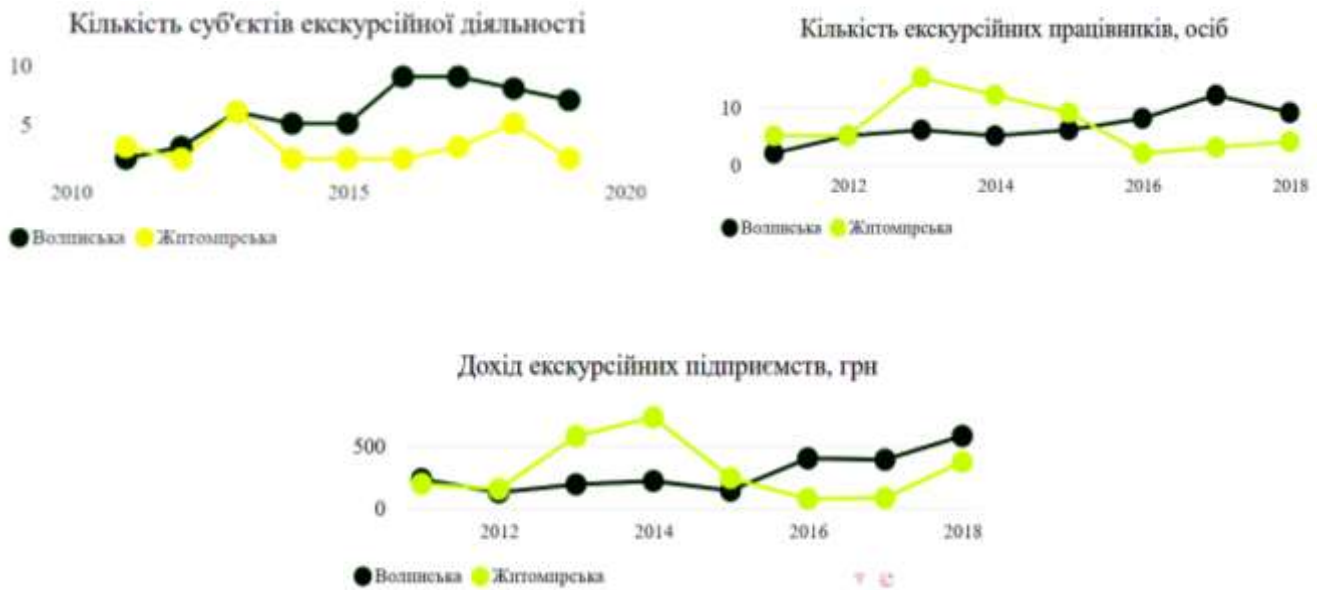

Рис. 3. Аналіз туристично-екскурсійної діяльності Житомирської області

Таким чином, формування нових підходів до організації та управління туристично-екскурсійним обслуговуванням є дуже важливим. Туризм є однією з галузей світової економіки, що розвивається, яка відіграє важливе значення в ступені підвищення добробуту населення. У рамках туризму у мандрівників та туристів з'являється унікальна можливість не тільки на власні очі побачити екзотичну для них, народну нематеріальну культурну спадщину, а й прийняти участь у ній. Це своє чергу пробуджує незабутні враження в туристів.

На сьогоднішній день в Житомирській області працює 67 туристичних підприємств, що надають різноманітні види туристичних послуг (табл. 2). В області також є великі можливості до розвитку фольклорного туризму. Саме деякі турагенства і надають таку можливість – відвідати фольклорні місця. З метою розвитку одного з привабливих видів екотуризму рибальства створено всі умови у визначених фермерських господарств, де в штучних водоймах можна

отримати відпочинок займаючись риболовлею. Впровад-
жуючи у повному обсязі у процес вже існуючі можливості,
створено додаткові робочі місця.

Таблиця 2.

**Аналіз основних туристичних підприємств Житомирського
регіону**

Назва 1	Напрямок 2	Адреса 3
Туристичне агентство TUI	Будь-які тури по Європі, по світу	Житомир, Бандери 2
На валізах, агенція подорожей	Тури по Україні, відпочинок на морі: Залізний порт, Лазурне, Затока, Очаків, лиж- ні тури, тури вихідного дня	Житомир, В. Бердичівська 23
СпеціА, агенція мандрів	Вікенди, екскурсійні поїздки по Україні і за кордоном, весільні подорожі, екзотика, оздоровлення в санаторіях України	Житомир, В. Бердичівська 8. Зустрічі за домовле- ністю у нетворкінг- кафе Лампочка
Оksamит-тур, ТА	Турфірма: відпочинок на морі (3, 4, 6, 8, 10 днів), тури вихідного дня, шкільні тури, одноденні тури по Україні, знижки групам	Житомир, Хлібна 19 (кут вул. Хлібної і вул. Гололевської)
ДжойнАп	Турфірма: відпочинок за кор- доном, великий вибір напрям- ків і готелів, горящі путівки в Єгипет, Туреччину, Кіпр, Болгарію, ОАЕ, Шрі-Ланку, Індонезію	Житомир, Київська 73
ROBINSON TOURS, туристична агенція	Відпочинок за кордоном, підбір турів, «горящі» тури, екскурсійні, спецпропозиція, лікування за кордоном	Житомир, Грушевського 60, офіс № 102
Tours & Tickets		Житомир, Вітрука 9, каб.103
Бутік подорожей, ТА	Паломницькі тури, шкільні, тури по Україні і за рубіж	Житомир, Київська 62 (перехрестя Київська / Хлібна)
Віта, турис- тична фірма (Наумчук В. П., ПП)	«горящі» тури, родинний відпочинок, гірськолижні курорти, внутрішній і міжнародний туризм	Житомир, Новий бульвар 4 (2 поверх Бібліотеки)

1	2	3
Всесвіт, туристична агенція	Турфірма: пляжний відпочинок, екстремальний відпочинок, тури вихідного дня, шопінг-тури, замовлення квитків, бронювання готелів, поїздки по Україні та за кордон	Житомир, Перемоги вулиця 7 б
Корал Тревел, ТА	Гарячі тури і путівки, бронювання турів в усі країни, представник оператора Coral Travel, JoinUp, TUI, Anex Tours в Житомирській област	Житомир, Київська 77, ТРЦ «Глобал UA»
Мандри світом, ТА	Організація відпочинку в усі країни світу, тури вихідного дня, «горячі» путівки, корпоративний туризм	Житомир, Грушевського 60, оф. 110

Джерело: опрацьовано автором інтернет-ресурси

Розвиток бджільницького туризму у цьому регіоні має великий потенціал, оскільки займається експортом продукції меду у країни як національного бренда. Для впровадження бджільницької сфери в туристичну індустрію, в першу чергу, необхідно створити всі спеціалізовані умови для туристів. В експериментальних цілях організовано бджільницький центр при фермерському господарстві Поліського національного університету міста Житомира. Бджільництво – будучи одним із найприбутковіших видів агротуризму, може стати формуючою ланкою іміджу агротуризму. Але слід зазначити, що необхідно створити всі належні умови для рекламування та презентування даних видів продукції та обладнання, шляхом організації невеликих будинків-музеїв, а також дегустації продукції в рамках шведських столів.

Туристична індустрія неспроможна розвиватися повною мірою без розвитку ремісничої сфери. Якщо вважати, що вироби ремісників, і навіть твори народно-прикладного виду мистецтва набуваються переважно зарубіжними туристами, роль розвитку цих народних промислів у розвитку зовнішнього туризму велика. Якщо ми хочемо збе-

регти та залучити національні види ремісництва та народно-ужиткового мистецтва, ми повинні ставити перед собою першочергове завдання розвитку туризму. У Житомирі функціонує музейний комплекс «Ремісничий двір».

Інформаційним базисом збалансованого, сталого розвитку системи туристично-екскурсійного обслуговування, а також початковою функцією управлінського циклу є моніторинг, спостереження з об'єктами і явищами з метою встановлення їх відповідності бажаному результату. Найбільш розроблено зміст та методичний апарат екологічного моніторингу, під яким розуміється вид науковопрактичної діяльності, спрямований на отримання результатів про стан навколишнього середовища з метою, перш за все, контролю за її антропогенним забрудненням.

При побудові системи моніторингу туристично-екскурсійного обслуговування необхідне просторове співвідпорядкування та взаємодія локальних та регіональних моніторгагових мереж кількох типів. Локальними об'єктами спостережень можуть виступати об'єкти екскурсійного показу та підприємства, що виявляють туристично-екскурсійні послуги, регіональному рівні відповідає весь територіальний туристично-рекреаційний комплекс.

У структурно-змістовному плані моніторинг туристично-екскурсійного обслуговування повинен мати кілька розділів. Отримана інформація в комплексі повинна відображати все різноманіття явищ і відносин, що виникають у процесі функціонування сфери екскурсійно-туристських послуг, її взаємодії з природним середовищем та іншими видами туристично-рекреаційної діяльності. На нашу думку, слід досліджувати наступний перелік головних груп показників – індикаторів розвитку туристично-екскурсійного обслуговування в розріз окремих типів моніторингу.

1. Екскурсійно-туристський моніторинг:

– моніторинг обсягу та структури попиту на туристично-екскурсійні послуги (статеві-вікові, мотиваційні, територіальної оцінки), а також ступеня задоволеності екскурсантів асортиментом та якістю запропонованих послуг. Збір цієї інформації періодично здійснюється під час соціологічних опитувань з урахуванням спеціальних анкет;

– моніторинг розподілу екскурсійно-туристських потоків, чисельності та щільності екскурсантів. В даний час має неповний та приблизний характер, що обумовлює необхідність удосконалення методики реєстрації відвідувачів туристичних територій та розрахунку неорганізованих екскурсантів;

– моніторинг функціонування туристично-екскурсійних підприємств, у т. ч. завантаження екскурсійних маршрутів, зрушень у їх спрямованості та інтенсивності. Ця інформація частково міститься у галузевій статистичній звітності, але зараз багато позицій обліку екскурсійної діяльності було втрачено, зокрема, кількість обслужених екскурсантів не диференціюється за напрямками екскурсій, місцем проведення та видами використаного транспорту. Цей недолік може бути компенсований за допомогою опитування керівників та спеціалістів екскурсійно-туристських підприємств за допомогою спеціально розробленої анкети – моніторинг відомчої належності суб'єктів.

2. Ландшафтний моніторинг:

– моніторинг ландшафтного та пейзажного розмаїття території та його зміни під впливом природних та антропогенних факторів екскурсійно-туристського використання;

– моніторинг функціонального зонування ландшафтів, залучених до екскурсійно-туристського використання.

3. Економічний моніторинг:

– моніторинг використання природно-рекреаційних, трудових та матеріальних ресурсів у процесі організації туристично-екскурсійного обслуговування;

– моніторинг форм господарювання суб'єктів туристично-екскурсійного обслуговування, тобто власників об'єктів показу;

– моніторинг внутрішньогалузевої економічної ефективності (прибуток, рентабельність, обсяги продажів, платежі до бюджету тощо);

– моніторинг конкурентних позицій туристично-екскурсійного обслуговування.

4. Екологічний моніторинг.

– моніторинг стійкості природних комплексів до екскурсійно-туристичного навантаження: їх ємності та здатності до самовідновлення;

– моніторинг стану природно-рекреаційних ресурсів при різних режимах екскурсійно-туристського використання.

5 Медико-біологічний моніторинг являє собою різновид антропоєкологічного моніторингу, до завдань якого входить індикація стану здоров'я екскурсантів. Державна медична статистика, що відслідковує зміни захворюваності та хворобливості місцевого населення, подібних відомостей не містить. Необхідно розробити методики та критерії не тільки в осіб, які проходять курс лікування в санаторно-курортних установах, а й у здорового контингенту закладів відпочинку та туризму.

Слід зазначити, що дані моніторингових досліджень, зокрема спостережень, оцінок і прогнозів, не є безпосереднім підґрунтям для управлінської діяльності. Необхідним проміжним етапом між інформаційним забезпеченням

управління розвитком туристично-екскурсійного обслуговування та вибором управлінських рішень є науково обґрунтоване цільове оцінювання та інформації (моделювання, розробка концепцій розвитку, проектування систем туристично-екскурсійного обслуговування, еколого-туристське районування).

Отже, використання організаційно-економічного механізму в екскурсійно-туристичній діяльності це дуже важлива тема для дослідження адже вона являється основою для розвитку туризму налюбій території. Вивченням зазначених питань присвячено багато праць як вітчизняних науковців так і закордонних. Досліджено теоретичні засади використання природних ресурсів у туристсько-рекреаційній діяльності розкрито зміст туристсько-екскурсійних послуг, їх місце у структурі сукупного туристичного продукту.

Література:

1. Кифяк В. Ф. Організація туристичної діяльності в Україні : навч. посібник. Чернівці : Книги-XXI, 2003. 300 с.
2. Білецький М. І. Придніпровський туристично-рекреаційний район України: проблеми і перспективи розвитку. *Вісник Львівського інституту економіки і туризму* : зб. наук. ст. № 13. Львів : ЛІЕТ, 2018. С. 166–180.
3. Заставецька Л. Сучасні проблеми та перспективи розвитку туризму в Тернопільській. *Карпатський край*. 2018. № 10–11. С. 110–117.
4. Компанець К. А. Організаційно-економічне обґрунтування принципів та методів управління підприємством (на прикладі туристичних організацій). Автореферат на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук. Національний транспортний університет Міністерства освіти і науки України. – 2015. 20 с.
5. UA.IGotoWorld.com – туристичний портал про Україну: сайт. URL: <https://ua.igotoworld.com/ua> (дата звернення: 25.10.2019).
6. Сокол Т. Г. Основи туристичної діяльності. К.: Грамота, 2006. 264 с.

7. Шандор Ф. Ф. Сучасні різновиди туризму. Київ : Знання, 2013. 334 с.
8. Паньків Н. М. Туристичне ресурсознавство : навч. посібник Львів : Український бестселлер, 2012. 230 с.
9. Музейний портал URL: <https://museum-portal.com> (дата звернення: 27.10.2019).
10. Мальська М. П. Просторові системи послуг (теорія, методологія, практика) : монографія / М. П. Мальська. К. : Знання, 2009.
- 11.. Любіцева О. О. Туристичні ресурси України : навч. Посібник. К. : Альтерпрес, 2007.
12. Білецький М. Приморський туристично-рекреаційний район України: сучасний стан і проблеми розвитку. Туризм, географія, краєзнавство: актуальні проблеми теорії і практики : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 16–17 травня 2019 р.). Тернопіль : ТНПУ, 2019. С. 7–21.
13. Про туризм: Закон України № 124-VIII від 15.01.2015, // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 14, ст. 3. URL : <http://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95->.
14. Мілашовська О. І., Удовенко А. М. Роль і місце екскурсійної діяльності у розвитку релігійного туризму на Закарпатті. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2013. Вип. 23.16 С. 124–129.
15. Федорченко В. К., Костюкова О. М., Дьорова Т. А., Олексійко М. М. Історія екскурсійної діяльності в Україні: Навчальний посібник. К.: Кондор. 2004. 166 с.
16. Романенко О. В. Організація екскурсійних послуг. *Культура народів Причорномор'я*. 2009. № 176. С. 159–161.
17. Сокол Т. Г. Основи туристичної діяльності. К.: Грамота, 2006. 264 с.
18. Нездоймінов С. Г. Підприємницький вектор розвитку регіонального туризму: Монографія. Одеса: пальміра, 2011. 344 с.
19. Нездоймінов С. Г. Навчальний курс з підготовки фахівців туристичного супроводу: методичні та інформаційні матеріали з курсу підготовки екскурсоводів та гідів-перекладачів. Одеса: ОДЕУ, Ротапринт, 2011. 135 с.
20. Альтгайм Л. Б. Основи музейної та екскурсійної діяльності. Курс лекцій. Тернопіль: Тернопільський нац. пед. університет ім. В. Гнатюка, 2007. 113 с.

РОЗДІЛ 2

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

В ЕКСТРЕМАЛЬНИЙ СИТУАЦІЇ

Бутриновська У. П.

викладач

*Чортківський навчально-науковий інститут
підприємництва і бізнесу*

ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ,

ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА РОЗВИТОК

СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ

ЕКСТРИМАЛЬНИХ СИТУАЦІЙ

Нинішня глобальна ситуація призвела до значних змін у суспільстві, змушуючи людей адаптуватися до безпрецедентних обставин. В екстремальних ситуаціях, таких як пандемії, стихійні лиха та війни, люди та спільноти піддаються впливу різних стресових факторів, включаючи соціальну ізоляцію, втрату доходів і страх перед невідомим, що може призвести до негативних психологічних наслідків. Незважаючи на те, що було проведено багато досліджень щодо психологічної реакції людини на такі ситуації, додаткового вивчення потребують психологічні аспекти розвитку суспільства в екстремальній ситуації. Тому метою цього дослідження є вивчення пси-

хологічних факторів, які впливають на розвиток суспільства під час екстремальних ситуацій, і як ці фактори можуть бути враховані для сприяння суспільній стійкості та добробуту.

Це дослідження також має на меті вивчити вплив екстремальних ситуацій на психологічне благополуччя індивідів, поведінку в суспільстві та розвиток нових соціальних норм. Буде розглянуто стратегії подолання, які люди використовують для управління психологічними проблемами в цих ситуаціях. Дослідження сприятиме нашому розумінню психологічних аспектів розвитку суспільства в екстремальних ситуаціях і дасть уявлення про те, як підтримувати людей і громади в такі складні часи.

Нещодавні дослідження підкреслили важливість розуміння психологічних аспектів розвитку суспільства в екстремальних ситуаціях, таких як пандемії, стихійні лиха та війни. Деякі дослідження зосереджені на впливі екстремальних ситуацій на індивідуальне психічне здоров'я, в той час як інші вивчають колективну психологічну реакцію суспільства в цілому. [5, 7]

Виклики, з якими стикаються соціологічні практики у воєнний час, очевидні, особливо в контексті загальної проблематичності світогляду, що зумовлює необхідність перегляду та переоцінки наявних інструментів спостереження за соціальною реальністю. Міждисциплінарні підходи та взаємодії широко використовуються і довели свою актуальність, оригінальність та плідність. Однак деякі інструменти є полярно протилежними і не завжди узгоджуються з альтернативними критеріями або вписуються у формальні класифікації. Тим не менше, вони свідчать про стабільність і плинність соціальних і культурних систем і, що важливіше, про стабільність і розмаїття наших іден-

тичностей. Ці полярні приклади включають алгоритмічну генерацію «великих даних» та автоетнографічні дослідження. [4, с. 306]

Екстремальні соціальні умови – це тривалі обставини життєдіяльності, які значно перевищують соціальні та природні норми, що історично склалися в даному суспільстві. Ці умови є результатом дії різноманітних чинників, таких як соціальні, економічні, технологічні, екологічні, організаційні, ментальні та психофізіологічні фактори, які суттєво відхиляються від їхніх звичайних, повсякденних показників і мають негативний вплив на окремих осіб, соціальні групи або суспільство в цілому. В таких умовах люди змушені жити в неординарний спосіб, що характеризується значним погіршенням умов життєдіяльності та постійною загрозою для їхнього здоров'я та існування. Екстремальні умови притаманні періодам війни, тривалим епідеміям, масштабним техногенним та природним катастрофам. Інтенсивність, тривалість, масштаби, ступінь руйнування усталених нормальних зв'язків, рівень ризиків і загроз в екстремальних умовах різняться, що відрізняє їх від екстремальних соціальних ситуацій. Екстремальна соціальна ситуація співвідноситься з подією і відображає дискретний характер процесу, тоді як екстремальний стан є тривалим. Короткочасність екстремальної ситуації дозволяє суспільству сконцентрувати свої ресурси на ліквідації та подоланні її наслідків. На противагу цьому, екстремальні умови є більш непередбачуваними і складними для подолання. Як в екстремальних ситуаціях, так і в екстремальних умовах індивіди та групи переживають психологічний стан, що проявляється як реакція на вкрай несприятливі обставини. [4, с. 48–50]

Загалом, останні дослідження і публікації свідчать про те, що сприяння стійкості і добробуту суспільства під час

екстремальних ситуацій вимагає багатогранного підходу, який враховує індивідуальні та колективні психологічні чинники, соціальну підтримку, а також ефективне лідерство і врядування.

Розуміння психологічних аспектів розвитку суспільства в екстремальних ситуаціях має вирішальне значення для розробки ефективних заходів, спрямованих на підвищення стійкості та добробуту суспільства.

Надання психіатричної та психосоціальної підтримки в громаді має вирішальне значення, і важливо, щоб заходи першої лінії, такі як програми допомоги з урахуванням травми, були доступними, щоб запропонувати стратегії подолання та зміцнення життєстійкості. Наразі існують корисні посібники, які надають доступну інформацію про те, як піклуватися про своє психічне здоров'я та здоров'я близьких під час збройних конфліктів, стихійних лих, пандемій, вимушеної міграції та катастроф. Необхідно забезпечити громадян знаннями та навичками самопомоги, а також доступом до соціальної підтримки на рівні громади. Цього можна досягти шляхом створення або відновлення громадських груп, члени яких спільно працюють над вирішенням проблем, беруть участь у заходах і тренінгах, таких як надання першої медичної допомоги, тактична медицина або навчання навичкам подолання труднощів і самоуправління. Дуже важливо залучати до таких тренінгів якомога більше людей, особливо вразливі групи, такі як діти, молодь і люди похилого віку. Перша психологічна допомога, яка забезпечує емоційну та практичну підтримку людям, що переживають гострий стрес через нещодавні події, повинна надаватися працівниками на місцях у співпраці з медичним персоналом, вчителями та підготовленими волонтерами. Цю роботу можуть успіш-

но виконувати фахівці-психіатри, психологи, соціологи, волонтери та ентузіасти.

Мета цієї статті – дослідити психологічні аспекти розвитку суспільства в екстремальних ситуаціях, таких як пандемії, стихійні лиха та війни. Зокрема, ця стаття має на меті дослідити психологічні чинники, які впливають на розвиток суспільства під час екстремальних ситуацій, включаючи соціальну підтримку, стійкість, самоефективність та лідерство, а також те, як ці чинники можуть бути використані для сприяння суспільному добробуту. Висновки, викладені в статті, допоможуть зробити внесок у розробку ефективних заходів, спрямованих на розвиток суспільства в екстремальних ситуаціях і сприятимуть суспільному благополуччю та стійкості населення.

Одними з найпомітніших психологічних наслідків екстремальної ситуації є стрес і тривога. Вразливість, невизначеність майбутнього, порушення повсякденної рутини – все це може сприяти виникненню почуття стресу і тривоги. Люди можуть відчувати себе пригніченими масштабами ситуації і намагатися впоратися з постійними змінами та викликами, що виникають. В екстремальних ситуаціях стрес і тривога можуть призвести до низки проблем із фізичним і психічним здоров'ям, зокрема депресії, безсоння та зловживання психоактивними речовинами.

Незважаючи на виклики, люди мають неабияку здатність до життестійкості та адаптації. В екстремальній ситуації люди можуть бути змушені змінювати свою поведінку та звички, щоб вижити. Це може включати прийняття нових способів роботи або спілкування, розвиток нових навичок або пошук альтернативних джерел їжі чи притулку. В екстремальних ситуаціях люди часто

об'єднуються і підтримують одне одного, створюючи соціальні мережі, які допомагають їм впоратися з викликами, що постають перед ними.

У психології копінг – це різні когнітивні, емоційні та поведінкові стратегії, які люди застосовують для подолання стресу та вимог повсякденного життя. Копінг передбачає свідомі зусилля, спрямовані на управління стресом або конфліктом і його зменшення, а його ефективність залежить від різних факторів, таких як тип стресу, індивідуальні особливості та обставини. Термін «копінг» використовується для опису механізмів психологічного захисту з 1960-х років, а першим його вжив Л. Мерфі у 1962 році, вивчаючи, як діти долають кризи розвитку. Мерфі виділив два компоненти копіngu – когнітивний і поведінковий – і виявив, що копінг-поведінка корелює з типологією особистості та попереднім стресовим досвідом. [2, с. 57]

Окремі люди, в екстремальних ситуаціях, можуть бути змушені піти на жертви заради колективного блага. Це може бути складним рішенням, оскільки воно часто передбачає відмову від особистих свобод або ресурсів на користь інших. Можливо, людям доведеться працювати разом, щоб знайти рішення, які принесуть користь громаді в цілому, а не лише їм самим. Це може призвести до напруження і конфліктів, оскільки люди намагатимуться узгодити свої індивідуальні інтереси з потребами групи.

Тому, лідерство і прийняття рішень мають вирішальне значення в екстремальних ситуаціях. Лідери повинні вміти надихати і мотивувати людей працювати для досягнення спільної мети, а також приймати складні рішення, які можуть мати значний вплив на життя людей. В екстремальних ситуаціях лідерам знадобиться адаптувати свій

стиль керівництва відповідно до потреб ситуації, а також їм доведеться приймати складні рішення, які ставлять колективне благо на перше місце порівняно з індивідуальними інтересами. [1]

Психологічні аспекти розвитку суспільства в екстремальній ситуації стосуються і контексту війни. Війна є особливо екстремальною ситуацією, яка має глибокий вплив на суспільство та окремих людей.

Одним з найбільш значущих психологічних наслідків війни є травма. Травма може виникнути внаслідок насильства, смерті, руйнувань і переміщення. Травма часто призводить до цілого ряду проблем з психічним здоров'ям, включаючи посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), депресію і тривогу. Вплив травми може бути довготривалим і впливати на окремих людей, сім'ї та цілі громади.

Результати комплексного психодіагностичного дослідження свідчать, що особи, які були тимчасово переміщені внаслідок конфлікту або катастрофи, мають ознаки соматизації, тривоги та депресії, а також міжособистісної чутливості та ригідності. Вони мають позитивне самосприйняття та віру в справедливість і контрольованість світу, але нижчу оцінку власного психологічного благополуччя та знижене відчуття життєвих перспектив. Кореляційний аналіз показує, що зі зростанням вираженості дезадаптації у цих осіб зростає вираженість емоційних порушень, змін у системі базових переконань та аутоперцепції психологічного благополуччя. Тяжкість дезадаптації вища в осіб, які зазнали значних матеріальних збитків або втратили близьких, а також у людей старшого віку. Дослідження підкреслюють необхідність психологічної підтримки та втручань для осіб, які постраждали від переміщення та травми, з урахуванням рівня залучення людини до травматичної події та її значущості для неї. [3, с. 426]

Як і в інших екстремальних ситуаціях, люди в суспільствах, зруйнованих війною, демонструють неабияку стійкість і адаптивність. Перед обличчям негараздів люди розробили механізми подолання труднощів і стратегії виживання. Це включає в себе розробку альтернативних способів отримання їжі та притулку, пошук нових способів спілкування та взаємодії, а також створення мереж підтримки.

Психологічна стійкість та адаптація мають вирішальне значення для людей і суспільств під час війни. Війна створює екстремальні умови, які можуть призвести до значних травм, переміщень і втрат. Однак люди в розірваних війною суспільствах знаходять способи впоратися і вижити перед обличчям негараздів.

Стойкість – це здатність оговтуватися від важкого досвіду. В умовах війни стійкість може набувати різних форм, наприклад, пристосування до нових умов життя, пошук альтернативних способів отримання їжі та води, а також подолання втрати близьких. Стойкі люди здатні зберігати почуття надії та оптимізму перед обличчям негараздів, і вони часто мають міцні мережі соціальної підтримки, які допомагають їм пережити важкі часи.

Адаптація також має вирішальне значення під час війни. Війна часто призводить до значних порушень у повсякденному житті, включаючи зміни в соціальних структурах, культурних практиках та економічних системах. Люди в зруйнованих війною суспільствах повинні знайти нові способи життя і взаємодії один з одним, щоб вижити. Наприклад, люди можуть створювати нові мережі підтримки, займатися бартером і торгівлею, а також розвивати нові навички та знання, які стануть у пригоді в умовах війни. Адаптація вимагає готовності до змін, а також креативності та винахідливості.

Психологічна стійкість і адаптація не є вродженими рисами, їх можна розвинути з досвідом і практикою. Одним із важливих факторів, що сприяє стійкості та адаптації, є соціальна підтримка. Люди, які мають міцні стосунки з родиною та друзями, мають більше шансів бути стійкими та адаптованими під час війни. Це пояснюється тим, що соціальна підтримка дає відчуття приналежності та зв'язку, а також практичну допомогу, наприклад, обмін ресурсами та інформацією. [6]

Іншим важливим фактором є освіта та професійна підготовка. Люди, які мають доступ до освіти і професійної підготовки, краще пристосовуються до нових ситуацій і розвивають навички та знання, необхідні для виживання під час війни. Освіта може забезпечити людей інструментами для критичного мислення, вирішення проблем і ефективного спілкування, що є важливими навичками в умовах війни.

Отже, психологічна стійкість і адаптація є критично важливими для людей і суспільств під час війни. Стійкість дозволяє людям оволодіти від важкого досвіду, в той час як адаптація дає можливість людям і суспільству знайти нові способи життя і взаємодії в умовах несприятливих обставин. Соціальна підтримка та освіта є ключовими факторами, що сприяють стійкості та адаптації, а інвестиції в ці ресурси можуть допомогти побудувати більш стійкі та адаптивні суспільства. Розуміючи важливість стійкості та адаптації, ми можемо працювати над створенням більш мирного та сталого світу.

Війна може призвести до значних соціальних і культурних змін. Наприклад, може змінитися роль жінок у суспільстві, оскільки вони беруть на себе нові обов'язки та ролі. Традиційні соціальні структури можуть зруйнуватися, що призведе до нових форм соціальної організації.

Війна також може призвести до змін у культурних практиках і віруваннях, оскільки люди адаптуються до нової реальності, в якій вони опинилися.

Лідерство та прийняття рішень є критично важливими у суспільствах, що перебувають у стані війни. Лідери повинні вміти надихати і мотивувати людей працювати задля досягнення спільної мети, а також приймати складні рішення, які можуть мати значний вплив на життя людей. В умовах війни лідери також повинні орієнтуватися в складних політичних і військових міркуваннях, а також балансувати між потребами громади і вимогами конфлікту.

В умовах війни психологічні аспекти розвитку суспільства набувають особливо важливого значення. Травми і проблеми психічного здоров'я можуть мати довготривалий вплив на окремих людей і громади. Однак люди також демонструють неабияку стійкість та адаптивність перед обличчям несприятливих обставин. Війна також може призвести до значних соціальних і культурних змін, а лідерство і прийняття рішень мають вирішальне значення для подолання викликів, пов'язаних з конфліктом.

Екстремальні ситуації можуть мати глибокий психологічний вплив на окремих людей і суспільство в цілому. В екстремальних ситуаціях люди можуть йти на жертви заради колективного блага, а лідери повинні вміти надихати і мотивувати людей, приймаючи при цьому складні рішення. Розуміючи психологічні аспекти екстремальних ситуацій, ми можемо краще підготуватися до них і впоратися з викликами, які вони приносять.

Адаптація до нових умов життя та організація життя громади вимагає поведінкових стратегій, які концентрують ресурси та зусилля навколо значущої мети. У нашому випадку такою метою є підтримання громадського та індивідуального здоров'я на рівні, що дозволяє людям

нормально функціонувати та реалізовувати свої життєві цінності та плани. Вибір індивідуальної стратегії поведінки щодо здоров'я та її реалізація у воєнний час залежить насамперед від складності та оригінальності ситуації, а також індивідуальних особливостей суб'єкта, зокрема його життєвого шляху, опори на власний досвід та досвід найближчого соціального оточення, якості інформації, отриманої з різних джерел. Важливе значення для подолання кризових ситуацій мають здатність і навички людини справлятися з внутрішніми і зовнішніми викликами, здійснювати самоконтроль, брати на себе відповідальність за своє життя і життя інших людей.

Література:

1. Александров, Ю. В. Психологічні аспекти лідерства / Ю. В. Александров // Лідери XXI століття. Формування особистості харизматичного лідера на основі гуманітарних технологій: матеріали наук. конф. (м. Харків, 21–22 верес. 2017 р.). – Харків: НТУ «ХПІ», 2017. – С. 152–154.
2. Зливков В. Л., Лукомська С. О., Федан О. В. Психодіагностика особистості у кризових життєвих ситуаціях / В. Л. Зливков, С. О. Лукомська, О. В. Федан. – К.: Педагогічна думка, 2016. – 219 с.
3. Особистість у кризових умовах та критичних ситуаціях життя: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (22–23 лютого 2018 року, м. Суми) / Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка. – Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2018. – 428 с.
4. Українське суспільство в умовах війни. 2022: Колективна монографія / С. Дембіцький, О. Злобіна, Н. Костенко та ін.; за ред. член.-кор. НАН України, д. філос. н. Є. Головахи, д. соц. н. С. Макеєва. Київ: Інститут соціології НАН України, 2022. 410 с.
5. Adapting to Post-Pandemic Reality [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.verywellmind.com/how-to-adapt-to-post-pandemic-reality-with-social-anxiety-5180281>.
6. Kobasa S. C. Personality and social resources in stress resistance. *J Pers Soc Psychol.* 1983 Oct; 45(4):839-50.
7. The psychological impact of quarantine and how to reduce it: rapid review of the evidence [Електронний ресурс] / [К. В. Samantha, К. W. Rebecca, Е. S. Louise та ін.] // *The Lancet.* – 2020. – [Електронне джерело]. – Режим доступу: [https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736\(20\)30460-8/fulltext](https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736(20)30460-8/fulltext).

Галушак В. В.

кандидат економічних наук, доцент,
*Чортківського навчально-наукового інституту
підприємництва і бізнесу*

ПСИХОЛОГІЯ ПОВЕДІНКИ ЛЮДЕЙ У НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЯХ

З розвитком цивілізації та використанням нових технологій, піднесенням наукових досліджень посилюється тенденція до зростання загрози техногенних катаклізмів. Саме тому нині всі спостерігають збільшення негативних наслідків надзвичайних ситуацій уже не тільки природного та промислового походження, а й руйнівних дій людського фактора. У результаті людям все частіше доводиться стикатися з надзвичайними ситуаціями, коли відбувається неймовірне напруження внутрішніх сил, підключення емоційно-вольової врівноваженості та оптимальне застосування власних здібностей для створення безпечного середовища. Відтак, такі ситуації у повсякденному житті позначаються декількома словами, які майже не різняться за змістом: «тяжкі», «виняткові», «загрозливі», «серйозні», «особливо важкі», «критичні», «кризові», «неспокійні», «небезпечні», «надзвичайні», «екстремальні» [6, с. 45]. І саме складні умови, в яких перебувають люди, провокують виникнення низки негативних психологічних наслідків, у тому числі – нехтування інструкціями, паніки серед населення (крик, плач, втікання), створення атмосфери нервозності, психологічна та емоційна напруги.

Як наслідок, в одних це супроводжується мобілізацією внутрішніх життєвих ресурсів, для інших – зменшенням або навіть порушенням працездатності, погіршенням стану

здоров'я, виникненню різних фізіологічних та психологічних стресових явищ. Це залежить від індивідуальних особливостей організму, умов праці, виховання, усвідомлення подій та розуміння ступеня небезпеки. Саме наслідки панічної поведінки та паніка в суспільстві можуть виражатися в масовій депресії, підвищенні смертності та зниженні народжуваності. Тому успішне застосування методів забезпечення безпеки людей у надзвичайних ситуаціях, а також розробка оптимальної стратегії їх евакуації та порятунку багато в чому залежить від знання психологічних аспектів поведінки людини в екстремальних умовах.

Відмітимо, що раптова зміна зовнішніх психологічних факторів викликає підвищену внутрішню мобілізацію, енергію, рішучість, стійкість, або ж погіршення психічних функцій: апатію, страх, хаотичні дії, загальмованість аж до повної відмови від дій (як рятувальників, так і постраждалих). Саме тому безпека значною мірою зумовлена минулим досвідом людини щодо того, як поводитися в таких ситуаціях, її поінформованістю щодо поточної ситуації. Але, варто зазначити, що відсутність практичних навичок поведінки в небезпечній ситуації, емоційна неврівноваженість, недовіра до професійних рятувальників, інформаційний вакуум або дезінформація у разі катастрофи також сприяють виникненню й поширенню різноманітних чуток серед населення.

Тому можна стверджувати, що у всіх складних ситуаціях моральне загартування та психічний стан людини відіграють вирішальну роль. Вони визначають готовність до свідомих, впевнених та розсудливих дій в будь-які критичні моменти. Адже стихійні лиха, великі аварії та катастрофи, війни та їхні трагічні наслідки викликають у людей сильне душевне хвилювання, вимагають високої морально-психологічної стійкості, витримки, рішучості,

готовності надати допомогу постраждалим, врятувати матеріальні цінності. Власне, практика показує, що лише 12–15% людей знають, що робити в надзвичайних ситуаціях, інші, зазвичай, демонструють розгубленість, паніку, плач або впадають у ступор [1, с. 38].

Відтак, дефініція «паніка» визначає тип поведінки натовпу, який перебуває в обставинах поведінкової невпевненості, підвищеному емоційному збудженні через неконтрольований страх [3, с. 12]. Як зауважують науковці, такі надзвичайні ситуації нерозривно пов'язані з інстинктом самозбереження, який проявляється в особистості незалежно від її інтелектуального рівня і є сигналом тривоги в небезпечній ситуації. Основою паніки є страх і тривога, які виникають в результаті переживання, безпорадності перед реальною чи уявною небезпекою, породження неконтрольованої, нерегульованої поведінки, іноді з повною втратою самовладання, нездатністю реагувати на звернення, із втратою почуття обов'язку та честі.

Важка картина руйнації і спустошення, безпосередня загроза життю негативно впливають на людську психіку. У деяких випадках вони можуть порушити процес нормального мислення, послабити або зовсім усунути контроль над собою, що призводить до невинуватених і непередбачуваних дій.

А невідготовлені психологічно, не загартовані практикою, люди відчують страх та бажання втекти з небезпечного місця, в інших – психологічний шок, що супроводжується м'язовим заціпенінням. У цей момент порушується процес нормального мислення, послаблюється контроль свідомості над почуттями і волею, або повністю втрачається. Нервові процеси (збудження або гальмування) проявляються по-різному. Цей стан досить тривалий – від

декількох годин до кількох днів. Люди, які перебувають у стані психічної депресії, можуть довго безцільно блукати по руїнах.

Також слід зазначити, що страх, який охоплює натовп у моменти реальної чи уявної небезпеки, має заразливу природу, коли феномен зараження, поряд із навіюванням та наслідуванням, входить до механізмів виникнення та поширення паніки. Згідно з дослідженнями, таку «інфекцію» можна визначити як «мимовільну неусвідомлену індивідуальну схильність до певних психічних станів» [6, с. 52]. Саме тому несподівана поява небезпеки, незнання природи та можливих наслідків від природного лиха, аварії, чи правил поведінки в цій ситуації, відсутність досвіду та навичок, слабка морально-психологічна підготовка – все це причини нестабільної поведінки людей у надзвичайних ситуаціях.

Відтак, численні дослідження дозволили виділити найважливіші характеристики паніки (рис. 1).

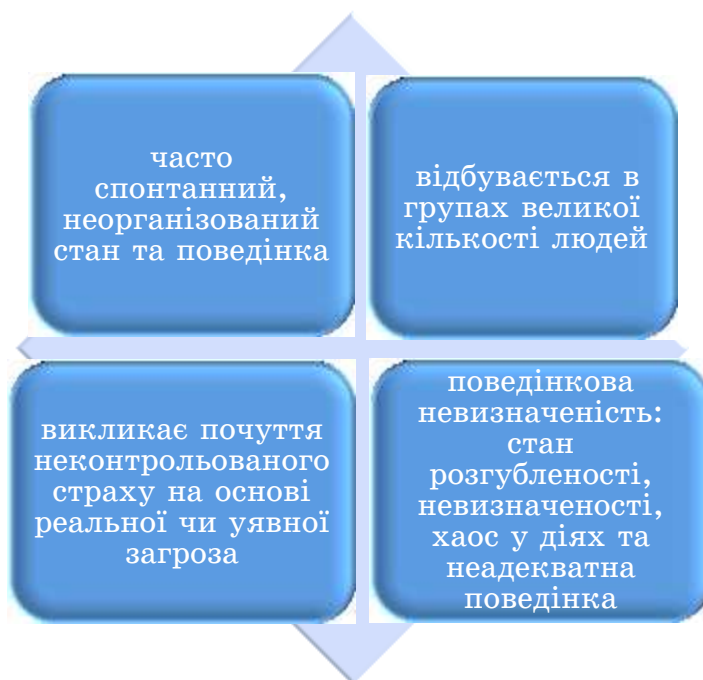

Рис. 1. Основні характеристики паніки

Вивчаючи феномен «паніка», науковці вказують, що цей стан є проявом групового страху. Враховуючи це, необхідно розрізняти індивідуальну та групову паніку. Тому, незважаючи на форму паніки (індивідуальну чи групову), розпізнаємо її за глибиною ступеня панічного зараження свідомості. Легкий ступінь (людина зберігає майже повну зібраність і серйозність, при цьому відчувається легке здивування, занепокоєння, напруженість); середній ступінь характеризується значною деформацією свідомих оцінок того, що відбувається, зниженням критичності, наростанням страху, схильність до зовнішніх впливів; і абсолютна паніка характеризується повним божевіллям і втратою свідомого контролю поведінки. Таким чином, паніка є певним емоційним станом, наслідком відсутності інформації про якісь новини або надлишок цієї інформації [1, с. 127].

Виявляється, що виникнення панічних станів пов'язане з низкою особистісних характеристик людей. Відтак, науково доведено, що жінки і діти, а також люди з низьким майновим становищем частіше піддаються паніці. При цьому високий рівень освіченості та інформованості особистості сприяє уповільненню розвитку панічних станів. Тому можна виокремити такі передумови виникнення паніки:

- фізіологічні: депресія, втома, голод, безсоння, стрес, наркотичне сп'яніння, які виснажують людину фізично і психічно та знижують її здатність швидко та точно оцінювати ситуацію;
- психологічні: почуття болю, розгубленості, невизначеності, страху, жаху, відчуття ізоляції та безпорадності;
- соціальні: загальна напруга в суспільстві, відсутність групової солідарності, цілісності та єдності групи,

втрата довіри до лідерів, брак інформації, панічні чутки [4, с. 26].

І саме соціальний і психологічний чинники є переважаючим порівняно з іншими.

Слід відмітити, що особистість є активною «складовою» будь-якої життєвої ситуації, навіть саме визначення характеру ситуації для людини виникає в процесі її особистісного осмислення, або ж в процесі спілкування з іншими людьми. Тому надзвичайні ситуації активно сприймаються та обговорюються, вони є динамічними, адже одна людина визначає ситуацію для іншої і навпаки. Такий підхід до розуміння ситуації як системи об'єктивних та суб'єктивних елементів, об'єднаних життєдіяльністю суб'єкта у певний часовий період, розглядається як особистісний підхід, де науковці надають перевагу стійким ознакам особистості. Психологи вважають, що саме стійкі ознаки особистості визначають особливості поведінки людини в надзвичайних ситуаціях.

З іншої точки зору, зважаючи на той факт, що дефініція «ситуація» – це лише зовнішні умови, які надають імпульс до дій та актуалізують певні особливості особистості, то детермінанти ситуаційного підходу безпосередньо виводяться з зовнішніх та об'єктивних особливостей самої ситуації [5, с. 38]. Відтак, науковці дотримуються такого підходу та стверджують, що поведінка ситуативно специфічна, тобто, значною мірою визначається не стійкими властивостями особистості, а особливостями тих зовнішніх умов, в яких перебуває людина. У той же час наголошується, що опис ситуації повинен бути скоріш суб'єктивним, ніж об'єктивним, тобто, ситуація повинна описуватись з позиції індивіда, поведінка якого досліджується спостереженням [3, с. 29]. За цими теоріями поведінка особистості може протікати на двох рівнях як імпульсивна

чи регульована свідомістю. У першому випадку спрямованість поведінки визначається установкою, котра виникає при взаємодії потреб людини і ситуації, в якій вони актуалізуються. На більш високому рівні поведінка не підкоряється імпульсу, а знаходить такий вид прояву, за який може взяти на себе відповідальність. Це відбувається завдяки механізму об'єктивації, згідно з яким людина протиставляє себе зовнішньому середовищу, починає усвідомлювати дійсність такою, яка вона є, і об'єктивувати свою поведінку. Водночас, не кожна людина здатна протистояти негативному впливу ситуацій, і, як результат цього – виникнення негативних психічних станів.

Також слід зазначити, що поведінка людини, згідно особистісного і ситуаційного підходів в умовах надзвичайної ситуації, багато в чому визначається таким психічним станом, як страх, який до визначених меж може вважатися фізіологічно нормальною реакцією, оскільки сприяє екстреній мобілізації фізичних і психічних ресурсів людини, необхідних для самозбереження. При подоланні цього відчуття здійснюються три основні стратегії:

- само – і взаємодопомога, тобто, певна самоорганізація людини;
- смиренність, фаталізм;
- руйнівна паніка.

Таким чином, конструктивна поведінка людей в умовах надзвичайних ситуацій великою мірою залежить й від рівня їх підготовленості до дій в цих умовах [2, с. 41].

Вивчаючи передумову психічного стану паніки, необхідно враховувати динаміку її виникнення. Як показує практика, повинен подіяти стимул, котрий спонукає до паніки. Він має бути досить інтенсивний, тривалий та повторюваний (вибух, сирена, звуковий сигнал автомо-

біля), щоб звернути увагу людей та викликати емоційний стан страху. Відтак, фізичні особи, які присутні у цей час, а це переважно діти та жінки, починають реагувати на такий шокуючий стимул. Джерело страху передається всім оточуючим через механізм кругової реакції. Після цього люди в натовпі остаточно деградують, втрачають самоконтроль і починається поспішний відступ. Кульмінація настає в момент психічного перенапруження людей, який супроводжується криками тих, хто загинув під час такого поспішного відступу чи тисняви. Потім натовп починає рідшати і настає спокій. Відтак, динаміку руху паніки можна встановити так (рис. 2).

Рис. 2. Динаміка руху паніки

Паніку серед людей можуть викликати різні обставини (аварії, пожежі, стихійні лиха, терористичні акти та бойові дії) і в результаті цього людина перебуває в стані стресу. Саме тому ситуації та фактори, які призводять до його виникнення та загрожують здоров'ю життя людини, називаються екстремальними ситуаціями [2, с. 54]. У свою

чергу, екстремальні ситуації можна визначити як регламентовані та нерегламентовані, планові та ситуаційні, «регулярні» та «незвичайні» й розподілити їх на чотири групи:

1) спричинені надзвичайними ситуаціями (стихійне лихо, природна чи техногенна катастрофа, війна, масові терористичні акти);

2) звичайні, повсякденні (пожежа, злочинний напад, повна відсутність часу);

3) споріднені з потенційно небезпечним хобі (альпінізм, підводне плавання, швидкісна їзда);

4) робота, професійна діяльність якої зумовлена виконанням небезпечних професійних обов'язків.

Дуже важливо відмітити, що потрібно бути спокійним під час загрози життю, адже це вміння, яке високо цінується і, безсумнівно, підвищує шанси на виживання. Зважаючи на той факт, що люди можуть поводитися належним чином під час надзвичайної ситуації, то навіть у заплутаній ситуації швидке мислення та ефективні дії можуть призвести до позитивних результатів. Однак, дослідження показують, що лише від 10% до 25% людей у надзвичайних ситуаціях можуть вжити оперативних та ефективних заходів. Інші потерпілі (приблизно 65-80% людей) будуть нерішучими і діятимуть неадекватно. У решти 10–15% постраждалих буде помітна дезадаптація поведінки, яка проявлятиметься через розгубленість, плач, паралізуючу тривогу та істерію [4, с. 63].

Також варто зазначити, що паніка може бути викликана безпідставними чутками. Відповідно до їхнього визначення, інтерпретуємо дефініцію «чутки» як повідомлення, які надходять від однієї або кількох осіб про якісь події, які не мають офіційного підтвердження та усно пе-

редаються між людьми від однієї особи до іншої [2, с. 44]. Чутки збуджують громадську думку, викликають антигромадську поведінку та руйнують соціальні зв'язки між людьми, що призводить до масової паніки.

Слід звернути увагу на те, що процес прийняття рішень під час надзвичайної ситуації відрізняється від повсякденного прийняття рішень з таких причин: бажання вижити, час на втечу обмежений та інформація, на основі якої приймається рішення, є неоднозначною, неповною та незвичною. Саме тому необхідно окреслити ряд причин, чому люди не реагують на небезпеку. І однією з основних причин є те, що постраждалі входять у стан «заперечення». Минулі помилкові тривоги або неточні попередження про небезпеку призводять до неприйняття того, що відбувається насправді. Також така відмова від прийняття інформації про надзвичайну ситуацію найімовірніше може спрацювати, якщо люди не довіряють джерелу попередження про катастрофу. Ще одна причина, через яку люди не реагують на загрозу, полягає в тому, що вони просто не знають, що робити. У повсякденному житті є ряд заздалегідь спланованих дій (схем), на які покладаємось. Але під час надзвичайних ситуацій існуючі схеми через неадекватну або стереотипну поведінку не працюють. Відтак, під час екстремальних ситуацій, зазвичай, спостерігається когнітивний параліч і тоді люди намагаються генерувати нову відповідну поведінку [6, с. 72].

Враховуючи серйозні наслідки паніки для людей в екстремальних ситуаціях, виникає потреба детально зупинитися на основних способах її подолання. Також, дуже важливо в умовах надзвичайної ситуації розрізнити реальні та уявні небезпеки, щоб швидко приймати рішення, оцінювати людей постійно та безперервно, контролювати себе, правильно ідентифікувати свої можливості та спробу-

вати знайти вихід навіть із глухого кута. Тому доцільно відмітити, що подолання паніки в натовпі починається із заспокоєння окремих осіб. По-перше, потрібно спробувати заспокоїтися і зорієнтуватися в ситуації, яка виникла. По-друге, необхідно з'ясувати, наскільки ця загроза реальна і чи є реальна можливість цього уникнути. Оцінивши ситуацію, потрібно спробувати знайти з неї раціональний вихід. У панічній ситуації необхідно вжити заходів, які будуть використані для власного виживання, виживання своїх рідних та докласти всіх зусиль, щоб врятувати якомога більшу кількість людей. Одним із таких заходів може бути спроба самотійного виходу з нервового натовпу. Слід також пам'ятати, що найважливіше – залишатися на ногах та рухатися по діагоналі щодо натовпу і таким чином наближатися до виходу. По-третє, необхідно мати на увазі, що людина, яка перенесла важку психічну травму, відновлює самовладання набагато швидше, якщо її залучити до будь-якого виду фізичної праці у складі групи. По-четверте, щоб послабити негативний вплив на людину, необхідно формувати психічну стійкість та силу волі. По-п'яте, треба пам'ятати, що рівень психологічної підготовки людей є одним із найважливіших факторів. А найменша розгубленість та прояв страху, особливо на самому початку екстремальної ситуації, може призвести до серйозних і часом до непоправних наслідків. Таким чином, наслідки надзвичайної ситуації значною мірою залежать від поведінки залучених людей. Якщо хочемо, щоб плани на випадок надзвичайних ситуацій були надійними, повинні заздалегідь вивчити та передбачити поведінку людей у таких складних ситуаціях [5, с. 76].

Отже, людська поведінка кардинально міняється, коли складні ситуації виводять із зони комфорту чи звичного оточення. Тоді робиться те, що ніколи б і не подумали

зробити з ясною головою. Відтак, визначено, що будь-яка особа, яка потрапила в надзвичайну ситуацію, буде відчувати стрес. Це не завжди погано, оскільки всі схильні діяти швидше під тиском. Але те, як люди справлятимуться зі стресовими ситуаціями, залежить від багатьох факторів, включаючи досвід, умови навколишнього середовища та вимоги до професійних доручень.

Література:

1. Оніщенко Н. В. Екстрена психологічна допомога постраждалим у надзвичайних ситуаціях: теоретичні та прикладні аспекти: монографія. Харків: Право, 2014. 584 с.

2. Почебут Л. Г. Соціальна психологія натовпу. В-во: «Піч», 2014. 346 с.

3. Байер О. О. Життєві кризи особистості: навч. посібник. Дніпро: Вид-во ДНУ, 2015. 244 с.

4. Галецька І., Сосновський Т. Психологія здоров'я: теорія і практика. Луцьк: Вид. центр, 2016. 338 с

5. Назаров О., Оніщенко Н., Садковий В., Садковий О., Склень О. Психологічні особливості базових копінг-стратегій та особистісних копінг-ресурсів працівників пожежно-рятувальних підрозділів МНС України: монографія. Харків: Вид-во УЦЗУ, 2018. 221 с.

6. Екстремальна психологія / За заг. ред. О. В. Тімченка. Київ: ТОВ «Август Трейд». 2017. 502 с

Костишин Н. С.

кандидат економічних наук, доцент
*Чортківський навчально-науковий інститут
підприємництва і бізнесу*

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЛІДЕРА НОВОГО ПОКОЛІННЯ, ЗГЕНЕРОВАНІ ЗА ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВ

Сучасний глобальний розвиток усіх сфер існування світу вимагає нового підходу до управлінського елемента у господарській діяльності бізнесу, що реалізується у становленні провідних лідерів. Сьогодні має місце значна зміна філософії бізнесу – її направленість полягає не лише на особисте збагачення власників, а на подолання бідності, підвищення рівня життя кожної людини, добробуту усього суспільства. Особливо гостро це питання зараз відчувається у нашій країні під час дії інтенсивних бойових дій за повномасштабної війни, яку розпочала Росія. Прагнення до свободи українського народу проявляється не тільки у відстоюванні суверенності держави, а в усіх проявах його життєдіяльності: прав, культури, мистецтва, економіки тощо. Відповідно дух свободи переноситься і на підходи та стилі в управлінні бізнес-структурами, які потребують нових лідерів, з новими розумінням сучасним потреб.

Головним капіталом організації будь-якої галузі економіки є її персонал. Саме конкретні люди, які в результаті втілення своїх здібностей, вмінь, навиків, переконань реалізують основне завдання кожного підприємства – отримання прибутковості та успіху на ринку. Це особливо стосується провідників бізнесу – його лідерів. Від їх майстерності та вміння орієнтуватися у змінних ситуаціях, усвідомленому аналізі своїх можливостей та можливостей

організації, пошуку креативних шляхів вирішення гострих питань значної мірою залежить вектор руху підприємства, його економічний розвиток. Описані характерні риси лідерства виступають набором соціально-психологічних особливостей, які потрібні для успішної діяльності компанії.

На нашу думку, вимогам ХХІ століття найкраще відповідатиме нова філософія лідерства, яка в основі використовуватиме оновлені механізми та риси ситуативної теорії «обслуговуючого лідерства» (автора якої Бланшар К. [1]), за якого лідери будуть демонструвати високе моральне та духовне служіння людям. Це особливо стосується комерційних організацій, адже як зазначив Миронович М. доля підприємництва, як цілісної системи, значною мірою залежить від духовних та моральних цінностей, що притаманні суспільству. «Ми не бачимо, як відбуваються духовні процеси, ми бачимо лише їх наслідки, які пояснюємо економічними причинами не бачачи, як працює людський дух» [4, с. 1]. Тобто, організація управлінського процесу будь-якого суб'єкта бізнесу займатиме вищий рівень, який буде направлено на забезпечення ефективних результатів господарювання у поєднанні з повагою, чесністю та турботою заради отримання усестороннього задоволення усіх учасників економічної діяльності.

Головною метою лідерства нового покоління є реалізації двох основних аспектів: «створення образу майбутнього та його втілення» [6]. Посадовці, як творці майбутнього образу, визначають ініціативний напрям діяльності компанії й, відповідно, їх чільний обов'язок – пояснити підлеглим мету, цілі діяльності комерційної організації, завдання, тобто чого саме хоче вона досягти. Величність та розвиток компанії буде реалістичним, якщо її цінності будуть гармонійні із власними цінностями її працівників.

Втілення та реалізація нової філософії управління комерційними організаціями можлива за умов становлення посадових лідерів нового покоління, які володітимуть відповідними соціально-психологічними особливостями.

Сучасна наукова література пропонує різні погляди відносно набору відповідних особливостей справжнього лідера. До прикладу, Друке П. звертає увагу на те, що стандартизованого, конкретно визначеного переліку характерних якостей лідера не може бути загалом, оскільки кожна людина є особистістю з певним життєвим досвідом та має свої, притаманні тільки їй, особистісні характеристики. Та поряд з цим, дослідник наводить ряд якостей, що можуть бути властивими ефективному лідеру: «вміння наполегливо та багато працювати, бути трудоголіком; формулювати чіткі цілі, яких потрібно досягти в житті та роботі; дотримання базових стандартів і принципів за будь-яких умов» [2].

Однією із вагомих особливостей лідера є доведення відповідного мотиваційного аргументування щодо здійснення останніми якісної роботи. У попередні періоди психологія лідерства наголос ставила на тому, що змотивувати підлеглих може винятково мудра, харизматична, вольова особистість. Однак, історично доведено, що така думка є хибною і не тільки тому, що є чимало визначних історичних постатей, котрі не володіли особливою харизмою, але здійснили власний внесок у розвиток людства (такі як Гаррі Трумен, Франклін Д. Рузвельт, Авраам Лінкольн та інші), а й тому, що такий підхід має більш авторитарне спрямування, яке вільного світосприйняття не поєднується і приносить відповідного позитивного ефекту у довгостроковій перспективі.

Сучасне суспільство, навпаки, вимагає від лідера нового покоління поваги до мудрості співробітників, прояву

довіри, консультування щодо вирішення відповідних проблемних питань. Це можливо здійснити шляхом наділення владою співробітників, тобто відкрити їх внутрішні сили за рахунок можливості «дозволити своїм працівникам думати своєю головою й дозволити їм використовувати свої знання, досвід і мотивацію для того, щоб отримати відмінний потрібний результат» [1, с. 87]. Через це, ефективний лідер повинен зосередити свою увагу на плідне співробітництво з членами команди, а не на критичну оцінку кожного підлеглого зокрема. Саме такий підхід до управління в сучасній комерційній організації забезпечить перехід від ролі посадовця-начальника (контролера) до ролі посадовця-лідера (натхненника, партнера). При цьому має реалізуватися диференційний підхід щодо вибору стилю лідерства в залежності від рівня розвитку здібностей його співробітника (рис. 1).

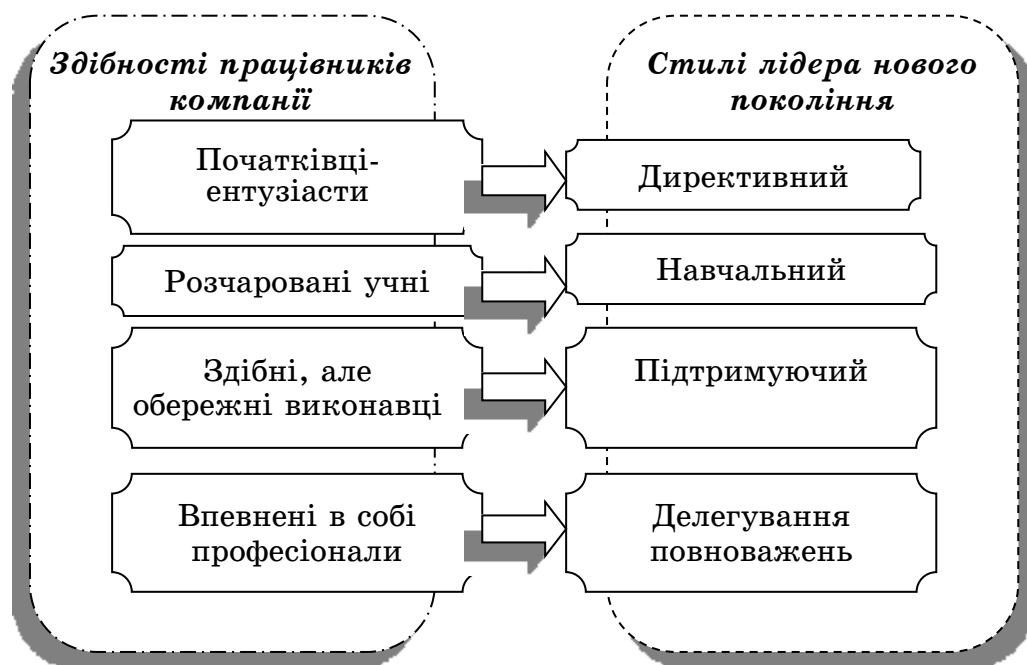

Рис. 1. Ранжування стилів посадового лідерства нового покоління до рівня здібностей підлеглих

Джерело: Сформовано автором на основі [1, с. 111]

Таким чином, ефективність застосування відповідного стилю, враховуючи конкретну ситуації, залежить від володіння лідером таких важливих вмінь та особливостей, як-от:

- діагностики (майстерність об'єктивно оцінювати компетентність й зацікавленість підлеглих);
- гнучкості;
- комунікативності;
- партнерства.

Наведені характерні риси лідера є обов'язковими для забезпечення сучасних вимог комерційних організацій та підприємств, що передбачає реалізацію допомоги співробітникам у досягненні поставлених цілей і формує основну функцію посадового лідера – служіння. Тобто, «вони не чекають від своїх підлеглих, щоб ті догоджали начальству, – навпаки, посадові лідери-слуги хочуть змінити на краще життя своїх працівників і в цьому процесі вплинути на діяльність підприємства» [1, с. 288]. Такими діями лідер нового покоління надає перевагу вихованню у членах колективу гідності та самоповаги.

Однією з головних соціально-психологічних особливостей лідерства є об'єднання його стратегічних та оперативних складових через механізм служіння співробітникам, клієнтам, що й формує життєздатність комерційної організації (рис. 2).

Психологічний аспект у новій філософії лідерстві проявляється через перехід внутрішніх якостей посадовця від служіння самому собі до служіння іншим, що спонукає його будувати та розвивати кращі сторони та відноси з іншими, оточуючими його людьми. Цікаву думку щодо цього, висловив Мацусіта К. – засновник компанії Matsushita Electric. Японський бізнес-лідер вважає, що «лідер пови-

нен приділяти як мінімум 70% своєї уваги позитивним якостям своїх підлеглих; 30% буде достатньо для роботи з питаннями, що потребують покращення чи змін» [5, с. 41].

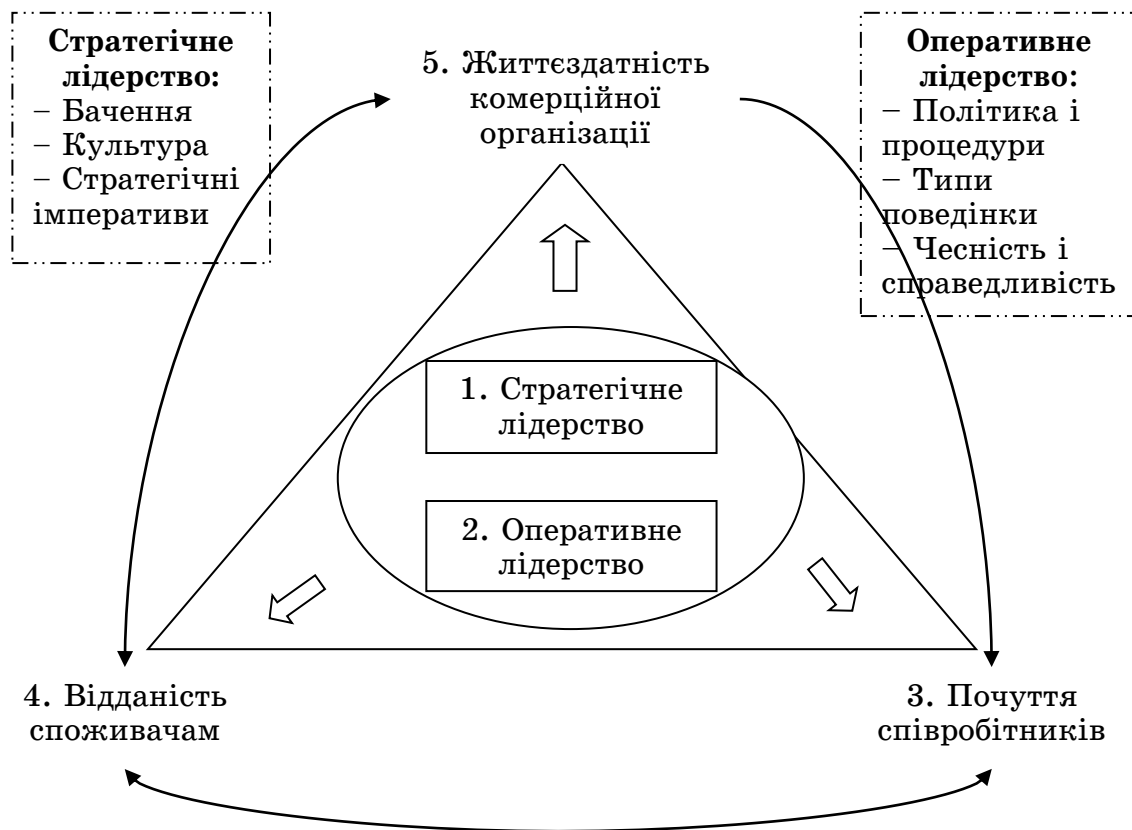

Рис. 2. Послідовність, якою визначається успіх комерційної організації, пов'язаний з посадовим лідерством

Джерело: Сформовано автором на основі [1, с. 111]

Зі свого боку співробітники мають зуміти вловити сильні сторони свого керівника. Відтак, двостороннє позитивне ставлення сприятиме розвитку комерційної організації, збільшить продуктивність праці, принесе підвищення економічних показників діяльності.

Високеефективне сучасне лідерство, на думку Кові С., можливе, якщо посадовець буде володіти певними навичками: «проактивністю (з цією навичкою поєднує відповідальність або дар самосвідомості); умілість починати робо-

ту, досягаючи остаточну мету (уява й совість); уділяти увагу вагомому (сила волі); думати в дусі «виграв/виграв» (менталітет достатності); намагання зрозуміти, а потім бути зрозумілим (мужність, управлінська чутливість); синергетизм (творчість), прагнення до постійного самовдосконалення» [3, с. 31].

У бізнесі дуже вадливі правильні судження та об'єктивно здійснені висновки, тому лідерам нового покоління слід навчитися виховувати у своїх підлеглих вміння усвідомленої самооцінки та здатності об'єктивного мислення щодо відтворення у власній уяві реальних ситуацій. Бізнесмен повинен чітко і точно сприймати будь-яку складну дійсність, швидко й адекватно реагувати. І така точність та об'єктивність оцінки можлива лише тоді, коли лідер чітко знає свої сильні і слабкі сторони. «Успіху може досягти лише компанія чи група людей, знаючих себе, здатних адекватно справитися з будь-якою ситуацією» [5, с. 36]. Такий колектив не матиме внутрішніх розбіжностей, а навпаки працюватиме, як єдине ціле.

До соціально-психологічних особливостей лідера нового покоління відноситься скромність – характерна риса посадовця, яка проявлятиметься у його поведінці, рівноправності у спілкуванні з іншими, не намаганні виділитися з поміж інших, не демонструванні своїх посадових впливів навіть ні у колективі ні поза його межами.

З цього випливають й інші особливості – повага та довіра. Справжній лідер повинен завжди поважати підлеглих, своїх послідовників, й навзаєм отримує повагу оточуючих його людей. Довіра, у свою чергу, є фундаментом влади. Її досягти при нещирості неможливо. Обов'язково настане той момент, коли лідер проявить свої якості, і це призведе до руйнування усіх збудованих спільних

стосунків. Довіра – це, що здобувається найдовшим шляхом, а втрачається в оду мить.

Підвищити легітимність посадовець зможе виключно через довіру, використовуючи при цьому набір певних інструментів: м'якості, терпіння, переконання, схвалення, здатності навчатися, відкритості, цільності, постійності, визнання своїх помилок та їх усунення, при цьому повинна панувати атмосфера розуміння й добороти. Відтак, лідер нового покоління має біти ініціативним і зобов'язаний працювати над підвищенням довіри до комерційної організації в цілому.

Доволі часто трапляються ситуації, коли лідери, проявляючи свою ініціативність, впевненість у правильності рішень, отримують зворотній ефект – невдачу в бізнесі. Це виникає через відсутність почуття смиренності та стриманості. «Довіра без смиренності дуже близька до зарозумілості»[5, с. 120].

Ефективного впливу на колег лідер може досягти, якщо проявлятиме терпимість у стосунках та стриватиметься від негативних висловлювань на адресу співробітників. Особливо неприйнятним є обговорення прорахунків, чи незрозумілості у певних ситуаціях з іншими членами колективу, а з'ясування стосунків, з особою, яка має пряме відношення до цієї ситуації. Справжній лідер має чітко розділяти людину та її вчинки, вибирати проактивну реакцію, творити добро анонімно, не виходити на рамки свого впливу, дотримувати обіцяного жити за законами любові. Щоб підлеглі відчували піклування та турботу, лідер зобов'язаний шукати у них тільки позитивні характеристики, сприяти до відкритості у висловлюванні.

Сміливою особистісною рисою лідера є визнання власних помилок, а відтак, і вміння просити вибачення у підлеглих. Зазвичай, посадовці будь-якої структури, не

здатні до таких дій, вони вважають, що усі їх вчинки правильні, що іншого й не могло бути. Таким чином, у проявляється завищена самооцінка, яка є проявом власності та авторитарності, що сформувалося через неодне покоління під гаслом «керівник завжди правий».

Відчуття справедливої поведінки лідера формується через дотримання чітких визначених правил, рамок, очікувань та наслідків.

Загалом успіх лідера комерційної організації залежить від його вміння залучати колег до обговорення та вирішення важливих проблем та питань, від майстерності делегувати повноваження, вміння використовувати інноваційні методи та інструменти, розвивати самоконтроль.

Таким чином, максимальне оволодіння перерахованими соціально-психологічними особливостями посадового лідерства комерційної організації допоможе управлінцю створити сильну структуру з потужним трудовим колективом, в якому панувати злагода, наполеглива праця по досягненню поставлених цілей та мети. Усі співробітники повинні сприйматися не тільки, як кваліфіковані працівники, а й як духовні істоти, які чітко розуміють сенс, значимість усієї діяльності, яку вони творять. Заразом, у такій атмосфері кожен буде саморозвиватися, удосконалюватися, що у наслідку призведе до загального розвитку компанії.

Феномен «лідерства» нині активно обговорюється серед вітчизняних та зарубіжних психологів і практиків. Його змістовне навантаження змінюється під впливом різних факторів, глобальних змін. Дослідження сутності лідерства згруповано і зосереджено через низку психологічних теорій, як-от: теорія особистості, поведінковий підхід, теорія рис, середовища, ситуативна теорія тощо. Нове розуміння лідерської компетентності представлено сучас-

ними теоріями – альфа-лідерства, емоційного інтелекту, моделі лідерства 4 Е, концепції «трубопроводу лідерства» та ряд інших.

Аналіз підходів та класика цій дозволив виділити важливі характеристики посадового лідерства: по-перше, лідер розглядається як духовно-емоційний центр певної групи, виявляє загальну владу організації чи підприємства в одній особі; по-друге, лідер формується з особистості, яка володіє найбільшою кількістю бажаних особистісних якостей; по-третє, лідер під час роботи в команді керується домінантною моральною цінністю; і останнє, лідер мотивує, надихає, захоплює колег до реалізації спільної мети, виступає вирішальною компонентою командної роботи. Отже, справжній лідер – це командний гравець, який володіє здатністю до колективної взаємодії.

Ефективний лідер ХХІ століття – це посадовець, який чітко орієнтується у сучасних реаліях, уміє діагностувати та оцінювати будь-яку складну ситуацію, вміє робити висновки, приймати та визнавати свої помилки, просити вибачення; є гнучким до кожного співробітника, що проявляється у майстерності вибору ним відповідного стилю лідерства в залежності від здібностей підлеглого; ініціює спільне вирішення справ, дослухається до думку та критики колег, а не вперто стоїть на власній думці; володіє ціннісними рисами, як-от: скромність, толерантність, смиренність, стриманість, не перебільшує власну самооцінку та не занижує самооцінку колег; створює робочу атмосферу доброти та взаєморозуміння, партнерства, що базується на довірі. Отже, лідер нового покоління є особою, яка бере на себе відповідальність за діяльність від усього колективу, володіє авторитетом, власним прикладом та діяльністю демонструє напрям досягнення цілей та мети комерційної організації.

Література:

1. Бланшар К. Лідерство: к вершинам успеха / пер. с англ.; под ред. Т. Ю. Ковалевої. СПб. : Питер, 2008. 368 с.
2. Друкер П. Енциклопедія менеджменту / пер. з англ., 2014. 432 с.
3. Кови С. Лідерство, основанное на принципах. Х.: Бизнес Букс, 2018. 302 с.
4. Маринович М. приклад Ісуса – це найбезумніший бізнес-проект. URL: http://ipress.ua/articles/myroslav_marynovych_pryklad_isusa__tse_naybezumnishyy_biznesproekt_93141.html.
5. Мацусита К. Миссія бізнеса / пер. с англ. М. : Альпина Паблишерз, 2010. 193 с.
6. Нестуля С. Концепція лідерства-служіння як дидактична основа формування лідерської компетентності майбутніх менеджерів. *Міжнародний журнал інноваційних технологій у соціальних науках*. 2018. № 6(10). С. 16–23.

Кульчицький В. Р.

аспірант

Західноукраїнський національний університет

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ РОСТУ ДУХОВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ

Тема духовності та духовно-морального виховання особистості останнім часом все частіше обговорюється на всіх рівнях. Її актуальність визначається станом сучасного суспільства, що характеризується глибокою кризою духовності, моральності та культури підростаючого покоління та суспільства в цілому, що охопило всі сторони життєдіяльності людини.

Особливо гостро ця проблема стоїть у підлітковому та юнацькому віці, оскільки саме цей прошарок соціуму найбільш схильний до зовнішніх впливів через свої вікові особливості. Відомо, що діти засвоюють та наслідують цінності дорослих. А сьогодні ці цінності піддаються рішучому перегляду. Причому відбувається це у вкрай нестабільній соціальній, економічній, екологічній, психологічній обстановці, в процесі зміни типів духовної культури, в моральній атмосфері, що принципово змінилася, коли не просто повалено всі духовні ідеали, авторитети, а й відсутні значні громадські засади, безвідповідально стверджують нові норми, що ведуть до духовного вакууму.

Зміни соціально-економічної, політичної та воєнної ситуації в країні призвели до необхідності становлення та самовизначення молоді в умовах сучасного суспільства – суспільства в умовах війни, що змінюється, втрачає ціннісні орієнтири та істотно деформується духовний потенціал – найважливіший критерій психічного та духовного здоров'я особистості та основи її становлення [2].

Розвиток молоді відбувається шляхом успадкування соціокультурних зразків духовного життя старшого покоління, з урахуванням змінного соціального досвіду і нових знань, ідей, в результаті чого формуються специфічні індивідуально-особистісні потреби, інтереси, цінності. Еволюція суспільних відносин відбувається шляхом зміни соціальної структури у зв'язку з політичними, ідеологічними, економічними, культурними, воєнними реформами. Однак при цьому маєтсь на увазі необхідна гармонізація різноспрямованих соціокультурних та військових процесів. Особливість умов, що склалися нині, – велика кількість різних, що суперечать один одному сенсів і значень інформації, що формує амбівалентність, лабільність і нестійкість свідомості молодого покоління, що вимагає протилежної поведінки, веде до дезорганізації особистості [1].

У сучасній реальності молоді доводиться жити в умовах глибоких протиріч – між розмитістю ціннісно-нормативних стандартів і агресивністю сучасних зразків культури, що наступають; між потребою суспільства у наступності духовно-моральної самоорганізації самовизначається особистості та відсутністю теоретично обґрунтованих форм і методів організації життєдіяльності молодих людей.

Це детермінує специфічність поведінки молоді у взаємодії з однолітками та представниками старших поколінь, що виливається у зіткнення поглядів та конфлікти.

Соціокультурне регулювання духовного життя молоді, як правило, здійснюється через споживання духовної культури, що забезпечує умови та засоби становлення її як суб'єкта виробництва духовних і фізичних сил і оптимальне адаптаційне входження в соціокультурний простір. Цей простір містить вищі зразки духовних і моральних цінностей у сферах індивідуальної та групової свідомості, які визначають вибір сенсожиттєвих цінностей у ході самовизначення та самореалізації в рамках молодіжної субкультури [4].

Зниження ефективності інституційних та наростання спонтанних саморегуляційних процесів призводить до ситуації невизначеності, розмитості, нечіткості ціннісно-нормативних стандартів. Сучасні соціокультурні зразки, широко представлені у ЗМІ, надають неоднозначний вплив на свідомість та поведінку молодих людей. Знання про зовнішній і внутрішній світ, про себе у молодих людей конструюється створюваним інформаційним простором, соціальними мережами, що сприймається як реальність з подальшим вибудовуванням по ньому алгоритму власної практичної діяльності. Виникнення в молодій людині тієї чи іншої потреби, що визначається такою інформацією, свідчить про те, що отримані знання набули для нього

сенсу стимулу, що спонукає до дії. Таким чином, у світі складається ситуація, коли людина керує реальністю, а ірреальність, подана певним чином у вигляді ЗМІ чи соціальних мережах певною мірою керують ним, формуючи цінності споживання матеріальних благ.

У березні 2022 року в Україні було проведено психолого-соціологічне опитування молодих людей віком від 14 до 22 років, щоб виявити домінуючі ціннісні орієнтації. Результати дослідження свідчать, що сучасна молодь віддає пріоритет власній безпеці та матеріальним благам, при цьому більшість з них вважає, що матеріальні цінності, власна безпека та свобода, а також досягнення матеріального благополуччя пріоритетніші, ніж духовно-моральний розвиток. Такі цінності, як патріотизм і любов до батьківщини, більшість опитаних виявилася значущими, але власна безпека та матеріальне задоволення стало домінуючим. Цінність краси природи та мистецтва значуща лише для 14% респондентів, великодушність вважають цінною якістю 11%, безкорисливість – 17%, смиренність – 11% учасників дослідження, хоча при цьому майже всі хочуть мирного життя. При цьому смиренність визначається сучасною молоддю як одне з найкорисніших якостей у світі, тоді як матеріальне благополуччя (гроші, кар'єра, влада) істотніше для більш, ніж 90% опитаних. При цьому любов, чесність, мир і доброта затребувані більш ніж на 80%, проте більшість респондентів впевнені, що ці якості швидше завадять їхньому кар'єрному зростанню, ніж сприятимуть йому.

За результатами дослідження можна явно простежити наявність внутрішніх протиріч молодого покоління. До таких традиційних цінностей, як добро, чесність, справедливість, додалися нові цінності: мир, кар'єра, успішність, незалежність. Проте, у свідомості молодих людей реаліза-

ція нових цінностей непорівнянна зі збереженням колишніх, традиційних. Ця помилка призводить до внутрішньо-особистісного конфлікту та потребує психологічної корекції.

На наш погляд, є низка передбачуваних причин переважання низького рівня духовно-морального розвитку у сучасної молоді, основні з них представлені у рис. 1:

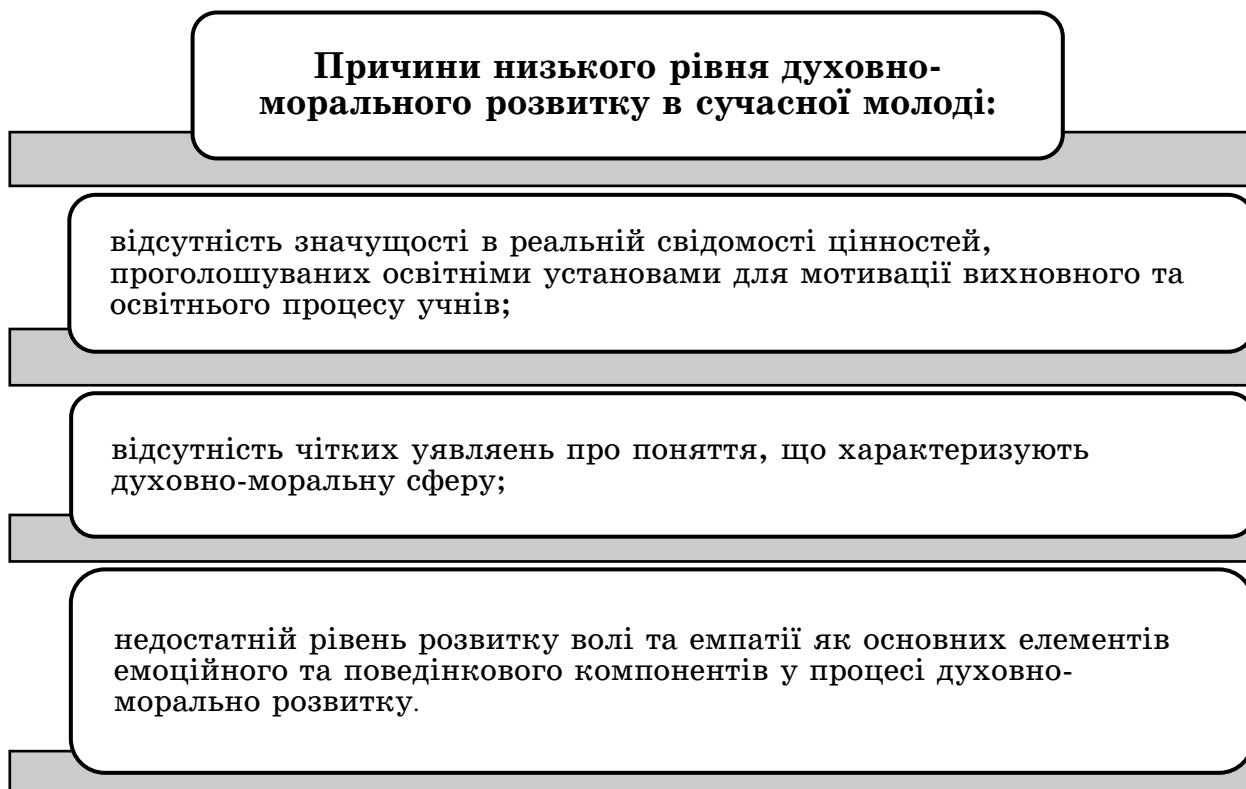

Рис. 1. Причини низького рівня духовно-морального розвитку в сучасній молоді

Нерозв'язані особистісні протиріччя, як зазначають сучасні вчені, що виливаються у протиріччя з соціумом, коли бажання не відповідають здібностям, а характер не дозволяє використовувати здібності у напрямку здійснення бажань. Тільки гармонізація цих складових забезпечить реалізацію надможливості суб'єкта. При цьому необхідно регулювати зовнішні та внутрішні умови, здатність до побудови зрілих типів життєвих відносин, що оптимально розвивають особистість.

За спрямованістю відтворення елементів духовного життя або їх відсутності можна судити про спрямованість та стійкість процесів у суспільстві, перспективи збереження його культурно-історичної цілісності та унікальності, де й закладаються основи менталітету з особливим сприйняттям миру та духовності. Основи вірувань та цінностей, традицій закріплені у глибинних пластах свідомості, надаючи менталітету стійкість та здатність передаватися з покоління до покоління. Успадкування завжди було головним стабілізуючим чинником у механізмі відтворення, граючи роль найважливішого соціального регулятора. Тому так важливо те, що суспільство передає молоді. Соціальне успадкування формує світоглядні позиції. Інформаційний простір, що створюється навколо молоді, як середовище проживання, здатний нести як позитивний, так і негативний заряд, який, відтворюючись у новому поколінні, здатний стабілізувати або дестабілізувати індивідуальну та суспільну життєву ситуацію. Ігнорування інформаційної складової наступності, насичення її деструктивною інформацією цінностей бездуховності сприяють створенню довгострокових деформацій у суспільній свідомості та поведінці, якісно погіршує життя сучасної молоді та її нащадків вже в недалекому майбутньому [3].

Сучасні трансформаційні процеси торкнулися основи буття людини, детермінуючи зміну її якісних параметрів. У сучасному суспільстві, де домінує слов'янська культура, особливість якої - відтворення власне духовного розвитку особистості та суспільства, що детермінує все різноманіття культурних проявів, вже порушено наступність передачі історичного духовного досвіду молодому поколінню. Останні десятиліття досвід старших поколінь перестав визначати орієнтацію на майбутнє підрастаючого покоління. Продов-

жуючи успадковувати, вони не відтворюють соціокультурні зразки, рольові моделі попередніх поколінь.

Такі фундаментальні зміни не відбуваються одномаїтно, існує перехідний етап апробації нових соціальних структур на уламках поставленої ментальності шляхом воєнного процесу її трансформації. Домінування застарілих цінностей припиняється і виявляються нові цінності, що відповідають усучасненому суспільству. Звідси й особливість нинішнього періоду – співіснування різних цінностей, які часто суперечать один одному. Це визначає лабільність та нестійкість свідомості та амбівалентність соціального становища особистості. Саме тому основною відмінною характеристикою сучасної реальності стає соціальна дезорганізація та невизначеність, безліч протиріч у духовному відтворенні, істотна трансформація духовно-моральних цінностей особливо у молоді. Масова культура, конструюючи нову цілісну картину світу, формує не термінальні, а інструментальні цінності, визначаючи лінію поведінки людини, впливаючи процес формування індивідуального і групової свідомості і визначаючи, в такий спосіб, майбутнє нового українського суспільства [1].

Зараз в нашій державі, на жаль, ще не усталені механізми, які б продукували, підтримували, скріплювали, поглиблювали, розвивали моральні потреби, ідеали, вчинки, комунікації суб'єктів усіх соціально-ієрархічних рівнів. Навпаки, повторюваними стали відносини, за яких порушується, розмивається, навіть підмінюється зміст моральних основ. За таких несприятливих умов у сфері виховання моралі винятково важливим являється завдання прищеплення моральних основ молоді в навчально-виховних закладах.

Отож, можемо виокремити наступні напрямки духовного зростання свідомої молоді (рис. 2):

Рис. 2. Напрямки духовного зростання свідомої молоді

Сучасна молодь йде в життя зі своїми пріоритетами, молоде покоління прагне утвердити себе в якості автономного суб'єкта суспільної та індивідуальної життєдіяльності, отож обирає власні пріоритети, які часто різняться від ключових в даному суспільстві. Кожна молода людина, з однієї сторони, успадковує духовне багатство попередніх поколінь, їхні традиції, вірування, звичаї, мову, культуру, а з іншої сторони – проходить процес усвідомлення володіння цим духовним багатством та формування соціальної, етнічної самоідентифікації. Такий процес здійснюється під впливом соціального середовища молоді, культури, освіти, виховання і самовиховання. Оптимальне поєднання цих чинників визначає процес соціалізації, наскільки ефективним він буде. У цьому контексті можна простежити роль освіти і виховання. Завдання сучасної освіти – поширення

її впливу на розвиток духовної культури особистості, що в результаті стає базисом формування і становлення особистості [5].

Головними компонентами гуманітарної політики являються державні освітня і наукова, культурна, мовна, інформаційна, етнонаціональна, релігійна політика, політика у сфері охорони здоров'я, туризму, фізичної культури та спорту. Ключове завдання постає в тому, щоб створити умови для найповнішого освоєння людиною багатогранного потенціалу як української, так і світової духовності й культури. Вкрай значущим є також створення умов для всебічної самореалізації духовно-культурного потенціалу сутнісних сил людини, власного духовного світобачення і світосприйняття. Варто зауважити, що ефективна реалізація державної політики щодо формування та розвитку духовних цінностей можлива тільки за умов чіткого визначення суб'єктів та використання конструктивної моделі справляння управлінського впливу, позаяк саме у цій моделі враховані особливості державного управління у духовній сфері українського суспільства [2].

Отже, зараз українська локальна цивілізація знаходиться в перехідному періоді, у зв'язку з цим ми маємо вчити молоде покоління виживати в доволі жорстких умовах, і, разом з тим, виховувати своєрідний дух, культуру, мораль і в процесі трансформацій пристосовуватись до нового часу. Здійснити переоцінку поглядів на життя та цінності, зокрема, духовних. По-перше, духовні цінності людини належать до найдійовіших факторів її поведінки у найширшому значення цього слова, по-друге, духовна культура людини найповніше визначається у її взаєминах з іншими людьми, зокрема, у здатності: сприймати людину, якою вона є, і не залишатись байдужою до неї; розуміти людину, тобто виявляти симпатію до тих, хто нас

оточує; поважати людину; у разі потреби допомагати людині; любити людину у християнсько-моральному тлумаченні цього поняття. В наш час – час пошуку нових орієнтирів, та в ході формування особистості, актуальною зостається проблема моральної вихованості молоді, яка є однією з духовних цінностей. Значущість цінностей буде зростати тільки тоді, коли буде взаємозв'язок усіх цінностей в одній системі духовності, яка сформує особистість та її значення у трансформаційному суспільстві.

Отже, духовний потенціал молоді в сучасному суспільстві, з урахуванням всіх змін, що відбуваються в ньому, може бути відновлений тільки в контексті перспективного суспільного розвитку з прийняттям загальнолюдських цінностей і смислів, при знаходженні балансу між цінностями суспільства і цінностями самореалізованої особистості, при врівноваженні всієї системи особистих та суспільних цінностей переможним шляхом.

Література:

1. Бех І. Д. Виховання особистості: Сходження до духовності. К.: Либідь, 2006. 272 с.
2. Боришевський М. Й. Духовність як міра довершеності особистості. Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України. Т. VIII, вип. 6. К., 2006. С. 26–31.
3. Нечаєва Л. В. Духовно-релігійна культура – основа морального виховання учнів. *Наука і освіта*. 2000. № 5. С. 5–16.
4. Сабадишин Р. О., Коробко Л. Р., Масюк П. М. Філософські основи духовно-морального виховання. *Наукові записки*. Серія «Психологія і педагогіка». Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія». 2012. Вип. 21. С.149–150.
5. Юзвак Ж. П. Духовність: психологічні аспекти. *Українська психологія: сучасний потенціал*. Вип. 3. К., 1996. С. 15.

Чекаловська Г. З.

кандидат економічних наук, доцент
*Чортківський навчально-науковий інститут
підприємництва і бізнесу*

ПЕДАГОГІЧНА МАЙСТЕРНІСТЬ ВИКЛАДАННЯ ПСИХОЛОГО- ПЕДАГОГІЧНИХ ДИСЦИПЛІН У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ

В останні десятиліття цифрові технології все більше впливають майже на всі сфери діяльності та життя людини як у розвинених, так і в країнах, що розвиваються.

Розширення інформаційних можливостей та використання сучасних технологій у різних галузях науки призвели до якісно високого рівня розвитку навчального процесу. Динамічному розвитку інформаційних технологій сприяли карантинні обмеження по всьому світу, змушуючи майже всі заклади освіти перейти на дистанційне навчання. Функціонування системи освіти в сучасних умовах воєнного стану також характеризується інтенсивним пошуком нових підходів до навчання, інноваційних форм організації освітнього процесу, ефективних педагогічних та інформаційних технологій. В умовах війни важливого значення набувають питання створення комфортного освітнього середовища та організації освітнього процесу.

Питання педагогічної майстерності завжди привертало увагу багатьох видатних вітчизняних і зарубіжних педагогів та психологів. Кожен дослідник в цій галузі розглядає конкретний аспект діяльності педагога, який найкращим чином розкриває сутнісні характеристики педагогічної майстерності.

Значний внесок у теорію формування педагогічної майстерності зробив В. Сухомлинський. Він визначив педагогічну майстерність у контексті виховання громадян і патріотів. За слушним переконанням В. О. Сухомлинського, у вчителя-майстра, творця знання і вміння доведені до найвищого рівня мистецтва; професіонал закоханий у свій предмет, науку, школу, педагогіку, інтелектуально активний, емоційно піднесений, уміє організувати робочий і вільний час, знає набагато більше, ніж передбачено програмою. Хороший учитель – розумний, знаючий, мислячий, закоханий у знання [1, 52].

Зязюн І. започаткував новий напрямок педагогічної науки і став засновником наукової школи з проблем педагогічної майстерності. І. Зязюн, А. Крамущенко, І. Кривонос розглядають педагогічну майстерність «як найвищий рівень педагогічної діяльності (якщо характеризуються якісні показники результату), як вияв творчої активності особистості педагога (якщо характеризується психологічний механізм успішної діяльності)». Як педагогічну категорію, вони її визначають так: «Педагогічна майстерність - це комплекс властивостей особистості, що забезпечує високий рівень самоорганізації професійної діяльності на рефлексивній основі» [2].

Кайдалова Л., Щокіна Н., Вагрушева Т. зазначають, що педагог – майстер, який досягає високих результатів професійної діяльності, володіє індивідуальним стилем роботи, реалізує свій творчий потенціал через знання психології студентів та вміння планувати педагогічний процесу [3].

Щодо особливостей педагогічної майстерності в умовах діджиталізації, то особливої актуальності це питання набуло у 2019–2021 роках. Низка наукових праць визначає потенціал такого навчання: визначити нові технології,

розглянути нові інструменти для представлення матеріалу, робота зі студентами та проведення моніторингових вимірювань знань, які можна застосувати до дистанційного навчання.

Щоб досягти педагогічної майстерності, необхідно оволодіти всіма складовими педагогічного потенціалу.

Розрізняють такі види педагогічної майстерності:

– елементарний рівень майстерності характеризується наявністю тільки особливих професійно значущих якостей педагога;

– базовий рівень передбачає, що педагог вже володіє основами педагогічної діяльності, опанував предмет викладання і методично правильно планує навчально-виховний процес, проводячи його не лише в межах встановлених принципів, а розкриваючи свій творчий та професійний потенціал;

– ідеальний рівень передбачає чітку визначеність дій викладача, високу якість навчальних матеріалів, планування та організацію діяльності протягом тривалого часу з метою розвитку творчих здібностей студентів, розвиток самокритичності та критичного мислення;

– творчий рівень найвищий у педагогічній майстерності. Педагог, якому притаманна власна ініціатива, творчий підхід до професійної діяльності; він генератор ідей і підходи до викладу матеріалу. Він здатний відійти від традиційної схеми, швидко вирішувати проблемні ситуації. Поряд з цим такий викладач здатний розглядати проблему в цілому; він знає як зосередитися на головному, плавно переходячи від однієї теми до іншої. На цьому етапі чітко формується індивідуальний стиль педагога як майстра своєї справи.

Для того, щоб досягти найвищого рівня педагогічної майстерності, необхідно залучати компоненти професійної

компетентності, педагогічні техніки, гуманістичне спрямування, розвиток цифрових компетентностей на кожному етапі професійного розвитку викладача (рис. 1). При цьому всі ці компоненти педагогічної майстерності слід одночасно застосовувати під час навчального процесу.

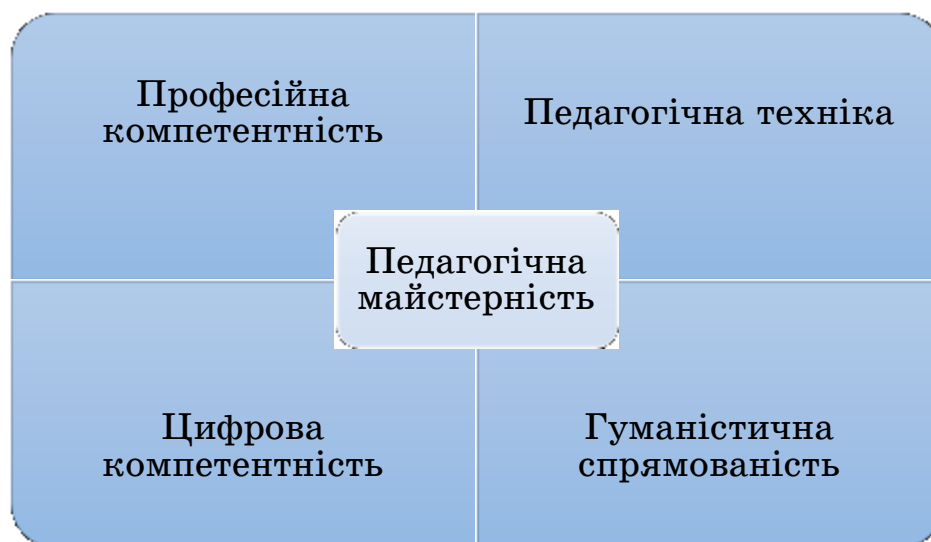

Рис. 1. Критерії педагогічної майстерності викладача в умовах діджиталізації

Професійна компетентність у викладанні психолого-педагогічних дисциплін виражається в умінні педагога викладати зміст дисципліни з урахуванням індивідуальних особливостей студента. Важливими рисами викладача є вміння спілкуватися, виразно викладати навчальний матеріал, вести полеміку та обговорення, використовувати наочні посібники та технічні засоби навчання. Педагог повинен вміти зацікавлювати та підтримувати увагу, а також аналізувати та оцінювати знання та вміння студентів.

Педагогічна техніка – це комплекс умінь і навичок, використання власного психофізичного потенціалу як інструмента виховного впливу (володіння своїм фізичним, психічним, емоційним станом; голосом, мімікою, пантомімікою).

Гуманістична спрямованість є однією з найважливіших ознак педагогічної майстерності, оскільки в її основі лежать ідеали, інтереси, цінності. Гуманістична спрямованість передбачає цілеспрямований вплив на особистість іншої людини, утвердження духовних цінностей, моральних норм поведінки тощо.

Формування цифрових компетентностей на сьогодні є одним із найнеобхідніших умінь викладача.

Переваги використання комп'ютера при викладанні різних дисциплін:

1) більші можливості – розширення подання інформації;

2) посилення мотивації – підвищення інтернет-активності, молодь отримує звичний інструмент для навчання;

3) зручність навчання – можливість отримувати інформацію в індивідуальному, зручному форматі;

4) покращення контролю – автоматизація процесів контролю;

5) самовираження – можливість проявити свою індивідуальність та лідерські якості;

6) розповсюдження цифрових навичок – це сприяє поширенню оцифрування майбутніх методів навчання.

Вибір цифрових систем повинен визначатися загальним планом заняття відповідно до дидактичної мети. Використання цифрових освітніх ресурсів мають бути пов'язані та взаємодіяти з іншими дидактичними засобами та формами навчання. Студенти повинні бути готові працювати з цифровими ресурсами технічно і психологічно.

У процесі підготовки викладача до лекцій з психолого-педагогічних, необхідно розробляти інфографічний матеріал, який покращить засвоєння інформації, що передається через відео та голосові платформи. У цьому випадку

лекційний матеріал готується як скорочена, доступна форма з використанням простих слів, які легко сприймаються.

Для цього слід досконально вивчити кілька програм та інструментів для презентацій. Максимальна кількість слайдів, які можна переглянути під час лекції, не повинна перевищувати 25 одиниць. При цьому сама доповідь повинна бути розрахована на 20–30 хв., після чого рівень уваги студентів значно знизиться, а отже, потрібно залучати їх до участі у спілкуванні та діалозі. Викладач повинен вміти користуватися платформами передачі голосової та відеоінформації та організації конференції, які дають змогу керувати комунікаційними процесами активізації студентів, організовувати інтерактивне заняття на професійному рівні. У процесі підготовки психологічних та педагогічних лекційних матеріалів, дуже доречно використовувати додатковий інтерактив матеріалів. Це можуть бути відеозаписи досвіду психолого-педагогічної роботи в інших закладах освіти, або з практики інших країн, показ кращих зразків, що відповідають темі, що розглядається.

Введення лекційного матеріалу можна здійснити за допомогою хмарної платформи Zoom, платформи для онлайн-зустрічей і спільної роботи Microsoft Teams, та інші менш популярні в Україні онлайн-платформи, зокрема Hangouts Meet тощо. Для створення презентаційних матеріалів можна використовувати не тільки Microsoft Power Point, а також сучасні платформи для створення вмісту, які перетворюють мову чи текст на анімаційні відео. До них належать Squigl, Pear Deck, EdPuzzle тощо.

Після ознайомлення з лекційним матеріалом викладач повинен надати короткий запис теоретичного змісту лекції, посилання на презентацію, додаткові посилання на підручники або інші навчальні матеріали. Ці дані збері-

гаються в програмі чату, в якій студенти та викладачі використовують разом за домовленістю.

Особливість проведення семінарських, практичних чи лабораторних занять полягають в формуванні практичних умінь та навичок та контролі за рівнем засвоєння матеріалу. Самостійна дослідницька робота виконується у формі рефератів, творчих завдань, які сприяють розширенню та поглибленню теоретичних знань у галузі психолого-педагогічних дисциплін. Кожен студент повинен підготуватися до заняття та представити результати своєї роботи. В той же самий час викладач повинен встановити чіткі межі подачі матеріалів для того, щоб передбачити час для їх прочитання заздалегідь.

Крім того, встановлюються правила подачі матеріалів, зокрема, формат документа, а саме: документ Word, Excel, Power Point, відео матеріали тощо. Цікаві результати досліджень розглядаються та обговорюються під час зустрічі на платформах онлайн-конференцій.

Найпростіші та найцікавіші методи викладання психолого-педагогічних дисциплін – використання занять – екскурсій. Сьогодні на багатьох онлайн-платформах, можна знайти 3-D огляди різних музеїв, місць (сайтів), які можна відвідати онлайн. При цьому завдання викладача – прокоментувати те, що побачили та залучити студентів до обговорення.

З усіх дисциплін психолого-педагогічного циклу використовуються різні види індивідуальної та групової самостійної роботи, результати якої оцінюється на практичних заняттях під час індивідуальних бесід зі студентами. Зміст завдань самостійної роботи передбачає роботу студентів з першоджерелами, аналіз реальної психологічної та педагогічної практики і, як результат, підготовка конспекту,

педагогічного словника, узагальнюючих або порівняльних таблиць тощо.

Особливості дистанційного навчання передбачають виконання самостійної роботи з психолого-педагогічних дисциплін. Викладач повинен забезпечити студентів не тільки темою дослідження, а й з переліком питань, відповіді на які студент повинен шукати самостійно. У цьому випадку кількість конфліктів, що виникають в процес оцінювання самостійної роботи буде скорочено [4].

Нині студенти, завдяки своєму психологічному розвитку та постійній взаємодії з цифровими технологіями, мають можливість поєднувати навчання з цифровими технологіями, що дозволяє їм відчувати свою сучасність і висловити свою сутність. Основна мета викладача на етапі цифрового навчання полягає в тому, щоб розкрити переваги цього освітнього процесу та створити основи для майбутнього педагога або психолога, щоб мати можливість:

- вільно взаємодіяти зі своїми клієнтами, студентами, залучаючи та сучасні інформаційні технології;
- постійно підвищувати свій кваліфікаційний рівень, вивчаючи досвід інших викладачів та охоплення нової, актуальної інформації, що відповідає стандартам сприйняття світу молоді.

За результатами вивчення теоретичних аспектів розробки педагогічної майстерності можна зробити наступні висновки: педагогічна майстерність складається з чотирьох рівнів; зокрема, творчий – це найвищий, що дозволяє викладати педагогічні та психологічні дисципліни шляхом створення власних підходів, які є гнучкими до особливостей студентської аудиторії та здатності до сприйняття інформації.

Цифрові технології дозволяють не тільки організувати додаткові інструменти для покращити навчання, а й пов-

ністю взяти на себе організацію навчального процесу. За допомогою цифрових технологій викладачі психологічних та педагогічних дисциплін мають можливість:

- чітко викладати матеріал лекції та підвищувати ефективність його сприйняття;

- організувати самостійну роботу студентів в індивідуальному та груповому форматі з можливістю його аналізу;

- проводити онлайн-заняття-екскурсії відповідно до теми, що розглядається;

- проводити індивідуальні заняття та позааудиторні зустрічі в будь-який зручний час для викладача;

- надати доступні матеріали для самостійного вивчення, не обмежуючись книгами та лекційні матеріали, що виходять за межі стандартів навчального плану;

- прискорити та автоматизувати перевірку знань шляхом проведення тестування.

Організація викладачем навчальної діяльності студентів як критерій майстерності проявляється:

- у чіткій постановці цілей і завдань навчання і доведенні їх до свідомості студента, у виборі відповідних методів і прийомів з урахуванням можливостей, дидактичною підготовленістю студентів до подолання труднощів при засвоєнні навчального матеріалу;

- у побудові навчання на основі індивідуалізації і диференціації навчальної діяльності студентів, формуванні пізнавальної самостійності в процесі аудиторної і позааудиторної роботи учбової діяльності.

Література:

1. Сухомлинський В. О. Вибрані твори. В 5-ти т. Т. 5. Статті. К., 2014. 639 с.

2. Зязюн І. А., Крамуценко Л. В., Кривонос І. Ф. Педагогічна майстерність: підручник. К.: СПД Богданова А. М., 2008. 376 с.

3. Кайдалова Л., Щокіна Н., Вагрушева Т. Педагогічна майстерність учителя: підручник. Харків: НФаУ, 2009.

4. Романовський О. Г., Резнік С. М. Методика викладання психології: навчально-методичний посібник. Харків : ФОП Панов А. М., 2019. 51 с.

Чижишин О. І.

кандидат економічних наук, доцент
*Чортківський навчально-науковий інститут
підприємництва і бізнесу*

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ТРУДНОЩІ СІМЕЙ, ЯКІ ВИХОВУЮТЬ ДІТЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ

На сьогодні склалися вкрай важкі умови існування українського суспільства. Труднощі, посилені військовими діями, станом поголовної невизначеності, страху, депресії та переживань стали повсякденними супутниками людських емоційних переживань.

Поряд з тим, що до початку війни економічна ситуація в Україні бажала кращого, молодь шукала заробітків за кордоном, руйнувались родини та невизначеність майбутнього для її членів, з початком російської агресії значно посилювалось відчуття незахищеності від непередбачуваних та несприятливих умов. І, хоча зараз всім важко, то родинам, які виховують дітей з інвалідністю ці труднощі набагато більше загострили ситуацію. Тому наше суспільство, всі урядові та рядові інстанції повинні консолідувати свої зусилля, щоб хоча б психологічно підтримати

такі родини, забезпечити їм психоемоційну стабільність, випередити негативні наслідки нашої суспільної байдужості.

На сучасному етапі для таких родин є вкрай важливим не залишитись покинутими. В нашому суспільстві є більш нейтральна ніж позитивна динаміка у відношенні до дітей з інвалідністю і це неабияк відображається на почуттях їх батьків та інших членів родини.

Саме суспільна думка є має визначити існування осіб з інвалідністю як повноправних громадянина суспільстві з визнанням їх правових та соціально-адаптованих потреб, можливостей самореалізації та реалізації особистих потреб.

Ратифікація Україною конвенції про права інвалідів, яка набрала чинності у березні 2010 року, сприяла затвердженню права інвалідів на отримання державної та соціальної підтримки.

В статті 19 Конвенції говориться про те, що «самостійний спосіб життя й залучення до місцевої спільноти надає право людям з інвалідністю жити у рівних варіантах вибору з іншими людьми»[1].

Нажаль, не всі члени суспільства дотримуються таких правил, що спричиняє розмежування на повноцінних та не повноцінних людей. Таке ставлення не лише «ранить» самих інвалідів, а іноді й більше членів їх родини. Тому неповносправність – це не лише проблема конкретної дитини, це стає проблемою її сім'ї.

Протягом десятиліть родини, де виховуються діти з інвалідністю, які потім стають дорослими з інвалідністю, були в тіні «достойного суспільства». Лише завдяки бажанню українського суспільства інтегруватись у ряди цивілізованих та розвинених країн, де інваліди захищені і соціалізовані, почуваються у безпеці, поступово державні

структури та й прості люди звертають на цю проблему більше уваги.

В Україні зараз живе більше 150 тисяч дітей з інвалідністю. 9 серпня 2017 року була прийнята Національна стратегія реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки, де йдеться про поступове закриття інтернатних закладів для дітей. Показник дитячої інвалідності у розвинених країнах становить 250 випадків на 10 тис. дітей і має тенденцію до збільшення. Термін інвалідності з дитинства введено в 1979 р. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, інваліди становлять 10% населення земної кулі, з них 120 млн. – діти та підлітки.

Станом на перше січня 2021 року в Україні налічується 2 мільйони 703 тисячі людей з інвалідністю. Такі дані надала Державна служба статистики у відповідь на запит Радіо Свобода. За даними Держстату, серед осіб з інвалідністю – 163,9 тисячі дітей рис. 1. [2].

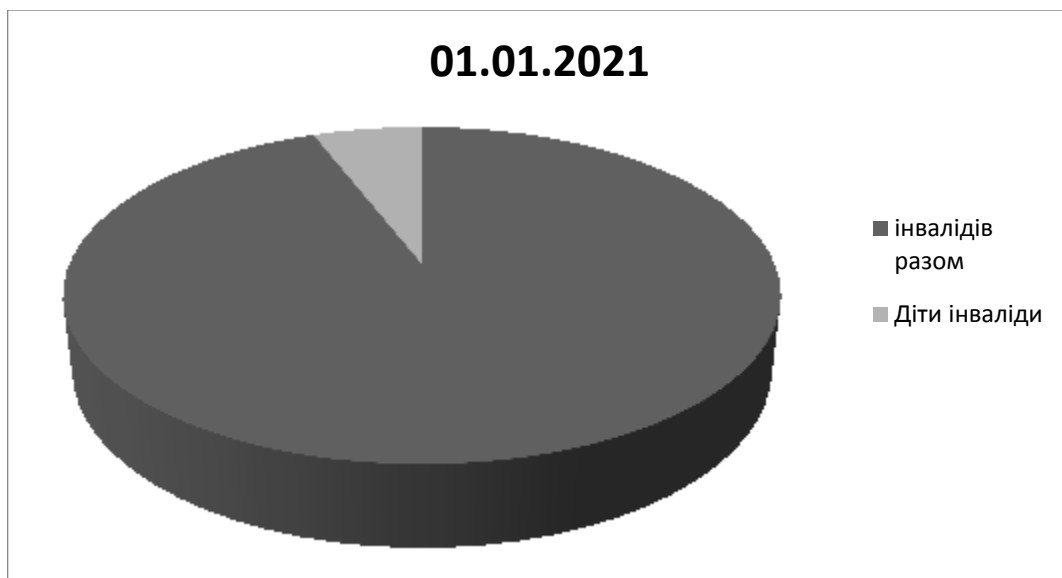

Рис. 1. Частка дітей з інвалідністю серед усіх інвалідів в Україні станом на 01.01.2021 р. *

*- дані держкомстату України

У відсотковому співвідношенні – це 6% у світі такий відсоток становить 15%. Проте якщо розглянути детальніше статистику дитячої інвалідності, то це 33% діти з вродженими вадами та родові травми. Отже набуття дитиною інвалідності часто спричинено низьким рівнем медичної діагностики та некваліфікованості медичних працівників.

«Діти з інвалідністю, або діти з особливими потребами, – це діти з фізичними, інтелектуальними, сенсорними та руховими обмеженнями, а також з емоційно-правовими та адаптаційними проблемами, що потребують комплексної допомоги внаслідок соціальних, психологічних, медичних обмежень» [3, с. 59].

Насамперед труднощі сімей, які виховують дитину з інвалідністю повинні компенсуватись правовою та нормативною базою у вигляді виплат та компенсацій. Основними актами, які регулюють життєдіяльність дітей з інвалідністю в Україні є – Конвенція про права людей з інвалідністю, 263 Конвенція ООН про права дитини, Конституція України, Закон України «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам» [1; 4; 5]. Важливо, щоб усі супутні інстанції, які дотичні до роботи та утримання таких дітей працювали відповідно до законодавчо визначених цілей і завдань.

Дуже часто, родини, які виховують дітей з інвалідністю не спроможні сприймати спокійно та врівноважено хворобу й супровідні стани дитини, вирішувати постійно виникаючі проблеми.

Цілком доведено, що батьки іноді частіше за дітей з інвалідністю страждають від стану депресії, страху, невизначеності у майбутньому, фізичних, моральних й матеріальних утисків з боку суспільства.

Особливо в період довгої пролонгованої дії вищеназваних труднощів людина розчаровується у своїх можливостях покращити стан дитини, зневірюється через свою самотність у боротьбі з труднощами, виникає агресія, жорстокість, паніка, апатія навіть до власного життя.

Протягом всього періоду, що хворіє дитина часто батьки не здатні стійко виносити всі етапи адаптації, вихованні, соціалізації. Багато хто з батьків не погоджуються на психологічний супровід дитини, «закриваються в собі і своїх проблемах», відсторонюються від проблем і потреб дитини. Це призводить до психоемоційної нестійкості реагування на подразники та фактори впливу. Існують визначені етапи проходження батьками психоемоційних переживань з даного приводу.

Дуже детально та обгрунтовано описала всі етапи відчуттів інвалідів та їх батьків Еріка Шухард, дослідивши 2000 сімей і видала результати у формі спіралі сприйняття ситуації [6].

В ході дослідження нами виявлено, що батьки самі не до кінця розуміють ні свій стан, ні стан власної дитини. Вони не готові розуміти, що в дитини з інвалідністю часом інше сприйняття світу, а тому вимагають від неї поведінки адекватно здорової та повноцінної особистості. На підставі цього часто виникає знічення батьків в тому, що дитина їх не розуміє, опирається або ж відмовляється йти на повноцінний контакт. В батьків складається враження, що все проти них їх зусиль. Тому, на допомогу в розумінні стану батькам пропонується, насамперед, визначити стадії психоемоційного навантаження, які слід пройти, щоб не агресувати, сприймати та правильно себе вести.

Спіраль Еріка Шухард побудована на аналізі 2000 досліджуваних сімей, які виховують дітей з інвалідністю.

Вона виклала структуру емоцій у 8 стадій, які часто переходять один в одного, і, або вирішуються батьками самостійно, або посилюється їх вплив з поганими наслідками [6] (рис. 2.).

Рис. 2. Спіраль Еріки Шухард [6]

Перша стадія. Найперший нижній виток спіралі, який охоплює відчуттями всіх батьків, хто отримав шок від інформації про стан своєї дитини щодо інвалідності. Один з найважчих та паралізуючих розум і тіло батьків, особливо матері. Невняття віри, що це остаточно і, часто, безповоротньо.

Друга стадія. Чому я, а не хтось інший? ... Спроба зрозуміти і осмислити свій стан та подальші перспективи, часто звинувачення себе і всіх навколо

Третя стадія. Чим так, краще ніяк! Агресивне ставлення до тих, хто «в нормі», єдине заспокоєння, що краще так ніж смерть, особливо якщо батьки довго чекали цю дитину.

Після такого повороту сценарію, може не наступити, на нашу думку, наступних етапів, якщо батьки вирішили позбутись «важкої ноші» здавши її в спеціалізовані інтернати, вирішивши таким чином власні проблеми. Такі дії не завжди пов'язані з жорстокістю, це може бути проміжний тайм аут для переосмислення своїх можливостей та подальших дій, боротьба з власними страхами і безпорадністю, вичікування «кращих часів» у матеріальному чи психоемоційному стані.

Четверта стадія. Ще жевріє надія щось змінити, помолитись, лікарі, спеціалісти, нетрадиційна медицина ... будь-що, що може змінити стан речей.

П'ята стадія. Самий небезпечний етап, не проходження якого може призвести до фатальності. Батьки втрачають багато спектрів своєї діяльності в оточенні, роботі, звичках, хоббі, переходять до зубних звичок, бо вважають, що настав крах їх можливостям.

Шоста стадія. Перехід на новий рівень «реінкарнації» власних можливостей, реальна їх оцінка, постановка нових завдань у досягненні мети.

Сьома стадія. Спокійне сприйняття стану, визначення його можливим і прийнятним для існування, вихід з застою відчуттів, проте є розуміння того, що це ще не вершина.

Восьма стадія. Доходять одиниці. Встановлення рівноправності та самовизначення в соціумі, виборювання прав і свобод на існування нарівно з іншими членами суспільства.

На нашу думку, в небагатьох випадках ще можна додати один, дев'ятий щабель пізнання свого стану батьками який би ми назвали «вищим рівнем свідомості», що формує у батьків прагнення до виправлення ситуації не

лише з власною дитиною, а й генерування ідей та рішень, ціною власних матеріальних та фізичних зусиль для допомоги іншим, стаючи на шлях провідника у таких питаннях тим, хто лише почав чи не здатний пройти цей шлях прийняття.

Сучасне становище України в період війни характеризується складним економічним, а особливо соціально-психологічним фактором нестабільності сприйняття ситуації, що складається у кожного з індивідумів суспільства. Даний період характеризується важким станом психоемоційного збудження, яке загострюється невизначенністю, порушенням сталих зв'язків у всіх сферах життя людини. Навіть там, де не проходять військові дії, люди відчують тривогу і нестабільність майбутньої ситуації. Такі стани особливо гостро відчують батьки чи опікуни на утриманні яких є діти інваліди, які і в мирний час стикались з труднощами існування. Постійне передчуття поганого, проблеми у вирішенні повсякденних питань, криза в отриманні соціальної допомоги від держави, призводить до психоемоційних стресів не лише дітей з інвалідністю, а й їх батьків, які змушені з подвійною силою боротись з ситуацією, що склалась. Як наслідок такої постійної боротьби за виживання виникає синдром емоційного вигорання [7, с. 69].

Синдром емоційного вигорання зазвичай не завжди виникає у всіх, хто знаходиться в особливій ситуації, що потребує додаткових зусиль на боротьбу з проблемами. Проте, ситуація, що склалась, провокує виникнення і загострення не лише існуючих проблем.

Дослідження, проведене при роботі з дітьми з інвалідністю показало як впливає на емоційний стан дітей відношення батьків саме в цей період, що описується. Саме

роль психолога в центрах по роботі з такими родинами вимагає нестандартного підходу, виявлення глибинних проблем родини як сучасних так і накопичених.

З'ясовано, що перш ніж працювати з дітьми інвалідами слід провести діагностику стану їх батьків чи опікунів, які часто стають тим негативним фактором, що провокує психоемоційну нестабільність у дітей.

Дослідниками проаналізовано чинники, які негативно впливають на батьків і запропоновано напрямки вирішення проблем емоційного вигорання.

В ході дослідження визначено ряд напрямків, які допомагають запобігти емоційному вигоранню у батьків та стабілізувати й врівноважити психоемоційний стан в родині.

Життєдіяльність будь якої людини супроводжується емоційним реагування на ті чи інші події, що безумовно провокують на позитивну, негативну або нейтральну реакцію особи. Сучасне життя людини не можливе без соціальної активності, це потреба вижити, комунікувати, подорожувати, працювати чи відпочивати. Зазвичай людина сама керує обставинами в своєму житті, вирішує як їй бути. У людей, в яких на утриманні опиняються діти чи люди з інвалідністю опиняються в постійній стресовій ситуації, коли треба боротись не лише за власне виживання, але й з життя людини, яка не спроможна в силу психоемоційних та фізичних можливостей дати собі раду.

Постійна стресова ситуація, посилена проблемами сьогоdnішнього стану війни країні, економічними проблемами, соціальною напруженістю призводить до виникнення емоційного вигорання у таких людей, що мають на отриманні реципієнтів все частіше і частіше. Вже спостерігається ситуація, коли самим опікунам потрібно більше до-

помога ніж особам з інвалідністю, так яки вони більш гостро відчують та розуміють всю складність ситуації.

На даний час саме опікунам слід посилено приділяти увагу та працювати з їх психоемоційним станом, щоб запобігти виникненню емоційного вигорання.

У вітчизняній науці особливості сімей, які виховують проблемних дітей, висвітлювалися в працях Б. Андрейко (психологічна допомога батькам дітей з порушенням розвитку) [8, с. 59], Г. Кукурудзи (психологічна модель раннього втручання: допомога сім'ям, що виховують дітей раннього віку з порушеннями розвитку) [9, с. 109], Г. Соколової (особливості психологічного супроводу батьків, які виховують дітей із синдромом Дауна) [10, с. 120], В. Ткачової (виникнення у батьків дітей-інвалідів особистісних порушень, певних характерологічних рис особистості) [11, с. 152].

Психологічні проблеми стану сімей, які мають на вихованні дітей з інвалідністю досліджували науковці різних фахових категорій і визначили в своїх працях такі напрямки:

- філософські та психологічні концепції материнства (В. Брутман, Д. Вінікотт, О. Захаров, Г. Філіппова та ін.);

- принципи системного підходу й аналізу щодо психології розвитку особистості (Б. Ананьєв, Л. Анциферова, Б. Братусь, Л. Виготський, В. Зінченко, Г. Костюк, Б. Ломов, Н. Лунченко, С. Максименко, В. Слободчиков та ін.);

- принципи діяльнісного підходу (Л. Виготський, О. Дусавицький, Є. Заїка, та ін.);

- основні положення концепції психологічного здоров'я (С. Белічева, І. Дубровіна, А. Катков, В. Моляко, Т. Русова, В. Торохтій, Т. Тунгусова, М. Cederblad, А. Ellsworth та ін.);

– основні положення теорії психології відносин В. Мясіщева;

– теорії дитячо-батьківських взаємин (О. Варга, В. Дружинін, О. Співаковська, Е. Ейдеміллер та ін.);

– теоретичні підходи до вивчення емоційного вигорання (В. Бойко, В. Орел, А. Рукавішніков, Л. Кітаєв-Смик) [12, с. 435]

З початку розбудови нашої держави органами соціального забезпечення, правостановчими органами влади лише на початку 2000 років почалось активне реагування на стан сімей, які виховують дітей з інвалідністю, розуміння складної ситуації, проблеми фізичного та психологічного характеру родин. Лише після намагань євроінтеграції, держава почала активно вносити корективи в законотворчі процеси з метою захисту та опіки таких родин, підняття статусу інвалідності в соціумі, вироблення конкретних програм по реабілітації таких дітей, сприянню їх становлення та розвитку.

Проте, війна стала великим випробування у житті мирного, спокійного народу, який працюючи на розвиток і вдосконалення потрапив у перипетії, які важко витримати психічно, особливо тим, хто був в епіцентрі жахливих подій.

Спостереження за людьми, які мають на утриманні дітей інвалідів, показало виявлення частіше негативних емоцій, які передаються оточенню. Таким родинам навіть без військових дій важко, а вданій ситуації тим паче.

Перш ніж розглянути проблематику виникнення емоційного вигорання варто дослідити поняття «емоція», привід для її виникнення і фактори формування негативної чи позитивної емоції.

Вже давно серед вчених побутує твердження про емоційне вигорання, яке найчастіше застосовується у випадках професійного зростання, напруженості в роботі та виконанні завдань. Проте, все частіше можна зустріти трактування такого терміну при дослідженні психоемоційних станів у батьків, які виховують дитину з інвалідністю. Крім того, що батькам важко справлятися з особливою дитиною у фізичному, психічному та емоційному напрямках, так додаються й інші фактори, такі як матеріальні, соціальні та адаптивні. Вантаж таких чинників вносить корективи у психоемоційний стан батьків і провокує виникнення емоційного вигорання.

Г. Гнускіта й Л. Карамушка дотримуються думки, що «використання терміна «емоційне вигорання» дещо обмежує і звужує зміст феномена вигорання і для нього мають бути тільки окремі шкали методик, які стосуються лише емоційних складників вигорання» [13, с. 34].

В. Бойко, Р. Тиллетт, Л. Юр'єва вважають, що «синдром вигорання є системним феноменом і проявляються на емоційному (утрата почуття гумору; роздратованість; переживання почуття образи, суму; стійкий депресивний фон настрою; відчуття некомпетентності в сімейному житті, почуття провини; апатія, пасивність); когнітивному (труднощі концентрації уваги; ригідність; підозрілість, недовірливість щодо партнера; формальне й відчужене мислення; нав'язливі думки (розлучитися, помститися тощо)); поведінковому (ухиляння від проблем сімейного життя; відчутне зменшення кількості контактів із членами сім'ї; прагнення якомога менше часу витратити на виконання сімейних обов'язків, стереотипна негнучка поведінка; девіантні форми поведінки (зрада, вживання алкоголю чи наркотиків тощо)) та соматичному рівнях (утомленість, сонливість, порушення сну й інші соматичні розлади)» [14, с. 62].

В своєму дослідженні Л. Базалева виділяє «особистісні риси матерів, які протистоять емоційному вигоранню за рахунок пошуку нових вражень, наполегливості, самодостатності, цікавості до нової інформації, емоційної стабільності» [15, с. 90].

Шульженко Д. І. до найбільш поширених симптомів емоційного вигорання «зараховує почуття емоційного виснаження, неможливість працювати з повною віддачею сил, дегуманізацію як тенденцію до цинічності й негативізму щодо залежних осіб, негативне самосприйняття тощо» [16, с. 175].

На думку Царькової О. В., «емоційне вигорання проявляється у вигляді підвищеної активності на початку діяльності, відчутної втомлюваності, пошуку винуватих, депресії або агресії та різного роду психосоматичних реакцій, відчаю» [17, с. 691].

Дослідивши теоретичні та методологічні підходи до з'ясування причин та наслідків емоційного вигорання батьків та інших членів родини, де виховують дітей з вадами розвитку пропонуємо виділити такі основні напрямки причинно-наслідкових зв'язків:

- психологічні аспекти материнства: підготовка, вагітність, народження;
- системний підхід в аналізі розвитку та самоствердження особистості;
- дієвий підхід як принцип виходу з життєвої ситуації, що склалась;
- основні аспекти психологічного здоров'я всіх членів родини;
- теорія взаємин як чинник впливу на наслідки психоемоційного стану в родині;
- концептуальні основи вироблення методологічних та методичних заходів у діагностиці психоемоційних станів дитини та батьків;

- сутнісні характеристики взаємин «діти-батьки»;
- концепції емоційних станів у структурі стадій переживання батьками трагедії народження неповносправної дитини;
- основні підвалини гуманістичної та сімейної психології.

З метою кращого дослідження причинно-наслідкових зв'язків психоемоційних проблем у стосунках в родинях з дитиною з вадами розвитку та їх адаптації пропонуємо розглянути та використовувати такі методи (рис. 3)

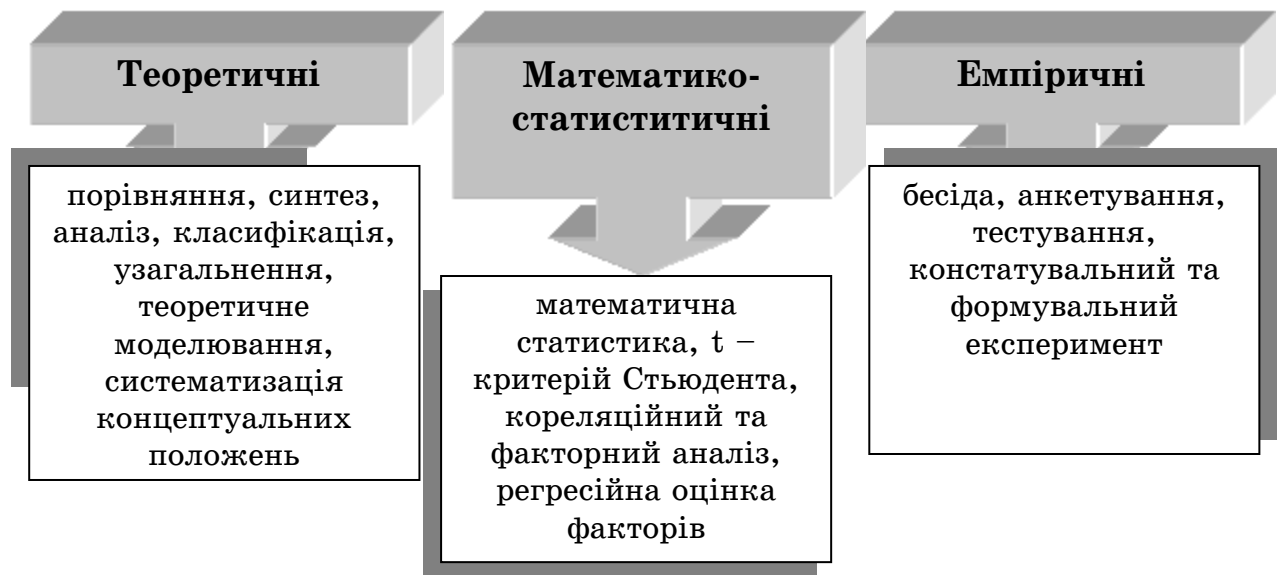

Рис. 3. Методи дослідження причинно-наслідкових зв'язків психоемоційних проблем у стосунках в родинях з дитиною з вадами розвитку

Висновуючи запропоновані тлумачення вітчизняними вченими поняття «емоційного вигорання» батьків та врахувавши різноплановість походження цих думок, пропонуємо власне бачення на цей аспект.

Емоційне вигорання – це тривалий процес нагромадження факторів, що спричиняють ефект психоемоційної втоми, яка надалі синхронізується у емоційне виснаження з наслідками розладу та множинних комплексних пору-

шень не лише емоційної чи психологічної сфери, а й стану особи в цілому.

Адаптаційні можливості в даному аспекті завжди різні, все залежить від багатьох чинників, які часто досить специфічні для кожного, навіть члена одної родини. На нашу думку, такі адаптаційні можливості залежать, насамперед від:

1. Рівня життя.
2. Оточення, соціуму в якому знаходиться родина.
3. Державного забезпечення всіх потреб родини, яка виховує дитину з інвалідністю.
4. Особистих рис характеру.
5. Стану дитини (рівень захворюваності та здатність до самообслуговування).

Модель «психологічної безпеки» продукує соціально-психологічні бар'єри, засновані на неприязні і відразі. У цілому негативні настановлення щодо інвалідів набувають ознак стресорів – чинників, які перешкоджають процесу соціальної адаптації, оскільки знижують ефективність адаптаційних заходів, спрямованих на оптимізацію адаптаційних процесів.

Відповідно до типології Ю. Урманцева «серед чинників адаптації розрізняють:

- стресори, які порушують процес адаптації;
- стазори, які стимулюють адаптаційний процес;
- нейтери, що не впливають на процес адаптації» [18, с. 23].

Як свідчать результати наукових досліджень, адаптація є двостороннім процесом взаємного пристосування суб'єкта і середовища, що говорить про необхідність їхньої зустрічної активності.

Отже, на думку Воєводиної О. В. «ефективність соціальної адаптації осіб з обмеженими можливостями зале-

жить не тільки від умов середовища, його лояльності щодо адаптора, а й від зусиль самої особи з інвалідністю, її здібностей і бажання впливати на ситуацію та долучатися до системи відносин» [18, с. 31].

Як наслідок з цих факторів пропонуємо такі адаптаційні можливості для родини, яка виховує дитину з інвалідністю:

1. Навчитись знаходити рішення для зважування можливостей, визначення цілей та шляхів їх досягнення.
2. Визначитись з вибором оточення, що сприяє досягненню поставлених цілей.
3. Знайти та ідентифікувати рівень підтримки.
4. Сформувати джерела для забезпечення розвитку та успіху.
5. Врахувати всі можливі ризики на шляху адаптації та альтернативи виходу з кризових ситуацій.
6. Знайти гідний приклад для наслідування.
7. Бути готовим сприймати помилки власні та інших людей, адаптуватись до невдач та запобігати їх.
8. Знайти та створити умови для упевненості в собі та підняття власної самооцінки та саморозвитку.
9. Навчитись брати відповідальність за власні вчинки та помилки.
10. Знайти духовного та психологічного наставника, який би допомагав у поточних та стратегічних планах знайти себе і не «зламатись» у вірі в свої можливості.

Література:

1. Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the involvement of children in armed conflict. Adopted and opened for signature, ratification and accession by UN General Assembly Resolution A/RES/54/263 of 25 May 2000, entry into force 12 February 2002. URL: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/opaccrc.aspx> (дата звернення: 01.03.2023).

2. Державний комітет статистики України від 13.01.2021 р. № 45 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>. (дата звернення: 01.04.2023).

3. Андрейко Б. В. Психологічна допомога батькам дітей з порушенням розвитку. Психологія і особистість. 2016. № 2 (10). С. 58–64.

4. Конституція України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>. (дата звернення: 01.03.2023).

5. Закон України «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам» [№ 1727-IV] від 2004-05-18 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>. (дата звернення: 01.01.2023).

6. Шухгард Э. Спираль мужества. Режим доступу: https://auram.ru/pages/biblioteka/shkola_muzhestva/page_01.htm (дата звернення: 12.02.2023).

7. Чижишин О. І. Проблеми емоційного вигорання у батьків дітей з інвалідністю. Науковий журнал «Перспективи та інновації науки»: Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина». Випуск № 9 (140). 2022 р. С. 688–696.

8. Андрейко Б. В. Психологічна допомога батькам дітей з порушенням розвитку. Психологія і особистість. 2016. № 2 (10). С. 58–64.

9. Кукурудза Г. В. Психологічна модель раннього втручання: допомога сім'ям, що виховують дітей раннього віку з порушенням розвитку : монографія. Харків : Точка, 2013. 244 с.

10. Соколова Г. Б. Особливості емоційного вигорання батьків, які виховують дітей із синдромом Дауна. Наука і освіта. 2018. № 5–6. С. 118–122.

11. Ткачева В. В. Технологии психологической помощи семьям детей с отклонениями в развитии. Москва : АСТ: Астрель, 2007. 320 с.

12. Шевчук В. В. Наукові засади дослідження емоційного вигорання батьків дітей із комплексними порушеннями розвитку. Проблеми сучасної психології. №1 (17). 2020. С. 431–456.

13. Державний комітет статистики України від 13.01.2021 р. № 45 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>. (дата звернення: 01.01.2023).

14. Бойко В. В. Синдром «емоціонального вигорання» в професіональному общении. Москва : Наука, 2006. 167 с.

15. Базалева Л. А. Отношение матери к ребенку в связи с ее эмоциональным «выгоранием». Гуманизация образования : научно-практический журнал. 2009. № 6. С. 88–93.

16. Шульженко Д. І. Особливості психологічної роботи з емоційними станами батьків дітей з психофізичними порушеннями

раннього, с. 175 Психологічний часопис. 2017. № 5. С. 173–180. Режим доступу: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/psch-2017-5-17>. (дата звернення: 23.03.2023).

17. Царькова О. В. Особливості допомоги батькам, які виховують дітей з особливими потребами. Проблеми сучасної психології. Наука. № 3. 2021. С. 675–691.

18. Островська К. О. Соціальна адаптація дорослих осіб з загальними розладами розвитку : навч. посібник. Львів : «Тріада плюс», 2012. 576 с.

Яковець Т. А.

кандидат економічних наук, доцент
*Чортківського навчально-наукового інституту
підприємництва і бізнесу*

ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ ОСОБИСТОСТЕЙ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ В КОНТЕКСТІ ДІЇ ФАКТОРІВ АГРЕСІЇ

Вивченню проблеми виникнення, розвитку та профілактики агресії присвятили свої роботи вчені практично всього світу, але питання досі залишається відкритим. Агресія – це проблема чи тренд? У наші дні відповідь на це питання не така очевидна. Сьогодні у всьому світі відзначається сплеск агресивної суспільно небезпечної поведінки молоді, почастишали випадки масових насильницьких злочинів у школах та коледжах, які вражають своєю жорстокістю.

Причини такої поведінки різноманітні та пов'язані з багатьма сферами життєдіяльності людини, тому серед

учених виникли деякі розбіжності щодо ґенези агресивної суспільно небезпечної поведінки молоді, у зв'язку з чим ця проблема є актуальною не лише для соціально-гуманітарних наук, наприклад, психології, соціології, кримінології, але й низки природничо-технічних наук, як-от біофізика, біохімія, генетика та інших, вивчають це явище з позицій різних наукових напрямів.

Одним з основних спірних питань у визначенні агресії є велика різноманітність форм її прояву. Агресія може виявлятися в формі негативних емоцій, думок (установок) та певних дій (агресивне поведінка). Вважається, що одним із перших розкрив зміст цього феномену З. Фрейд, який думав, що агресія – це один з інстинктів (деструктивна сила), які корегуються поведінкою людини [1].

В подальший час і аж до наших днів не припиняються спроби дати вичерпне визначення агресії і зрозуміти її сенс.

Недивлячись на різноманітність, у формулюваннях та підходах до визначення поняття агресії простежується думка про переплетення в її змісті як позитивних, так і негативних тенденцій, і важливості соціального середовища у прояві агресії.

Ще З. Фрейд у своїх роботах зазначав, що культурна людина проміняла можливість задоволення інстинктів (до яких відноситься і агресія), а, отже, щастя, на гарантовану безпеку. Адже в людському світі культура накладає на людську свободу обмеження, від яких не можна ухилитись, що робить людину нещасною і змушує страждати. Неможливість людиною у звичайному житті відреагувати на стани агресивності (які виникають у безлічі ситуацій: від агресії на сусіда до програшу в казино) приводить людину до негативних внутрішніх переживань. Реакція осіб юнацького віку на агресію та виникнення агресивних

проявів, перш за все обумовлюється особливостями емоційного інтелекту.

Серед західних учених, які розробляли концепції емоційного інтелекту, були Д. Гоулмен, П. Саловей, Дж. Майер, Д. Карузо, Г. Гарднер, Р. Барон, С. Хейн, Р. Купер, А. Саваф [2; 3].

На сьогодні в Україні з'явилися дослідження з проблеми концептуалізації цього феномена, його функцій (Е. Носенко), вивчення IQ як детермінант внутрішньої свободи особистості (Г. Березюк) та показника цілісного її розвитку (О. Філатова) [4].

Введення поняття емоційного інтелекту в психологічний тезаурус сприяло інтенсифікації досліджень, спрямованих на операціоналізацію емоційно-інтелектуального конструкту (І. Андрєєва, О. Власова, Г. Гарскова, Д. Карузо, Д. Люсін, Дж. Майер, Е. Носенко, Р. Робертс, П. Саловей) [5], дослідження адаптивних функцій та адаптаційного потенціалу емоційного інтелекту (І. Аршава, Р. Бар-Он, М. Бреккет, Н. Коврига, Т. Кумскова, В. Овсянникова, Г. Юсупова) [4], виявлення зв'язку між складниками емоційного інтелекту та лідерськими, управлінськими якостями (Д. Гастелло, Д. Гоулман, В. Єрмаков, А. Мітлош, А. Петровська) [6], розвиток емоційного інтелекту та його складових частин (М. Манойлова, М. Нгуен, О. Приймаченко, К. Саарні) [7].

Однією з перспективних сфер дослідження емоційного інтелекту є освіта (Е. Аронсон, М. Смульсон) [5].

Кандидат психологічних наук Лящ О. П. стверджує, що «генеза емоційного інтелекту в юнацькому віці – процес становлення та розвитку афективно-когнітивного (здатність особистості до ідентифікації емоцій), поведінково-діяльнісного (здатності особистості до використання і розуміння емоцій), мотиваційно-рефлексивного (здатність осо-

бистості до свідомої регуляції емоцій) компонентів емоційного інтелекту особистості на різних етапах юнацького віку» [8].

На основі вивчення праць вчених психологів, можемо окреслити особливості функціонування цілісної структури емоційного інтелекту осіб юнацького віку (рис. 1.).

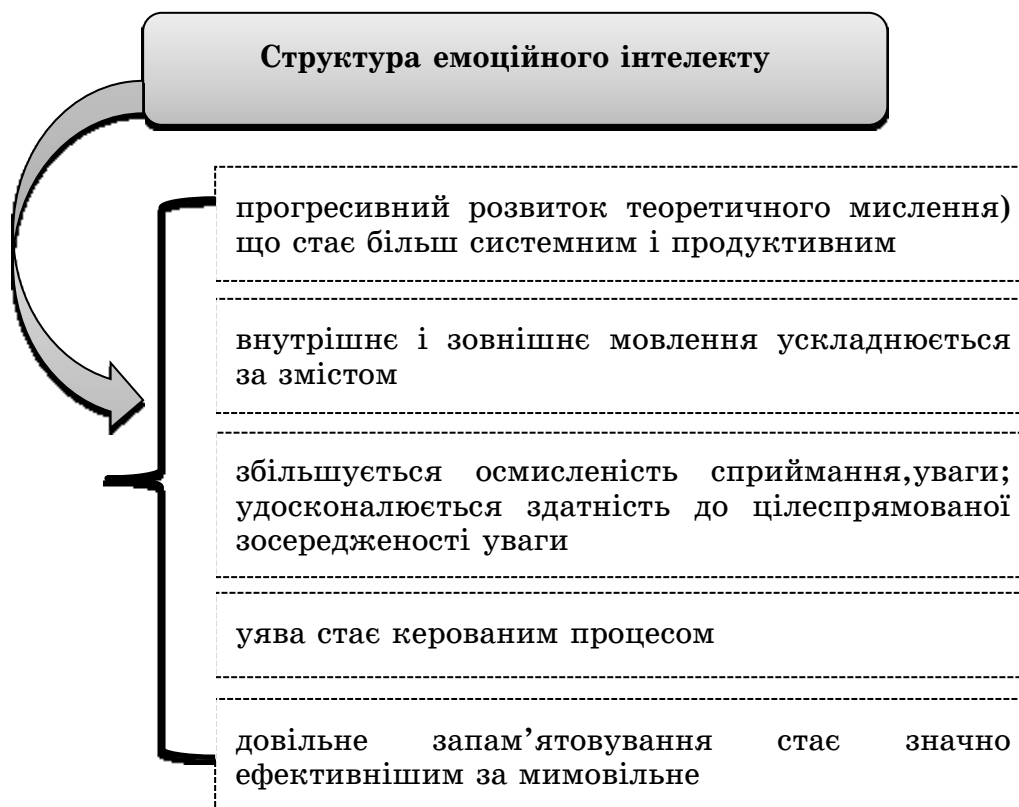

Рис. 1. Функціонування системи емоційного інтелекту осіб юнацького віку

Досліджуючи психологічну модель емоційного інтелекту осіб юнацького віку, пропонуємо визначати його як ієрархічна систему здатності молоді людини до опрацювання емоцій в форматі інформації, що визначає функціональне єднання емоційних та інтелектуальних елементів відносно сприйняття, аналізування й оцінки своїх емоцій, а також емоцій інших осіб, керування емоційними проявами.

Психологічна конструкція емоційного інтелекту осіб юнацького віку методологічно опирається на положеннях

системності, детермінізму як залежності психічних явищ від факторів, що їх спричинюють [8].

Таким чином, саме від структури емоційного інтелекту залежить відповідна реакція осіб на будь-які прояви агресії. Доцільним є обґрунтувати виникнення й розвиток агресії серед молоді загалом.

Нині виділяються такі види агресії [9]:

1. За формою поведінки на: фізичну, тобто використання фізичної сили проти іншої особи чи об'єкта; вербальну – вираз негативних емоцій за допомогою мови (загроза, прокляття, лайка і т. д.).

2. За формою відкритості прояви: пряму, тобто безпосередньо спрямована проти когось чи чогось; непряму, що виражається в непрямих діях і спрямована на іншу особу (злісні плітки, жарти, наклеп і т. д.).

3. За метою: ворожу, спрямовану навмисне заподіяння шкоди, болі та шкоди заради помсти та отримання задоволення; інструментальну, спрямовану досягнення мети, проте заподіяння шкоди може бути метою.

Вчений А. Басс виділив такі види агресії [10]:

- фізична (фізична сила проти іншої людини);
- непряма (агресія обхідним шляхом, направлена на іншу особу); роздратування (готовність до прояву негативних почуттів);
- негативізм (опозиція у поведінці);
- образа (заздрість та ненависть до інших);
- підозрілість (недовіра та обережність до інших);
- вербальна (крик, погрози, вереск); почуття провини (переконавання людини, що вона є поганою).

Аналіз наукової літератури дозволив виділити певний спектр особистісних особливостей, що зумовлюють розвиток агресивної поведінки в молодого віку (рис. 2).

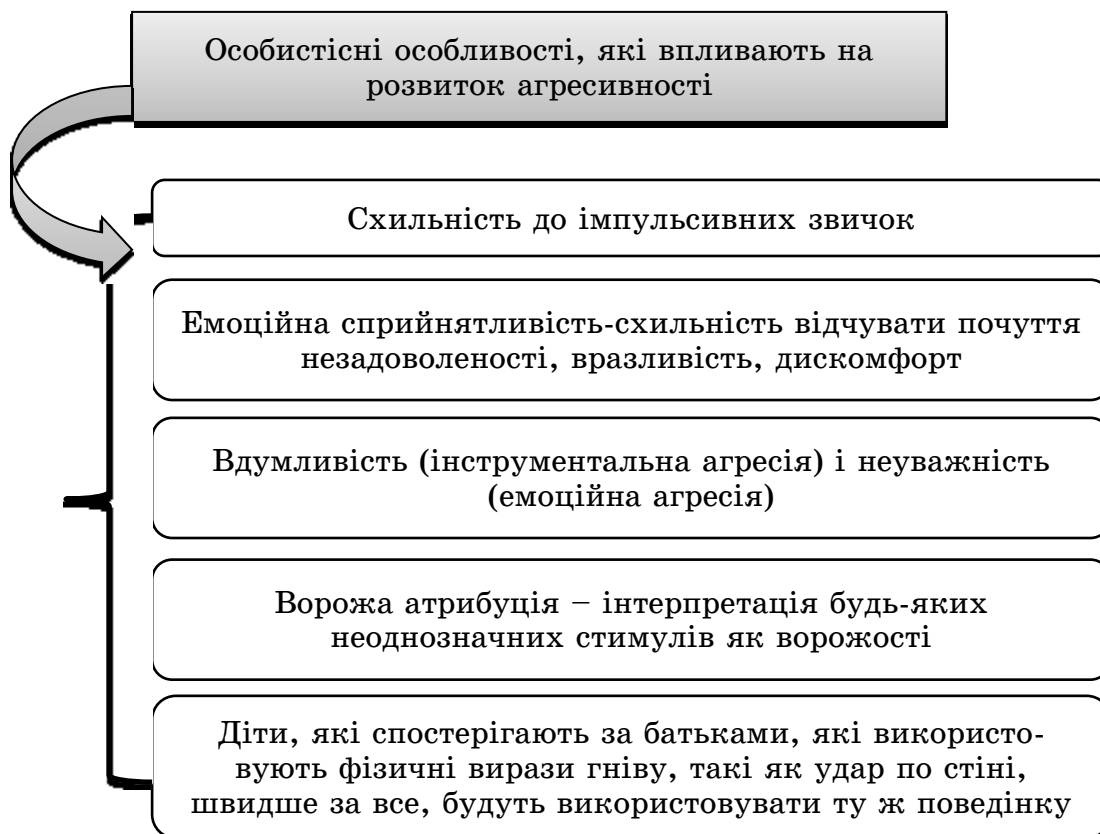

Рис. 2. Спектр особистісних особливостей, що зумовлюють розвиток агресивної поведінки в осіб молодого віку

Загалом, агресивні тенденції у підлітковому віці викликані двома вагомими чинниками – новоутвореннями самого віку та впливом соціуму. Сьогодні на підлітка впливає його сім'я, школа та однолітки, діяльність різних ЗМІ, залишаючи на тлі підліткової кризи слід на психологічному здоров'ї дитини, що сприяє прояву агресивної поведінки [11].

Отже, нормальні реакції протесту підлітка, характерні для його віку, можуть підкріплюватися агресивною поведінкою батьків та засвоюватися в процесі дорослішання.

Це може зумовити формування агресивної поведінки у молодій людини, відбиватися на її психологічному стані, міжособистісних відносинах, спілкуванні та взаємодії з оточуючими людьми.

Проявляється агресивність в певних осіб в різній степені: від практично абсолютної відсутності до максимального розвитку.

Невиявлення агресивності спричинює податливість, нездатність відстоювати завзяту життєву позицію. Також, надлишковий вияв агресії закладає розкриття всього характеру особистості, робить її в конфліктною, нездатною на суспільну кооперацію [12].

Агресивна поведінка має індивідуальний характер для кожної особистості, але є фактори, що діють на вид і спосіб виявлення агресивності (рис. 3) [13].

Варто враховувати, що агресивна поведінка є пряма (людина не приховує свою агресію від оточуючих), і непрямую (агресія криється під неприхильністю, сарказмом або іронією).

Існують різні способи прояву прямої агресії, розпочинаючи від словесних погроз до співрозмовника і завершуючи прямими агресивними вчинками. Непряма агресія у людини може мати вираження у формі здійснення тиску на «жертву».

У наукових джерелах окреслюють значну кількість видів систематизації агресії. Так, акцентують увагу на двох провідних видах агресивної поведінки [14]:

– конструктивну агресію (відкриті прояви агресивних спонукань, реалізовані в соціально прийнятній формі, при наявності відповідних поведінкових навичок і стереотипів емоційного реагування, відкритості соціального досвіду і можливості саморегуляції та корекції поведінки);

– деструктивну агресію (прямий прояв агресивності, пов'язаний із порушенням морально-етичних норм, що містить елементи делінквентної або кримінальної поведінки з недостатнім урахуванням вимог реальності та зниженим емоційним самоконтролем).

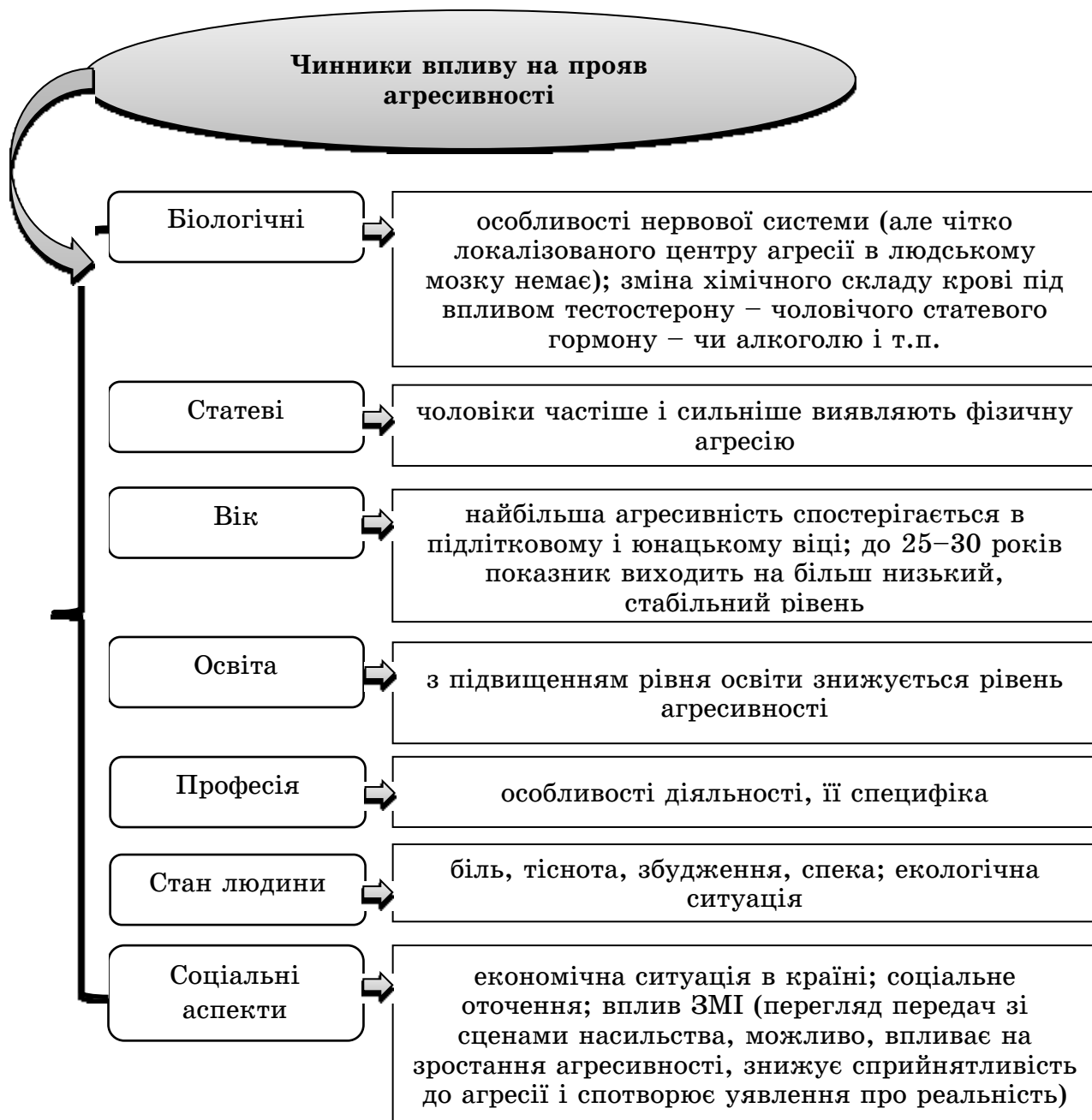

Рис. 3. Чинники впливу на характер в спосіб прояву агресії у молоді

За останній період часу набирає обертів новітня форма агресії – «кібертретирування» (cyberbullying). Під ним розуміють «форму поведінки, яка полягає у розсиланні повідомлень агресивного та образливого характеру з використанням нових інформаційних та комунікаційних технологій (Інтернет, мобільний телефон)» [13]. Другими конфігу-

раціями кібертретирування є дії, яким притаманний «хакерський» стиль і спрямовані на пошкодження персональним комп'ютерам жертв (зламування та зміна паролю, пошкодження персональних веб-сайтів тощо).

Фактор фізичної сили, важливий у випадках звичайного (контактного) третирування, тут незначний; на перше місце виходять інтелектуальні здібності й технічні вміння агресора і дозволяє агресорові зберегти свою анонімність і перетворити ситуацію переслідування на своєрідний «маскарад».

Агресивна поведінка сучасної молоді все більше набуває психологічну спрямованість. Юнаки та дівчата сьогодні перебувають у мінливих умовах життя країни (наприклад, ситуація з пандемією коронавірусної інфекції повномасштабна війна), в екстремальних напружених умовах, що часто призводить до посилення агресії з їхнього боку. Особливості агресивної поведінки такі, що, торкаючись емоційної сфери особистості, вони призводять до посилення морально-етичного дисонансу, виникнення стресового та депресивного стану. Сьогодні високий рівень агресії у сучасної молоді насторожує, оскільки він може негативно позначатися як на міжособистісних взаєминах, спілкуванні і взаємодії з оточуючими людьми, так і на індивідуальній траєкторії розвитку молодої людини, успішності його майбутньої особистої та професійної діяльності.

Література:

1. Amsteus, M., Al-Shaabani, S., Wallin, E., & Sjöqvist, S. (2015). Colors in marketing: A study of color associations and context (in) dependence. *International Journal of Business and Social Science*, 2015, 6(3), 32–45.
2. Compas B., Connor-Smith J., Saltzman H., Thomsen A., Wadsworth M. Coping with stress during childhood and adolescence:

Problems, progress, and potential in theory and research. *Psychological Bulletin*, 2001. Vol. 127. N 1. P. 87–127.

3. Носенко Е. Л. Емоційний інтелект : концептуалізація феномену, основні функції. Київ : Вища школа, 2003. 126 с.

4. Cramer P. Defense mechanismus and Coping strategies : What's the difference? *American Psychologist*, 2000. June. P. 638–646.

5. Лящ О. П. Фактори розвитку емоційного інтелекту в сучасних підлітків. *Збірник наукових праць. Серія: Психологічні перспективи*. Вип. 12. Луцьк, 2008. С. 49–59.

6. Лящ О. П. Теоретико-методологічний аналіз змісту емоційного інтелекту. *Вісник Київського інституту бізнесу та технологій*. № 3 (31). 2016. С. 47–51.

7. Kim, H.-W., Kankanhalli, A., and Lee, S.-H. Examining Gifting through Social Network Services: A Social Exchange Theory Perspective. *Information Systems Research Forthcoming*. 2018. 54, 120–128.

8. Лящ О. П. Системна детермінованість генези емоційного інтелекту в юнацькому віці. *Теорія і практика сучасної психології*, 2019. 3: 48–53

9. Зінченко В. Проблеми психології розвитку. *Питання психології*. 2001. № 6. С. 56–64

10. Басс А. Психологія агресії. *Питання психології*. 1967. № 3. С. 60–67.

11. Cyr, D., Head, M., Larios, H. Colour appeal in website design within and across cultures: A multi-method evaluation. *International Journal of HumanComputer Studies*, 2010. 68(1-2), 1–21.

12. Кириченко, Р. В. Дослідження проблеми агресивної поведінки сучасної молоді. *Virtus*.15.2017. 51–60.

13. Бовть О. Б. Агресивні реакції та шляхи їх корекції в молодших школярів: Автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія / О. Б. Бовть. – Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – К., 2001. – 20 с.

14. Кириченко Р. В. Особливості розвитку емоційної культури студентів. *Virtus: Scientific Journal*, 2016. 60–63.

РОЗДІЛ 3

ПРАВОВІ ТА СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ В ЕКОНОМІЦІ ТА ОСВІТІ: ПОСТКРИЗОВІ ВИКЛИКИ

Гриців Т. Г.

кандидат педагогічних наук, старший викладач
*Чортківського навчально-наукового інституту
підприємництва і бізнесу*

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ НАУКОВИХ ПІДХОДІВ У НАЦІОНАЛЬНО СПРЯМОВАНІЙ ОСВІТІ

Сучасні виклики освіти щодо збереження цілісності й державності України, військова загроза, завдання консолідації суспільства, економічна нестабільність, реформування системи освіти визначають нагальність підвищення уваги до освітнього середовища, де виховний потенціал на основі цінностей народу має пріоритетне значення.

Сучасна філософія освіти, згідно нової програми, ставить інші завдання, які мають важливий виховний зміст, зокрема, сформувати світогляд людини, яка, отримавши знання, буде прагнути досягнути культурний розвиток нації задля досягнення високих цілей.

Тому в умовах розбудови демократичної, правової, суверенної України актуалізується необхідність формуван-

ня нової людини, а запити Нової української школи на сьогодні спонукають до пошуку нових підходів щодо формування зростаючої особистості.

Мета статті: обґрунтувати особливості реалізації наукових підходів у національно спрямованій освіті на основі народознавчого потенціалу України у контексті соціально-культурної парадигми.

Завдання статті полягає в окресленні понятійного апарату народознавчої освітньої програми, визначенні національно спрямованої мети та завдань програми, які забезпечуватимуть формування нової людини, спонукаючи до пошуку нових підходів щодо формування зростаючої особистості та задовольнятимуть запити Нової української школи на сьогодні.

Подолання негативних явищ через перерваний зв'язок традицій може ефективно здійснюватися за умови використання народної освітньої платформи та створених на основі народної педагогіки освітніх програм, технологій, методик та проєктів, які враховуватимуть ментальні та національні особливості українського народу.

І. Бех у монографії «Особистість на шляху до духовних цінностей» подав своє бачення розвитку національно спрямованої освіти: «Можна констатувати, що ми переживаємо справжній ренесанс у педагогіці виховання: вона сповна одухотворяється. Це стало можливим завдяки її глибокому психологічному супроводу. Таким чином, йдеться про нову виховну парадигму. Зокрема, вводяться нові наукові категорії: вчинкові життя, вищі смисли, смисло-ціннісна сфера, духовність як вираження духу, духовна зустріч, суб'єкт життя в духовності, духовна особистість, Я-духовне, духовна самосвідомість, духовна рефлексія [1, с. 6].

А. Фурман уперше освітню діяльність обґрунтував як складну теоретичну систему, що пояснює дію основних механізмів культурної з'яви людини як суб'єкта, особистості, індивідуальності та універсума під час проживання кожним учасником інноваційного навчання повного функціонального циклу модульно-розвивального процесу занурення і вивільнення, а також розкрив принципи і закономірності групового та індивідуального творення соціально-культурно-психологічного змісту кращого етнонаціонального досвіду [20, с. 108]. А. Фурман, вважає, що систему української освіти варто зробити національною не лише за характером та програмово-методичним оснащенням, а й за культурним походженням, змістовим наповненням, інституційним розвитком, що проєктує створення в Україні ментально зорієнтовану освіту.

Щоб система національної освіти максимально повно використовувала позитивне ментальне підґрунтя української нації, то вона має орієнтуватися на ті вітчизняні освітні системи (експерименти), що вичерпно враховують конструктив, психологічний тонус ментального світу українців; передусім його вершинні структури духовного досвіду – свободу, мудрість, віру, розум тощо [19, с. 8].

На сьогодні назріла необхідність введення в освітній процес національно спрямованої освітньої програми «Народознавство в дії», побудованої на основі народознавчого потенціалу українського народу, що ґрунтується на принципах народної педагогіки і виступає важливим націєтворчим чинником. Народознавча програма ставить акцент на духовно-моральну складову і має беззаперечний вплив на виховання високодуховної особистості на основі виховної практики народу, тобто виховання ціннісних ставлень до себе як духовної субстанції, що проєктують відповідні ціннісні ставлення і до Батьківщини. Такий вектор освіт-

ньої політики стане надійним ґрунтом осмислення українською дитиною себе свідомим громадянином України, з яскраво вираженими національною самосвідомістю та національно-культурною ідентичністю.

Наукове осмислення народної педагогіки як компонента національної культури варто здійснювати на основі соціально-культурної парадигми, що може слугувати ефективним джерелом національного самоусвідомлення українства та подолання кризових явищ у суспільстві за умови максимального впровадження у зміст освітньої галузі культурно-історичних надбань і традицій українського народу. Народна педагогіка як система культурно-історичних надбань народу акумулювала в собі весь потенціал фундаментальних цінностей, які є визначальними у формуванні світоглядної позиції зростаючої особистості [4, с. 27].

На сьогодні Національною доктриною розвитку освіти в Україні окреслено стратегічні завдання випереджувальної інноваційної розбудови національної системи освіти і науки як основи розвитку особистості, суспільства, нації, держави [14].

З огляду на те, що важливим чинником освітнього процесу є його ціннісна основа, то програма «Народознавство в дії» [18], розроблена згідно з вимогами Державного стандарту, ставить акцент на духовно-моральну складову, яка має беззаперечний вплив на виховання високодуховної особистості на основі виховної практики народу і має потенціал для формування у здобувачів на ґрунті народознавства певних ціннісних ставлень та ключових компетентностей.

Програма «Народознавство в дії» узгоджується із: Законом України «Про освіту» (1991, із змінами від 19.02.2016) [8]; Законом України «Про культуру» (від 14.2 2010 № 2778-VI) [7]; Концепцією Нової української школи

(2016) [10]; Концепцією Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання на 2016–2020 роки [9]; Стратегією національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки, затвердженої Указом Президента України від 13 жовтня 2015 року № 580/2015 [15]; Загальнодержавною програмою «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини на період до 2021 р.» [6]; Концепцією громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності [12]; Концепцією формування у підлітків національно-культурної ідентичності у загальноосвітніх навчальних закладах (2017) [11]; Концепцією екологічної освіти України [13]; Програмою «Нова українська школа» у поступі до цінностей [17].

Освітню програму з народознавства створено відповідно до Державного стандарту початкової освіти.

Вивчення зростаючою особистістю народознавства – це процес пізнання і засвоєння культурно-духовних здобутків свого народу, де народна мудрість удосконалювалась протягом тисячоліть, переходила з покоління у покоління і трималася на одній міцній духовній основі, де життя, побут, звичаї, традиції підпорядковувалися законам світотворення.

Українське народознавство у вузькому значенні охоплює знання про традиційний родинний уклад українців, громаду й громадське життя, звичаї й вірування, про усталені норми людського співжиття, про звичаєве право, мораль, етикет, народні знання (засоби народного виховання, народної медицини, метрології та ін.), про фольклор, народне мистецтво, а також знання про житло, харчування, одяг, переважні трудові заняття та знаряддя виробництва.

У широкому значенні під народознавством розуміємо ту галузь гуманітарної науки, яка дає знання про особливості духовної й матеріальної культури народу, нації (етнографічні спільності), що знайшла своє відображення в традиційному способі життя – народознавство в дії.

Провідною ідеєю програми «Народознавство в дії» є «нащеплення» на родовий корінь предків з метою духовного та національного відродження. Бо традиції, звичаї, обряди, ритуали – це відпресована мудрою спостережливістю наших предків істина, яка діє й нині.

Метою навчальної програми «Народознавство в дії» є:

- світоглядний розвиток молодших школярів на основі народознавчого потенціалу українського народу, що сприяє усвідомленню себе частинкою великого українського народу,

- формування цілісного розуміння живої і неживої природи і місця людини в ній через закони, що виробили наші діди і прадіди у своєму житті згідно із законами будови Всесвіту,

- виховання любові до Батьківщини та її культурної спадщини;

- виховання бажання застосовувати народну мудрість у життєдіяльності та соціальній практиці.

Головними завданнями народознавчої освіти у початковій школі є:

- виховати молоде покоління в любові до народних звичаїв, традицій, до мудрості, яку залишили нам наші предки на основі їх духовного світогляду;

- навчити сприймати народознавчі духовні скарби, залучити до того чудесного, прекрасного, що було за сімома замками нашого безпам'ятства;

- зацікавлювати учнів глибиною народної мудрості, що формувала індивідуальність, неповторність, духовність,

які впливають на розвиток національно-культурної ідентичності та національної самосвідомості;

– засвоїти істину, що закони, вироблені тисячами років, діють і сьогодні, роблять людину здоровою, щасливою, допомагають знайти своє місце у житті;

– повернути молоде покоління до свого національного кореня із позиції дотримання християнських законів;

– «нащепитися» новою гілкою на дерево, ім'я якому міцна духовно, багата матеріально, сильна політично Україна.

Освітній процес національно спрямованої програми має здійснюватися на основі таких методологічних підходів: культурологічного, особистісно і ментально зорієнтованого, аксіологічного, системного, компетентнісного, діяльнісного.

Культурологічний підхід характеризується об'єктивним зв'язком людини з культурою як системою цінностей, тому освоєння культури як системи цінностей є розвитком самої людини та її становлення як творчої особистості [2]. В основі культурологічного підходу закладені зовнішні впливи на формування особистості дитини. Культурологічний підхід передбачає виховання дитини в культурному середовищі, спонукання її до саморозвитку. Він допомагає збагнути й сформулювати специфічні найбільш актуальні на сьогоднішньому етапі розвитку українського суспільства завдання формування нової людини на перетині філософії, освіти, культури, педагогіки й історії, формування в цій площині у молодших школярів ціннісного ставлення до Батьківщини. Згідно з культурологічним підходом особистість дитини зростає і формується у національному культурному середовищі, де національна культура забезпечує зв'язок і передачу цінностей від покоління

до покоління. Засвоюючи рідну культуру і систему цінностей, дитина, зрештою, продукує свої цінності як суб'єкт національної культури. Культурологічний підхід визначає доступ дітей молодшого шкільного віку до культурних надбань народу та засвоєння цінностей, необхідних для їхнього морального і соціального розвитку [3, с. 60].

Системний підхід окреслюється витвореною впродовж вікової практики життєдіяльності українського народу системою народної педагогіки, яка здійснює вплив на особистість і в своїй основі складає традиційний, узвичаєний обрядовістю спосіб дії на дитину з метою формування певних світоглядних уявлень, переконань та способу життя за усталеними, виробленими віками нормами життя. Акцент ставиться на духовну сферу у вихованні людини, а вже на його основі формувалися всі інші напрями всебічного розвитку особистості: розумове, моральне, трудове, естетичне, фізичне. А також увага спрямовується на основні архетипи народної свідомості, які мали вирішальний характер у їх способі мислення, мовленні та сприйнятті дійсності.

Вибудована система народної педагогіки на основі взаємозлиття духовного й етнічного має первинні витoki і джерела, де процес формування пройшов всі еволюційні етапи становлення на основі багатовікового народного досвіду. Відповідно, циклічний рух землі обумовлював життя етносу за циклами, що витворився з часом у народний календар, за яким жив упродовж тисячоліть український народ, і який став виявом життєтворчої системи їх буття. Тому системний підхід має пріоритетне значення для народознавчої програми та концепції «Національного відродження» в освітньому процесі, пояснюючи систему народної педагогіки як життєтворення українського народу, що

впродовж століть мала вирішальний вплив на формування української нації.

Народна педагогіка завжди була першоджерелом для формування педагогічної наукової думки. На її основі вибудовувався теоретичний зміст педагогіки, розвивалася педагогіка як наука.

Особистісно зорієнтований підхід: в центрі освітньо-виховного процесу – інтереси дитини, її моральні і духовні потреби, можливості, обов'язки та права. В основі особистісно орієнтованого підходу глибоке розуміння взаємозв'язків: людина (духовна особистість) – народ (духовність, культура, історія, освіта,) – держава (суспільство), які реалізуються у вихованні ціннісного ставлення до Батьківщини засобами народної педагогіки. З позиції народної педагогіки дитина виступає як суб'єкт виховного процесу і його мета. Забезпечення особистісно орієнтованого підходу у процесі позакласного виховання полягає у сприянні проявам творчості та ініціативи дітей молодшого шкільного віку і педагогів, з урахуванням вікових особливостей дітей, де здійснюється використання провідної ігрової діяльності у шестирічному віці та використання емоційно-почуттєвих акцентів; забезпечуються зразки для наслідування у дітей 1–2 класів та конкретно-образне мислення; враховується бажання вибору у дітей 3–4-х класів з орієнтацією на народні норми і правила поведінки [3, с. 61].

Ментально зорієнтований підхід визначає внутрішня спрямованість зростаючої особистості для формування стереотипів поведінки у створеному культурному середовищі. Згідно ментально зорієнтованого підходу для дитини в освітньому просторі створюється таке національно культурне середовище, де розгортається дія феномена психологічної готовності мислити, відчувати, діяти так, як йому

підказують національні традиції, встановлені норми та правила поведінки, що забезпечує зв'язок і передачу цінностей від покоління до покоління. Ці національно-психологічні особливості діють на основі психологічних механізмів – національної самосвідомості та національно-культурної ідентичності на рівні національних установок в особі певного представника етносу чи народу.

Відповідно, національні установки, що закладені у пам'ятті певного представника «виймаються», коли він потрапляє у рідне (національне) інформаційне середовище і на основі тих чи інших установок, які є в різних видах діяльності, формуються конкретні національні стереотипи.

Культурними стереотипами у своїй поведінці зростаюча особистість керується у житті, вони входять у плоть і кров через традиції, звичаї, зразки поведінки. Дитина, зрештою, продукує свої цінності як суб'єкт національної культури на генетичному рівні, відтворюючи систему цінностей рідної культури. Відповідно формуються і мовленнєві стереотипи, які входять у фонд специфічної культури певного етносу чи цілого народу і продукують застосування набутого колориту мовної культури.

Глибоке розуміння взаємозв'язків: людина (духовна особистість) – народ (духовність, культура, історія, освіта,) – держава (суспільство) реалізуються на основі національних установок, що переростають у стереотипи поведінки за допомогою національних механізмів, які є складовою психіки людини, формують певний її досвід, надаючи особливої специфіки мотивації та цілеспрямованості людині, засобам її діяльності.

Соціальні норми поведінки, взаємодії та спілкування, які є загальноприйнятними у тій чи іншій державі, детермінують певні національні установки, які, у свою чергу, активізують відповідні до цих норм національні стере-

отипи поведінки та діяльності, зумовлені ментально зорієнтованим підходом.

Аксіологічний підхід у взаємозв'язку з ментально та особистісно зорієнтованим методологічними підходами відіграє важливу роль у практичному і теоретичному досягненні особистістю моральних цінностей та усвідомленню їх можливостей у задоволенні моральних і духовних потреб. Згідно з аксіологічним підходом моральні цінності не можуть існувати поза людиною і без людини, а виступають результатом її життєдіяльності, духовно-моральним надбанням. Рефлексія є неодмінною умовою усвідомлення власного вибору моральних цінностей та права іншого на такий вибір. Моральні цінності не можуть нав'язуватись особистості, оскільки вони є індивідуальними, такими якими їх бачить і розуміє сама особистість, як інтерпретує, виходячи з власного життєвого і морального досвіду, яким чином визначає життєві пріоритети. Виховання дітей у закладах загальної середньої освіти не може здійснюватись спонтанно, а потребує врахування викликів часу та потреб самої особистості у цьому контексті.

Згідно з діяльнісним підходом у структурі особистості формуються і закріплюються нові стереотипи поведінки, в «конструювання» яких з одного боку вчитель з позиції народного досвіду, а з другого учень докладає певних зусиль, активність, самостійність, а також здатність до індивідуальної і колективної діяльності. Отже, ціннісні ставлення у молодших школярів формуються, якщо вони беруть реальну участь у діяльності, в якій апробується, перевіряється на практиці відповідно до сформованих цінностей уміння його взаємодіяти у суспільстві [3, с. 62].

Компетентнісний підхід полягає у формуванні компетентностей молодших школярів щодо прояву ціннісної позиції людини нового типу, яка уміло використовує

набуті духовно-моральні цінності у відповідній практико-орієнтованій поведінці (у системі вчинків), гуманістичному спілкуванні, душевно-продуктивних та емоційних контактах. Компетентнісний підхід сприяє поєднанню та інтегруванню теорії і практики в осягненні дітьми світоглядних, життєво необхідних знань, на основі моральних і життєвих цінностей, які поступово поглиблюються і збагачуються у процесі навчання молодших школярів і виявляються в умінні творчо застосовувати народознавчий потенціал через українську мову, використовуючи засоби народної педагогіки (фольклор, традиції, звичаї, свята), у поведінці, виявляючи здатність застосовувати отримані знання у різних життєвих ситуаціях. Пріоритетність компетентнісного підходу з метою формування людини нового типу на основі народознавчого потенціалу полягає у формуванні знань, умінь і навичок, де забезпечується рефлексивність та створюється алгоритм поведінки з метою осягнення та збереження культурного розвитку нації як життєвої стратегії задля досягнення високих цілей [3, с. 62].

У статті науковою новизною є обґрунтування методологічних наукових підходів через призму духовності і моралі українського народу, що є стержневою основою народної педагогіки. Визначено важливість реалізації в освітній системі початкової школи предмету «Народознавство в дії» з метою формування високодуховної особистості, де ідеалом для наслідування є високоморальна особистість предка-українця з викристалізованими нормами поведінки та духовним сприйняттям дійсності.

Наукова новизна розробленої програми полягає у систематизації, узагальненні народно-педагогічного досвіду українського народу, якому властиве духовне сприйняття світу в своєму етнічному самовияві, що проходили через

усі віхи його життя і взаємообумовлювалися календарною обрядовістю.

Реалізація нової народознавчої програми, яка ґрунтується на основі глибинних витоків народної педагогіки українського народу, має стати в освітньому процесі початкової школи основою національного відродження української нації.

Література:

1. Бех І. Д. Особистість на шляху до духовних цінностей. Київ-Чернівці: Букрек, 2018, 318 с.
2. Бойчук Ю. Д. Культурологічний і аксіологічний підходи до формування еколого-валеологічної культури студентів педагогічних навчальних закладів. *Вісник НТУУ «КПІ» (Серія «Філософія. Психологія. Педагогіка»)*. 2009. № 3. Ч 1. С. 121–126.
3. Гриців Т. Г. Виховання ціннісного ставлення до Батьківщини у молодших школярів засобами народної педагогіки: дис.канд.пед. наук. 13.00.01. Ін-т проблем виховання АПН України, Київ, 2021, 413 с.
4. Гриців Т. Г. Актуальні проблеми організації освітнього і виховного процесу у закладах освіти у повоєнний час. *Професійний розвиток педагога: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції*, м. Рівне, 28 квітня 2022 р. Рівне: Рівненський державний гуманітарний університет, 2022. С. 26–29.
5. Державний стандарт початкової освіти. *Учитель початкової школи*. 2018. № 4. С. 40–42.
6. Загальнодержавна програма «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини на період до 2021р.»; (від 5 березня 2009 року N 1065-VI). Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1065-17#Text>.
7. Закон України «Про культуру» (від 14.2 2010 №.2778-VI). Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/go/2778-17>.
8. Закон України «Про освіту» (1991, із змінами від 19.02.2016). Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>.
9. Концепція Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання на 2016–2020 роки; (від 9 жовтня 2020 р. № 1233-р) Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1233-2020-%D1%80#Text>.

10. Концепція Нової української школи (Ухвалена рішенням колегії МОН 27.10 2016); Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>.

11. Концепція формування у підлітків національно-культурної ідентичності у загальноосвітніх навчальних закладах (2017); Гірська школа Українських Карпат 1217. (№ 16). С. 24–33.

12. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності. Проект. (Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України, 2001. Режим доступу: <https://osvita.khpg.org/index.php?id=976002302>.

13. Концепція екологічної освіти України (N 13/6-19 від 20.12.2001); Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v6-19290-01#Text>.

14. Про Національну доктрину розвитку освіти (Президент України Л. КУЧМА від 17 квітня 2002 року N 347/2002) Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002#Text>.

15. Про Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки: указ Президента України (13 жовтня 2015). (№ 580/2015).

16. Про схвалення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні (від 3 жовтня 2018 р. № 710-р Київ, поточна редакція від 08.10.2022, підстава - 893-2022-р), <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-%D1%80#Text>.

17. Програма «Нова українська школа» у поступі до цінностей: Київ, 2018. – 40 с. Режим доступу: <https://ipv.org.ua/prohrama-nova-ukrainska-shkola>. Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/5802015-19494>.

18. Програма «Народознавство в дії»(1-4 кл.) (авт. Вонітова Н., Гриців Т.) № 2.0130-2022. Режим доступу : <https://docs.google.com/spreadsheets/d/1naji5evqns8bjx02T5heQCBMb3PAgdNa/edit#gid=1405816032>.

19. Фурман А. В. Психокультура української ментальності: 3-є наукове видання. Тернопіль: НДІ МЕВО, 2014. 168.

20. Фурман А. В. Теорія освітньої діяльності. *Психологія і суспільство*. Тернопіль: НДІ МЕВО, 2001. № 3. С. 105–144.

Карач Н. М.

кандидат філологічних наук, старший викладач
*Чортківський навчально-науковий інститут
підприємництва і бізнесу*

Фіда Д. П.

*Чортківський навчально-науковий інститут
підприємництва і бізнесу*

ПЕРСПЕКТИВИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ОСВІТИ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

Виклики, які постають перед сучасною освітою, неможливо подолати, не виходячи за межі старих освітніх моделей, без освоєння і впровадження інноваційних форм навчання. Оновлене різнобарв'я особистісних запитів людини неможливо задовольнити в межах існуючих форм традиційної освіти. Загострюється проблема невідповідності сформованої системи освіти новим потребам суспільства й людини. У цих умовах необхідний новий погляд на роль і значення освіти, яка відповідатиме сучасним освітнім потребам завдяки широкому впровадженню сучасних освітніх інновацій.

Зміна ціннісних орієнтирів освіти повинна відбуватися у кількох системно організованих аспектах, із дотриманням певних умов. А саме: слід враховувати зміну типів цивілізаційного розвитку, а отже, трансформацію ціннісної бази культури. Такий перехід призводить до переосмислення цільових орієнтирів і способів організації спільної діяльності людей, що зумовлює необхідність перебудови форм і способів організації освітньої діяльності. З іншого боку, ретельного вивчення потребує специфіка розвитку вітчизняного простору освіти та можливі наслідки його конституювання в умовах глобалізованого світу.

Формування незалежної української держави та ринкової економіки, подолання спадщини тоталітарного минулого, демократизація суспільних відносин, розвиток інфраструктури громадянського суспільства породжує суспільство «перехідного періоду». Зокрема В. О. Таран зазначає, що «перехідним» є суспільство, у якому «відбувається процес комплексних змін основних елементів усієї системи або трансформація однієї форми його самоорганізації в іншу. Такий процес глибоко зачіпає головні форми суспільного життя, що призводить до їх суттєвих змістовних змін» [5, с. 19]. Головним пріоритетом цього процесу дослідник вважає «комплексний поступовий перехід від недосконалості попереднього соціально-економічного та політичного стану до більш прогресивної організації суспільного життя, яка б відповідала логіці внутрішнього саморозвитку перехідного суспільства» [5, с. 87].

Розвиток суспільства не може бути наперед визначеним, якщо ми говоримо про розвиток демократичного суспільства. Спрогнозувати майбутнє, навіть на «об'єктивній» науковій основі, неможливо, адже в них обов'язково внесе свої корективи людська спонтанність, невитриманість, невизначеність і свобода. Більшість прогнозів зазвичай стосуються розвитку технологій і залишають осторонь розвиток людини та суспільства. Спонтанність людини, її відкритість до різноманітних можливостей і здатність ставати іншою приносять у розвиток суспільства ті самі елементи невизначеності. Ніхто навіть гадки немає, що готує майбутнє та на що буде мати найбільший вплив цього, в нашому випадку мова йде про освіту. Невизначеність заважає ефективно підготуватися до можливостей тектонічної трансформацій. Водночас вона не може бути перепорою для майбутнього, не може впливати на нього. «Майбутнє, – писав З. Бауман, – це безмежний простір свободи і, відпо-

відно, випробувальний полігон для волі та вчинків людини. Тобто колиска та інкубатор, батьківщина та притулок мрії. ...Тільки про майбутнє можна мріяти, щоб воно стало іншим у порівнянні з тим, що було і що є, що нам відомо і що ми вже пережили. Майбутнє, як і раніше, уникає контролю» [1, с. 95].

Криза системи освіти є лише одним, хоча дуже важливим, моментом загальної світової кризи, особливо після пандемії та під час воєних дій. Їхні результати залишаються невизначеними. Так само і наслідки кризи освіти залишаються відкритими, адже чого очікувати, немає навіть найменшої здогадки. Ми не знаємо, якою буде «нова епоха», не знаємо, яка освіта буде затребуваною в нових умовах, не маємо моделі освітньої форми за декілька років. Майбутнє невідоме, ми можемо звернутися до минулого та теперішнього. Тобто, ми не можемо точно знати, якою буде освіта нової епохи, але в наших силах усвідомити, що зумовило її сучасну кризу, адже ми переживаємо з вами той етап, який творить нову історію.

Сьогодні колосальних змін, що відбулися та відбуваються у світі та й загалом у нашій державі, цього замало, щоб дати якусь визначеність місцю освіти в суспільстві. Очевидно, тому в сучасному суспільстві актуалізуються філософсько-теоретичні дослідження ролі та призначення освіти. Адже роль, яку відіграє інститут освіти, є настільки важливим, що доцільно визначати інформаційне суспільство як «суспільство освіти». Складність самого навчального процесу, постійне оновлення програм, заміна форм навчання – спрямовані на пошук методик викладання, актуалізуються в ролі продуктивного предмета філософії освіти. Її завдання та функції полягають в осмисленні головних проблем ставлення людини до освіти, місця в ній людини та її ролі у світі.

Актуалізація філософії освіти зумовлена тим, що розв'язання проблем нового типу суспільства покладається насамперед на освіту. «Розв'язання глобальних проблем постмодерного суспільства значною мірою залежить від напряму розвитку освітньої сфери, яка відіграє відносно до нього проєктивно-моделюючу роль, – зазначає М. І. Романенко. – Саме визначення світоглядних і практичних засад формування освіти постмодерного суспільства стало основою проблемного поля формування філософії освіти як філософії освіти постнекласичної, динамічно нерівноважної та невизначеної відповідно до характеристик суспільства, яке вона має розвивати через формування відповідних якостей людини» [4, с. 195].

Враховуючи формування і ствердження нового типу суспільства інформаційного, постіндустріального, техногенного, постмодерного, цифрового тощо зумовлює необхідність формування нової освіти. Під її впливом освітня сфера має відігравати «проєктивно-моделюючу» роль, тобто формувати контури сучасного суспільства, у якому глибинні структурні зміни економіки вплинули на енергетичну базу, технологію, інформаційну систему, родинно-побутову сферу, ділові організації, а найголовніше – впливає на наше сприйняття світу.

Головна проблема освіти сьогодення полягає в необхідності подолати розрив між вимогами суспільства і реальним станом навчально-педагогічного процесу. Попри пандемію COVID-19, воєнного стану, про інформаційне суспільство як «суспільство освіти», або навіть про сучасне століття як «століття освіти» трансформацію має здійснювати освіта. Водночас стан «нового» суспільства вважається вже визначеним, обумовленим і заданим.

Розвиток суспільних вимог, економічних знань, безперервний процес інновацій призводять до прискорення змін

на ринку праці і вимагають від людини здатності швидко адаптуватися до мінливого соціально-економічного середовища та готовності розвивати свої знання та навички протягом життя. Це створює нові виклики перед людьми, які створюють нові педагогічні запити та споживачами цих послуг, та й системою освіти в цілому. Головними викликами для сучасної освіти є: тотальна інформатизація; прискорені темпи зростання знань; динамічні зміни необхідних професійних навичок і компетенцій [1, с. 121]. Сучасні виклики вимагають створення і впровадження інноваційних форм організації та засобів освіти, оновлення її змісту для вирішення низки важливих завдань: формування здатності до самостійного навчання і пошуку інформації; опанування цифровою грамотністю; виховання критичного мислення; готовність до оволодіння новими компетенціями [7, с. 86].

Прискорення темпів зростання є одним із важливих факторів, який визначає необхідність упровадження інноваційних форм освіти та повномасштабної реалізації концепції «освіти протягом життя», яка є одним із найважливіших трендів сучасної освіти, який дозволяє людині адаптувати і розвивати свої компетенції та професійні навички відповідно до швидких змін в економіці, технологіях та на ринку праці.

Ця модель включає в себе такі підсистеми:

- неформальна та інформальна освіта (за ступенем інституціоналізації);
- дистанційна освіта (за способом організації навчального процесу);
- онлайн освіта (за засобами реалізації);
- змішана освіта (поєднання традиційних та онлайн засобів навчання).

Визнання важливості освіти протягом життя для людського розвитку призвело на початку ХХІ століття до модернізації європейської політики в освітній сфері.

В контексті європейської інтелігенції Україна орієнтується на фундаментальні цінності західної культури: парламентаризм, права людини, права національних меншостей, лібералізацію, волю пересування й інші складові – невіддалені атрибути цивільного суспільства.

Для забезпечення в Україні якісної освіти й входження в Європейське освітнє співтовариство необхідним є перспективи реформування й розвитку на національній основі, розробка й впровадження в навчальний процес передових технологій, побудові національної системи освіти на основі принципів – гуманізму, демократії, пріоритетності сучасних і духовних цінностей, вихід системи освіти в Україні на рівень системи освіти розвинутих країн світу шляхом докорінного реформування її структурних, організаційних, концептуальних основ.

Пріоритетними напрямками трансформації освіти в умовах сьогодення повинні бути: забезпечення всебічної готовності громадян до одержання освіти будь-якого рівня, досягнення якісного нового рівня в освоєнні базових навчальних дисциплін соціально-гуманітарного й профільного циклів, створення умов безперервної освіти, в тому числі перепідготовки й підвищення кваліфікації, інтеграція освіти і науки, активне залучення до навчального процесу науково-дослідних установ, мотивація здобувачів освіти до участі в наукових дослідженнях та розробках.

Освітня діяльність в умовах сьогодення вимагає радикальних змін в структурі, змісті, економіці й управлінні освітою, розробки нової законодавчої бази, введення безперервної ступеневої освіти, створення нових підручників,

варіативність мережі навчальних закладів і освітньо-професійних програм.

Говорячи про трансформування освіти, необхідно звернути увагу на утвердження гуманістичних цінностей освіти, її спрямованість на розвиток особистості, а також адаптацію української освіти в європейській освітній простір. Одним із важливих чинників трансформації освіти є співвідношення системи освіти з національним і міжнародним ринками праці. Важливим чинником є знання одержувачів освіти і націлення їх на практичне використання не тільки в Україні, але й в усій Європі.

Процеси перетворення у суспільстві вимагають від освіти такого самовизначення, яке було б адекватним якщо не темпам, то хоча б напряду соціальних змін. Водночас в освіті відбуваються процеси, які не лише активізують, а й стримують можливості її самовизначення. Звідси той дуалізм, що виявляється у функціональному і сутнісному векторах реалізації завдань освіти. Перший пов'язаний із безпосередньою підготовкою підростаючого покоління до суспільно-виробничої діяльності, до життя. Другий – розкриває високе покликання освіти забезпечувати наступність у духовному розвитку людства. Відповідно, різний ступінь затребуваності цих завдань зумовлює й різну динаміку трансформації простору освіти.

Головна проблема освіти полягає в необхідності подолати розрив між вимогами суспільства і реальним станом навчально-педагогічного процесу. Попри розмови про інформаційне суспільство як «суспільство освіти», або навіть про сучасне століття як «століття освіти» [3, с. 114], зміну, трансформацію має здійснювати освіта. Водночас стан «нового» суспільства вважається вже визначеним, обумовленим і заданим.

Кожен із розглянутих чинників трансформації сучасного освітнього простору, маючи спільний предмет (освіту),

покликаний розв'язати ті суперечності, які адресовані певним компонентам освітнього процесу: фундаменталізація – знаннєвому, гуманітаризація – мисленнєвому, неперервність – процесуальному. Усі разом вони забезпечують еволюційні зміни щодо якісного стану освітнього простору, зміцнюючи його цілісність, а отже, і постійне відтворення творчого потенціалу суспільства.

Отже, варто зазначити, що представники освіти й інтелектуальних професій долучилися до розв'язання проблем і викликів «постмодерного суспільства». У результаті, в ім'я абстрактної гіпотези, соціологічного припущення, віри в «нове суспільство», «нову епоху», які будуть кращими за сьогоденне, руйнується наявна система освіти. Подібне оптимістичне ставлення до перспектив розвитку нової епохи ігнорує позицію багатьох дослідників, які наголошують на необхідності публічного обговорення характеру та способів переходу до майбутнього за характером і способом існування і розвитку суспільства. На їхню думку, перспективи розвитку історії є невизначеними, і тому потрібно не поклатися на «удачу», а докладати зусилля. Саме від них залежить те, якими будуть результати.

Література:

1. Бойко А. Освіта в інформаційному суспільстві: очікування і виклики. Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2015. Вип. 63. С. 164–173. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpvgvzdia_2015_63_19.

2. Кремень В. Г. Освіта: ціннісні орієнтири мережевого суспільства. Дзеркало тижня. 2013. № 31. URL: <https://docs.google.com/file/d/0B6UkMWiy4uKzUjd3NDJTbUpsam8/view>.

3. Панченко Л. М. Цінності освіти в контексті глобалізації. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. 2007. № 15 (28). С. 158–163. (Серія № 7: «Релігієзнавство. Культурологія. Філософія»).

4. Романенко М. І. Філософія освіти у системі філософського знання. Філософія і політологія в контексті сучасної культури. 2016. № 1. С. 195–200.

5. Сингаївська А. М. Філософія освіти та її концептуалізація у століття освіти. Гуманітарний часопис. 2007. № 4. С. 87–95.

6. Таран В. О. Ідеологія перехідного суспільства: (соціально-філософський аналіз ідеологічного процесу в пострадянській країні): монографія. Запоріжжя: ЗЮІ МВС України, 2000. 316 с.

7. Терпиций С. О. Сучасні освітні ландшафти. Київ: Фенікс, 2016. 309 с.

Ковальчук Ю. П.

викладач

*Чортківський навчально-науковий інститут
підприємництва і бізнесу*

EDUTAINMENT ЯК СУЧАСНА ВИМОГА ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ

В даний час освітні технології зазнають серйозної трансформації, що насамперед обумовлюється активною комп'ютеризацією різних сфер суспільного життя. До нових вимог щодо процесу навчання взагалі і до процесу навчання мов, зокрема, можна віднести використання комп'ютерних засобів навчання, зміна методик викладання відповідно до системи сприйняття інформації молодим поколінням.

Оволодіння іноземною мовою студентами закладів вищої освіти як засобом міжнародного спілкування можливе за умов, які сприятимуть ефективному засвоєнню навчального матеріалу і відповідатимуть потребам міжнародного спілкування. Диджиталізація у цьому процесі відіграє велику роль, адже саме завдяки цифровим технологіям

відбувається продуктивне навчання іноземних мов у реаліях сьогодення. Для удосконалення навичок говоріння, письма, читання та аудіювання з мови, яку вивчаємо, є необхідним постійне врахування новітніх тенденцій в освітньому глобалізаційному просторі. Однією з форм таких новітніх тенденцій диджиталізації є едьютейнмент (edutainment) – залучення розважальної методики через використання інформаційних технологій, що веде до глибокого захоплення вивчення іноземної мови.

Введення у навчальний процес навчання іноземних мов комп'ютерних технологій, заснованих на ігрових прийомах, відповідає вимогам сучасної освіти: «for training in terms the decision to use technologies of quests is made – they are able to combine all these types of games, they allow to give an integrity and direction for the game process» [1].

Edutainment (едьютейнмент) входить до складу освітніх технологій, поєднуючи ознаки ігрових, комунікативних, творчих прийомів та реалізуючи концепцію навчання через розваги. Сам термін складається з двох слів: «освіта» – education і «розвага» – entertainment. «Метою едьютейнменту є максимальна фасилітація засвоєння знань, формування навичок та розвиток умінь студентів, організація процесу навчання з акцентом на захоплення, інтерес, емоційний взаємозв'язок між його суб'єктами та предметом навчання, високий рівень мотивації» [2, 11].

Багато дослідників визначили edutainment як гібридний жанр, який спирається на візуальний матеріал у форматі оповідання чи гри, більше неформальний, що менш відноситься до дидактичного стилю [3]. На думку Zühal Okan, головною метою використання технології едьютейнмент є баланс між емоціями користувача комп'ютера та його освітніми потребами [4]. Mitchel Resnick оцінював

edutainment як невдячний досвід, який застосовується лише тоді, коли справжні, дієві методи освіти зазнають краху [5].

Л. Фірсова визначає едьютейнмент як цифровий контент, який «поєднує освітні та розважальні елементи та забезпечує при цьому інформування аудиторії при максимально полегшеному аналізі подій» [2]. Зазначимо, що термін «едьютейнмент» є ширшим, ніж просто гра, тому що гра у цій технології є лише одним з численних елементів, розважальних засобів передачі знань. Даний термін охоплює все, що навчає та інформує у ненав'язливій та цікавій формі. Наприклад, спеціальні комп'ютерні програми (educational software) або відео, які містять у своєму сюжеті освітній елемент та привертають увагу до будь-якої проблеми та ін.

Мікела Едіс, професор університету Бекконі (Італія), зазначає, що едьютейнмент є специфічною діяльністю, яка ґрунтується на одночасному навчанні та задоволенні власної цікавості. На її думку «процес навчання – це результат взаємодії між об'єктом і суб'єктом. Суб'єктом у цьому процесі є учень, а роль об'єкта відіграє повідомлення у форматі, який одночасно частково розважає і частково навчає, дозволяючи отримати певний досвід. В залежності від ситуації об'єктом може бути подія, продукт, досвід, думка або навіть постать» [6]. Таким чином, в даній технології неодмінним компонентом є новизна, об'єкт має бути привабливим і мотивувати до навчання.

Технологія едьютейнмент відрізняється від традиційного навчання тим, що тут суб'єкт є активним учасником процесу навчання, тобто, при взаємодії активного суб'єкта та інформативно-розважального об'єкта ми отримуємо едьютейнмент, тобто знання, індивідуальний досвід, емоції.

Специфіка цієї технології навчання обумовлюється наявністю наступних ознак:

1. Акцент на цікавість: важливим є безпосередній інтерес учня, який призводить до розвитку нових навичок і накопиченню знань.

2. Акцент на розважання: саме розвага є основним мотивом, який призводить до задоволення, одночасно формуючи стійкий інтерес до процесу навчання, знімає психологічне навантаження від процесу навчання.

3. Ігровий підхід: завдяки універсальності гри відбувається ефективний процес навчання незалежно від віку.

4. Акцент на сучасність: використовуючи можливості сучасних технологій, а саме відео- та аудіоматеріали, дидактичні ігри, повчальні програми у мультимедійному форматі та багато інших засобів, відбувається максимальна залученість учнів у навчальний процес [3].

Edutainment мають на увазі, коли описують «цифровий контент», «креативну освіту», «неформальну освіту» або «аудіовізуальні інтерактивні технології освіти».

Викладачу доцільно використовувати edutainment:

По-перше, щоб бути «in», бути актуальним та корисним. Студенти початкових рівнів часто просять викладачів порадити їм якийсь класний контент англійською – артхаус фільми в оригіналі, крутих блогерів, музику тощо. Студенти високих рівнів хочуть обговорювати останні альбоми, розбирати сленги із мультсеріалів і шукати причини провалу соціальних мереж. За допомогою Edutainment можна використовувати всі ці теми та технології з користю для своїх занять.

По-друге, щоб мотивувати студентів та пробудити в них цікавість до англійської.

По-третє, щоб залучати young learners до процесу навчання.

Edutainment в процесі навчання дає:

- обґрунтованість – навчання мовою успішніше, коли студенти можуть бачити корисність одержуваних знань;

- актуальність – інструменти, які використовуються у навчанні за допомогою технології Edutainment, дозволяють студентам набути актуальних знань, які вони успішно можуть застосовувати у житті;

- інтерактивність, захоплюючість – чи варто говорити про те, що дивитися англomовну передачу набагато цікавіше, ніж читати текст і відповідати на запитання щодо нього;

- позитивне емоційне тло – коли студенти вивчають мову на основі того, що цікаво нею самою, вони завжди позитивно налаштовані і ставляться до заняття як до джерела хороших емоцій;

- креативність – сучасні технології в руках вмілого викладача – це справжня чарівна паличка, яка допомагає презентувати звичайну тему з інтересом та користю.

Завдання з технології «Едьютейнмент» мають відповідати трьом принципам: зв'язок теорії з практикою, послідовність та доступність. Для досягнення принципу зв'язку теорії з практикою рекомендується вивчення практико-орієнтованих тем, забезпечення діалогічності спілкування. Проблемно-пошукові та дослідницькі завдання є дієвим засобом зв'язку теорії з практикою. Теоретичні проблеми можуть бути доповнені прикладами з дійсності. Принцип послідовності вимагає, щоб знання доводилося до рівня системності, тому слід повертатися до вивченого матеріалу і на його основі розглядати нові теми. Принцип доступності передбачає відповідність складності завдань віку, навичкам і умінням. Подання матеріалу має проходити від простого до складнішого [7].

Не можна говорити лише про позитивне ставлення до цієї освітньої технології з боку викладачів. Є й критичні оцінки даної освітньої технології:

1) edutainment не може вважатися універсальною технологією, оскільки призначений лише для вивчення іноземних мов;

2) edutainment представляє собою «солодкі» уроки, які складаються лише з розваги за відсутності серйозної роботи.

Розглянемо традиційну методика з прикладу навчального посібника вивчення іноземної мови. Кожен із розділів складається з теоретичної та практичної частини.

Наприкінці розділу наведено тести. Теоретична частина містить:

1) опис загального значення мовної одиниці, що вивчається;

2) список слів та виразів;

3) приклади вживання.

У практичній частині (вправах) присутні такі типи завдань:

1) дайте відповідь на питання; прочитайте текст (у формі діалогу) і замініть слова більш відповідними зі списку;

2) прочитайте та проаналізуйте текст;

3) знайдіть відповідність (визначте, який засіб вираження категоричної достовірності у правому стовпчику підходить до реплік з лівого стовпчика);

4) складіть речення (можливо із пропонованих слів);

5) доповніть діалоги; знайдіть (у тих випадках, коли це можливо) однокорінне слово з інших частин мови;

6) перекажіть текст.

Безумовно, паперові посібники у світлі методик Edutainment найлегше перевести до електронної книги.

Письмовий текст доповнюється озвученим аудіо, тести перетворюються на електронну форму. Електронна книга доповнюється можливостями для учнів самостійно скласти текст, проте перевірятиме його не комп'ютер, а викладач чи інші студенти.

Таким чином, ми доповнюємо класичну освітню методику паперової книги:

- 1) можливостями аудіювання;
- 2) тестами другого рівня;
- 3) можливостями запису текстів як аудіоінформації;
- 4) під час розміщення електронного навчального посібника на сайті можливостями взаємодії учнів через Інтернет.

Крім того, можливе використання в якості однієї з освітніх технологій edutainment прийому інфотейнменту (інформація – information та розвага – entertainment). У процесі навчання використовуються мультимедіа. Можна використовувати шаблони, побудовані з урахуванням різних типів публікацій:

- 1) шаблон візуальної новели,
- 2) шаблон інтерактивної книги,
- 3) шаблон класичної RPG-ігри,
- 4) шаблон книга-гра,
- 5) аудіо-книжка.

В якості основи веб-квесту з навчання засобів вираження суб'єктивної модальності можна вибрати з'єднання декількох шаблонів.

Наприклад, можна скласти веб-квест «П'ять причин радіти життю іноземного студента».

Перший етап – вибір ідеї та очікуваного результату, що є головною метою веб-квесту. У цьому випадку основою веб-квесту обрано симуляцію життя та діяльності студента,

а як дидактичний матеріал у грі виступають різні засоби вираження позитивної емоційної оцінки у вимові. Очікуваний результат – освоєння навчального матеріалу окремої теми з дисципліни.

Персонаж на кожному етапі гри повинен вибрати той чи інший засіб вираження емоційної оцінки для адекватної реакції на повідомлення або об'єктивну реальність. Позитивна емоційна оцінка може супроводжуватися контекстними емоційними засобами – інтонацією, емоційними вигуками, емоційно-експресивною лексикою, експресивним порядком слів та ін.

Як етапи веб-квесту пропонуються різні ситуації, в яких персонаж повинен здійснити вибір засобів вираження суб'єктивної модальності:

1. Радість персонажа, викликана ситуацією, що склалася.

2. Радість персонажа, викликана виконанням будь-якої дії

3. Радість (приємне хвилювання) персонажа через отриману інформацію.

4. Вираз позитивної оцінки характеристик будь-якого предмета чи ситуації.

5. Реакція у відповідь на прохання співрозмовника (частіше – згода виконати будь-яку дію).

Як підказка пропонуються такі мовні засоби:

1) вступно-модальні слова;

2) модальні частки;

3) фразеологічні звороти;

4) інші показники «модусної рамки».

За сценарієм після виконання веб-квесту студенти йдуть додому, де у персонажа розпочинається наступний етап – етап перевірки засвоєної на занятті інформації. Усі

завдання на етапі перевірки ґрунтуються на матеріалі, пройденому в ігровій формі на занятті в університеті. При виконанні завдання на етапі перевірки гравець має право шукати необхідні відомості в мережі Інтернет, що також є однією з ключових функцій веб-квесту.

Отже, Едьютейнмент у вивченні іноземних мов передбачає навчання з урахуванням психологічних потреб студентів через традиційні електронні книги, музику, фільми, освітні ігри, комп'ютерні та відео-ігри, мережеві варіанти музейних виставок, електронні тренажери, енциклопедії, блоги. Особливу роль тут відіграє ігровий підхід та візуалізація матеріалу.

Едьютейнмент – це сучасна технологія навчання, яка має цілу низку методичних переваг та перспектив. Вона базується на розважанні та формуванні первинного інтересу до предмету для отримання задоволення від навчання, є додатковим варіантом та цікавим способом отримання нових знань із сучасних технічних і дидактичних засобів навчання через активну участь учнів, а також є доступним методом для досягнення швидких результатів у викладанні іноземних мов.

Література:

1. Tretiak E., Vereshchagina E., Veremeeva I. F. Research of computer game technologies for teaching of international students. Conference proceedings. URL: https://www.dvfu.ru/schools/school_of_natural_sciences/sciences/the-conference.

2. Фірсова Л. Що таке ед'ютейнмент і чому не варто боятися «ігрових» дітей. URL : <https://osvitoria.media/experience/navchannya-rozvagoyu-5-igorza-metodom-edutainment>.

3. Buckingham D., Scanlon M. Selling learning: towards a political economy of education media. *Media, Culture and Society*. 2005; Vol. 27, no. 1: 41–58.

4. Okan Z. Edutainment: Is learning at risk? *British Journal of Educational Technology*. 2003; 34(3): 255–264.

5. Resnick M. Edutainment? No thanks. I prefer playful learning. *Associazione Civita*. 2004; Vol. 1, no. 1: 2–4.

6. Addis M. New technologies and cultural consumption. *Edutainment*

7. Фісунова, Л. Edutainment як принцип навчання. URL : <https://www.creativeschool.com.ua/edutainment>.

Кульчицький Р. В.

кандидат історичних наук, старший викладач
Західноукраїнський національний університет

ОСВІТА ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ФЕНОМЕН: ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ТА ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ

Існування будь-якого суспільства можливе лише за умови, що всі його члени будуть дотримуватися норм поведінки, сформованих під впливом природних та соціально-історичних умов. Людина може стати особистістю лише у процесі соціалізації, завдяки якій вона отримує здатність до виконання соціальних функцій.

Сам термін «освіта» походить від німецького слова «Bildung» і означає виявлення і становлення образу, засвоєння культури, а під освітою прийнято розуміти єдиний процес духовного та фізичного становлення особистості, процес соціалізації людини, який орієнтований на ті чи інші ідеальні образи та історично зафіксовані у свідомості соціальні зразки. Освіта як невід’ємна частина життя будь-якого суспільства виступає саме в такому його розумінні. Саме тому насамперед освіта – це соціальне явище, що є цілеспрямованим процесом виховання та навчання людини [3].

У процесі повсякденної діяльності будь-який дорослий стає педагогом. Так, у колумбійському племені Ягуа молодших дітей виховували переважно старші діти. Діти разом із дорослими добували їжу, охороняли вогнище, виготовляли знаряддя праці. Жінки навчали дівчаток ведення домашнього господарства та догляду за маленькими дітьми, а чоловіки вчили хлопчиків полювати та володіти зброєю, внаслідок чого освіта здійснювалася комплексно та безперервно – у процесі всього життя.

У докласових суспільствах освіта мала суспільний характер, оскільки здійснювалася у процесі повсякденної життєдіяльності, оскільки дорослі виконували роль педагогів стосовно дітей. Саме ця риса освіти дозволяє його назвати архаїчним типом освіти.

З появою приватної власності освіта від громадської перейшла до сімейної, де у ролі педагогів виступали не дорослі усієї громади, а батьки дітей. Головною метою сімейної освіти стало прагнення виростити гідного спадкоємця, який зможе зберегти та примножити накопичене його батьками майно як основу сімейного добробуту та благополуччя.

Кардинальна зміна в освіті сталася з винаходом писемності та математичної символіки. Тепер, для засвоєння навчального матеріалу від учнів потрібно щоденне виконання спеціальних занять протягом певного періоду часу, а для організації навчання були необхідні спеціально навчені люди.

Таким чином, саме в цей період освіта виділяється з єдиного відтворювального процесу в окрему сферу суспільного життя, яка здійснюється за допомогою навчання та виховання у спеціально пристосованих для цих цілей установах.

Зазначимо, що вже в III столітті до н. е. у Єгипті існували великі школи, де окремі вчителі викладали свій конкретний предмет – писемність, математику, танці та музику, міфологію та релігію. Проте, у розглянутий період поширеність і рівень освіти в різних народів був неоднаковим. Наприклад, у Стародавньому Римі початкові школи з п'ятирічним терміном освіти було розраховано як на дітей багатих батьків, так й на дітей простих громадян.

У II ст. в Римській імперії починають з'являтися риторські та граматичні школи, що дають досить добрий рівень гуманітарної освіти, а вихованці цих шкіл були націлені на здійснення діяльності судових та політичних ораторів. В результаті, освіта ставала все більш ізольованою від матеріального провадження, а його гуманітарна складова протиставлялася навчанню, яке було спрямоване на освоєння тієї чи іншої конкретної справи.

У Західній та Центральній Європі в Середні віки набуває поширення християнська релігійна ідеологія, внаслідок чого більшість шкіл відкривається і утримується церквою, а викладачами в них виступають ченці чи священники. Головна мета таких шкіл полягала у поширенні релігії та зміцненні впливу церкви у суспільстві.

У більших церковних школах, окрім навчання письма, читання, співу, латині та рахунку, вивчалася геометрія, риторика, астрономія та музика, а випускники таких шкіл ставали не лише служителями церкви, а й освіченими людьми для здійснення світської діяльності.

Зі зростанням потреби в освіті дедалі гостріше постало питання нестачі людей, які мають достатній рівень підготовки реалізації навчання і виховання у школах. В результаті відбувся перехід від індивідуальної освіти до класно-урочної, що дало змогу чітко організувати та впо-

рядкувати освітній процес та передавати освітню інформацію одночасно великій кількості людей. Такий перехід позитивно позначився на системі освіти та підвищив її ефективність у разі, одночасно знизивши вартість здобуття освіти. Крім того, зросла доступність освіти для населення [2].

Докапіталістична епоха характеризується потребами промисловості, торгівлі та мореплавання, що постійно зростають, які зумовили необхідність ще більшого розвитку освітньої системи. Багато прогресивних мислителів представляли освіту як тільки просвітницьку та гуманістичну цінність.

Такий стан справ почав змінюватися з розвитком машинобудування, тоді, коли виробництво зажадало зміни старих способів виготовлення продукції. Розвиток природознавства, математики, географії, медицини, астрономії, інженерної справи та навігації зумовили необхідність широкого застосування широкого кола наукових знань у цих галузях, внаслідок чого явною стала суперечність традиційної, переважно гуманітарної освіти та високої потреби суспільства в технічних знаннях. Вирішенням цієї проблеми стало створення технічних шкіл та училищ, а також вищих технічних навчальних закладів.

У ХІХ ст. внаслідок збільшених потреб виробництва та боротьби трудящих за демократизацію системи освіти, у низці розвинених країн було прийнято закони про обов'язкову початкову освіту. Однак, трудящі здобували освіту лише того рівня, який відповідав інтересам панівного класу.

Починаючи з другої половини ХХ ст. характерною особливістю стає широке охоплення дітей, молоді та дорослих тими чи іншими формами освіти. Цей період прийнято називати «освітнім вибухом» [1].

Сьогодні освіта є одним із основних механізмів не лише соціального прогресу, а й науково-технічного. Саме з цієї причини інтерес до діяльності освітніх закладів і вимоги, що висувуються до неї, останніми роками неухильно зростає.

Нині проблема вдосконалення освіти особливо гостро стоїть на рівні середньої школи, а у багатьох навчальних закладах йде безперервний процес, спрямований на покращення освітнього процесу. Проте, лише на рівні школи, особливо у невеликих регіонах, ці перетворення мало помітні.

Серед ключових проблем шкільної сучасної освіти можна виділити наступні (рис. 1):

Рис. 1. Основні проблеми шкільної сучасної освіти

Для того, щоб заробітна плата вчителів була гідною, було запропоновано систему стимулюючих виплат, заснова-

ну на бальному підрахунку всіх їх досягнень та заслуг. Якщо педагог має відзнаки, грамоти, вчений ступінь, вчене звання і його учні добре навчаються, а сам він виступає на конференціях, то в цьому випадку він повинен отримувати стимулюючі виплати. Саме з цієї причини сучасні вчителі намагатимуться трохи більше часу приділяти своїм учням, розробляти нові програми та готувати доповіді для конференцій.

Поганих та байдужих до своїх учнів вчителів було багато завжди, проте ніколи їх не було стільки, скільки зараз. Причин такого явища багато й одна з найголовніших – ставлення до професії вчителя з боку держави. Раніше професія вчителя вважалася однією з найважливіших, а самі вчителі були шановними людьми. Сьогодні ж повагу викликають бізнесмени та менеджери середньої ланки, які не будуть нікому потрібні після «економічного апокаліпсису».

Відсутність у сучасної молоді бажання пов'язати своє життя з професією вчителя викликана принизливо низьким рівнем заробітної плати, тому вчителі, які вважають свою професію змістом свого життя, сьогодні практично відсутні.

Безперечно, серед вчителів є багато креативних та талановитих викладачів, які хочуть передати дітям свої знання в повному обсязі, проте такі вчителі пригнічені існуючою сьогодні бюрократичною системою, оскільки замість підготовки цікавого матеріалу для дітей вони змушені займатися паперовою роботою, заповнювати безліч звітів, програм та робити все, окрім навчання дітей. Крім цього, недавно повним ходом запрацювала ідеологічна машина, яка зобов'язує вчителя вкладати в голови дітей вірне сприйняття сучасного світу, що також не додає популярності цієї професії [2].

Друга проблема сучасної шкільної освіти полягає у вкрай низькому рівні фінансування сучасних шкіл.

Недоступність якісної освіти для обдарованих дітей із малозабезпечених сімей або для дітей, які мешкають у сільській місцевості, є ще однією важливою проблемою сьогодні. Основна причина такої ситуації полягає в тому, що батьки таких дітей не в змозі дати своїм дітям гарну освіту через відсутність необхідної суми коштів, а висококваліфіковані педагоги не хочуть їхати працювати в сільську місцевість через низький рівень зарплати та відсутність будь-якої було перспективи.

Рівень освіченості дітей, які мешкають у містах, набагато вищий, ніж у дітей із села. Трапляються ситуації, коли діти із сільської місцевості не можуть навіть потрапити до школи через погані дороги та погане транспортне сполучення. Сьогодні такі діти начебто «пішли на задній план», оскільки їхні батьки не мають фінансових можливостей розвивати здібності своїх дітей, а держава просто забула про них.

Таким чином, робота держави щодо забезпечення дітей із малозабезпечених сімей або для дітей, які проживають у сільській місцевості, якісними освітніми послугами повинна бути не тільки продовжена, а й посилена.

Спірні реформи під час воєнного стану, які проводяться державою в галузі освіти, а також сильна завантаженість навчального процесу є ще однією проблемою сучасної шкільної освіти. Проблема сильної завантаженості школярів давно порушується психологами та медичними працівниками. Сьогодні навчальний день школярів іноді становить більше 6 годин і учням при цьому доводиться виконувати домашні завдання, яке забирає ще близько 2 годин часу. Не кожен дорослий працює у такому режимі [4].

Сьогодні існують певні нормативи, спрямовані на регулювання часу перебування дітей у школах. Однак, сучасні освітні програми перенасичені різними предметами та не враховують навантаження, яке лягає на школярів. Крім того, діти навчаються періодично дистанційно, в результаті ми отримуємо дітей, у яких брак уваги і наполегливості до навчання.

Дивно, але ми постійно спостерігаємо процес реформування у системі освіти. Причому не встигне реалізуватися одна реформа, як починається реалізація наступної.

Останнім часом дедалі помітнішим стає спотворення шкільної програми, яка перетворюється на хаотичний набір предметів, які зовсім не перегукуються один з одним. Більш-менш стабільна ситуація з точними науками, а от спотворення у гуманітарних науках сьогодні проявляється більш ніж явно. Спотворюються історичні факти, вигадуються нові правила, а з літературної програми виключені твори безлічі авторів з політичних та ідеологічних міркувань.

Така ситуація може призвести до безпрецедентного зростання безграмотних людей, які мають вузьке мислення і зовсім не здатні приймати самостійні рішення.

Таким чином, сьогодні існує безліч проблем у системі шкільної освіти і всі вони вимагають вживання кардинальних заходів, спрямованих на їхнє усунення. Питання модернізації шкільної освіти мають вирішуватись комплексно, а самі рішення необхідно приймати з огляду на думку всіх учасників освітнього процесу.

Таким чином, освіта як соціальне явище є відносно самостійною системою, основна функція якої полягає в систематичному навчанні та вихованні членів суспільства, спрямовану на оволодіння ними певним рівнем знань, навичками, вміннями та нормами поведінки, які визна-

чаються соціально-економічним та політичним устроєм конкретного суспільства та рівнем його матеріально-технічного розвитку.

Національна система освіти формувалася багатьма поколіннями талановитих професіоналів. Пропозиції «зламати і побудувати нову» схожі на те, щоб скасувати «старі науки» і на їх місці створити нову фізику, математику, хімію тощо. На науки не замахуються, всі розуміють, що для цього потрібна як мінімум плеяда геніїв. В освіті, як і в науці, генії виникають раз на сторіччя. Серед «реформаторів» таких немає і це невипадково: справжній учений за подібні проекти братися не стане.

У нашу освіту впроваджено чужорідні структури, які потрібно видалити, щоб активувати самовідновлення [1].

Треба повернути школі довіру, повернувши їй функцію атестації випускників і покласти на вчителя відповідальність за цю атестацію. Не виключено, що після ряду років «спокою» багатьом буде неприємне таке навантаження. Але обов'язок навчати всіх – наша головна освітня традиція. Так було протягом багатьох десятиліть, і ми маємо цю традицію відновити. Це дозволить включити механізми самоконтролю якості роботи вчителя та відновить «низовий контроль» з боку завуча та директора школи. При цьому директор має бути учителем, і менеджером, що забезпечить при цьому, якісне навчання та управління навчальним закладом.

Зарплата педагогів має бути гідною та гарантуватися державою. У системі освіти дуже важливо дотримуватися принципу рівної оплати за рівну працю по всій території країни, якщо ми ведемо мову про єдиний освітній простір.

Протягом багатьох десятиліть вчителі отримували надбавки лише за стаж та заслужені звання. Така система сприяла закріпленню кадрів. Спроби її поліпшити роби-

лися у роки минулого століття багаторазово і результату не дали. Слід нагадати, що для справжнього вчителя повага учнів та колег є значно більшою нагородою, ніж матеріальні подачки. Нині в прагматичний час багато хто забув про це.

Очевидно, потрібно скасувати систему акредитації державних і муніципальних освітніх установ. Ці перевірки вносять хаос у школи та апріорі не мають жодного сенсу. Але питання треба ставити ширше. Досвід минулих двох десятиліть показує, що нинішня управлінська вертикаль освітою керувати не може. Тому слід різко обмежити функції міністерства, доручивши йому лише відновлення основних державних програм для школи та аналітику інформації про стан освіти, а всі повноваження у сфері контролю та прийняття рішень передати вниз: у регіони, виші та школи. На місцях висувають безліч конструктивних пропозицій, які сьогодні гальмує «генеральна лінія» Міністерства. Треба дати свободу сучасним та творчим підходам, і становище освіти швидко зміниться на краще. [3].

Регіональні школи разом із керівництвом області мають вирішувати конкретне завдання – забезпечення кадрами свого регіону. Центральні – думати про кадри для країни та разом із урядом вирішувати наявні проблеми.

Сформульоване вище завдання за відсутності «вказівок згори» змусить нинішніх директорів-менеджерів повернутись обличчям до колективу та відродить шкільну демократію як єдиний можливий ефективний інструмент управління. Націленість на результат, а не на звітні папірці оздоровить атмосферу в школах.

У освіті кадри вирішують усе. У школах ще є справжні професіонали, пригнічені сьогодні бюрократичним гнітом та війною. Вони – єдина надія відновлення системи народної освіти, народної педагогіки.

Сьогодні сучасне суспільство перебуває в стані перебудови та переоцінки своїх цілей та цінностей. Такі зміни незмінно спричиняють демократизацію і у сфері освіти. Індивідуалізація, нові концепції громадянської освіти та гуманізація відбилися і в освітньому процесі. Багато в чому така ситуація склалася через різноманітність типів навчальних закладів та варіативності освітніх програм, що безпосередньо пов'язано з розвитком мережі недержавних загальноосвітніх установ в Україні.

Зараз перед нами стоїть завдання сформувати систему освіти, яка відповідатиме її культурному та інтелектуальному потенціалу, допоможе вивести сучасне суспільство з кризи та надати йому необхідний запас міцності для того, щоб сміливо вступити до загальноосвітнього світового простору.

Наша нація має дуже потужний освітній потенціал і власні, досить ефективні традиції підготовки школярів, виховання та культурно-освітній розвиток населення. Саме з цієї причини перед нашою країною та перед сучасною європейською системою освіти сьогодні стоїть завдання щодо вирішення проблем освіченості населення країни [5].

Розглянувши всі проблеми, що існують сьогодні в системі шкільної освіти, стає видно безліч «прогалин», які вимагають негайного усунення. Здійснюючи реформи в системі освіти, керівництво країни сподівається, що нова система освіти допоможе вивести країну на принципово новий рівень, адже реформи, що здійснюються, спрямовані в основному на гуманізацію освіти.

Підсумовуючи, можна впевнено говорити, що детальна регламентація системи шкільної освіти сприятиме поліпшенню якості освіти та підвищення рівня освіченості населення країни у післявоєнний період.

Якщо не розв'язати проблеми освіти, то немає сенсу починати вирішувати інші проблеми, тому що всі вони повернуться назад. Адже система освіти має визначний вплив на розум, думки та почуття людини.

Розбудова сучасної структури освітньої галузі має забезпечити оптимальні умови для функціонування та розвитку системи освіти і всіх її підсистем, реалізацію різноманітних освітніх моделей, існування навчальних закладів різних типів і форм власності, різноманітних форм і засобів одержання освіти, що забезпечують громадянам надання якісних освітніх послуг, свободу вибору в освіті.

Література:

1. Вища освіта України в умовах трансформації суспільства: стан, проблеми, тенденції розвитку, 2007–2011 рр. : наук.-допом. бібліогр. покажч. К.: Нілан-ЛТД, 2012. 663 с.
2. Загородній А. Європейська система забезпечення якості вищої освіти. *Вища школа*. 2006. № 4. С. 15–22.
3. Левківський К. Освіта для сталого розвитку. *Вища школа*. 2007. № 5. С. 17–26.
4. Мельниченко Т. Ю. Сучасний стан і перспективи розвитку освітнього комплексу України. *Український географічний журнал*. 2006. № 1. С. 54–58.
5. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки. URL: <http://www.mon.gov.ua/images/files/news/12/05/4455.pdf>.

Павелчак-Данилюк О. Б.

кандидат технічних наук, старший викладач
*Чортківський навчально-науковий інститут
підприємництва і бізнесу*

АКТУАЛЬНІСТЬ РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ОСВІТІ

Сучасне інформаційне суспільство вносить нові вимоги до якості навчального процесу у вищому навчальному закладі. До цих вимог відносяться: використання інноваційних освітніх технологій; надання базових знань; використання сучасних інформаційних технологій. У даній статті найбільше уваги ми приділемо використанню інформаційно-комунікаційних технологій в освіті.

На сьогодні розвиток інформаційно-комунікаційних технологій на пряму залежить від інтеграції національної економіки у світовий простір. Дослідимо теоретичні засади проявів неочікуваних стратегій, які характеризуються неадитивними (емерджентними) властивостями економічних явищ, переглянемо доцільне забезпечення кількісних та якісних змін в економіці держави. За допомогою призми міжнародних класифікацій ми зможемо своєчасно виявляти неадитивні характеристики економічних систем, та їх ефективно спрямовувати на вдосконалення розвивати та еволюціювати економічні системи та сприяти емерджентній еволюції. Основою для ідентифікації та своєчасної орієнтації на сталий розвиток, тобто розвиток інформаційно-комунікаційних технологій стає уточнення емерджентних характеристик і неадитивних (емерджентних) характеристик складних економічних систем.

У світі сучасних технологій освітня сфера потребує ефективного впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у навчальний процес. У Національній економічній стратегії на період до 2030 року зазначено, що першочерговим завданням є формування ґрунтової національної політики цифровізації освіти як пріоритетної складової частини реформи освіти.

Тема дослідження в цьому напрямі стосується процесів розвитку інформаційно-комунікаційних технологій у вищій освіті України. Предмет дослідження – інформаційно-комунікаційні технології вищої освіти України. Метою дослідження є визначення перспектив та шляхів розвитку ІКТ-процесів вищої освіти в Україні.

Сьогодні практично кожна людина будь то викладач чи студент має можливість і доступ до тих чи інших інформаційно-комунікаційних засобів навчання, а також до мережі Інтернет. Практично усі студенти на сьогодні мають персональні комп'ютери вдома, це сприяє створенню особливого цифрового середовища, як в закладі освіти, так і в домашній обстановці, інтенсифікують комунікативні зв'язки суб'єктів навчального процесу, доповнюють безпосереднє спілкування через сучасні засоби. Це нам дозволяє здійснювати незалежне навчання за допомогою сучасних інформаційно-комунікаційні технологій.

Інноваційна педагогічна технологія (за І. Дичківською) – це «практична, систематична і послідовна реалізація 100 оригінальних і новаторських методів і способів педагогічних заходів і засобів, що охоплює весь навчально-виховний процес, від визначення його мети до очікуваних результатів» це «цілеспрямоване, систематичне й послідовне впровадження в практику 100 оригінальних, новаторських способів, прийомів педагогічних дій і засобів, що охоплюють цілісний навчальний процес від визначення

його мети до очікуваних результатів» [3, с. 9]. Принципово новий або вдосконалений комплекс форм, методів і засобів навчання, виховання та управління, об'єднаних спільною метою; добір оперативних дій педагога з студентами, у результаті яких суттєво покращується їх мотивація до навчального процесу. Технологія навчання із використанням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій (О. Степанов, М. Фіцула) [10] визначається як шлях освоєння конкретного навчального матеріалу в межах предмета, теми, питання.

Отже, можна визначити, що інноваційні технології навчання, в контексті сучасних досліджень – це, насамперед, орієнтація на навчальний процес, особисті досягнення студентів, чітке розподілення завдань, використання активних та інтерактивних методів навчання, зв'язок з раніше вивченим і власним досвідом студента, формування в студента умінь самостійно здобувати знання і застосовувати їх на практиці, тобто формувати компетентну, креативну і критично мислячу особистість.

Соціальні мережі та інформаційно-комунікаційні технології мають значний вплив на усвідомлення освітянами фундаментальних змін в освіті, які зумовлені новими фактами про важливість відкритих джерел знань для рівного доступу до освіти, а також особливостей процесу пізнання, розвитку інтелекту людини, інклюзивної освіти, педагогічного проектування тощо [10, с. 165].

Відтак, сьогодні розширюється і адаптується до сучасних умов функціонування освітнього простору та безпосереднього здійснення освітнього процесу формат інформаційно-комунікаційних технологій (Р. Гуревич, М. Кадемія).

Насамперед, до інформаційно-комунікаційних технологій навчання можна віднести інформаційно-комунікаційні технології спілкування, які відбуваються у різних

формах (діалог, диспут, лекції), при цьому ми можемо використовувати інформацію з різних джерел. Все це можна супроводжувати за допомогою аудіо-, відеозасобів. У форматі інформаційно-комунікаційних технологій поширеними формами спілкування викладача і студента стали форум, чат, відеоконференція.

Форум – це довготривалі (постійно діючі) телеконференції, у ході яких студенти надсилають і читають текстові повідомлення в зручний для них час. Службу інтернету також можна назвати форумом, вона призначається для організації довготривалих телеконференцій, отримати доступ до її ресурсів ми можемо використовуючи веб-інтерфейс; кожний форум присвячується будь-якій проблемі або темі.

Чат – спілкування користувачів мережі в режимі реального часу, формат оперативного спілкування людей через інтернет. Є декілька різновидів чатів: текстовий, голосовий, аудіо-, відеочат; найбільш поширений текстовий чат.

Відеоконференція – це конференція реального часу в on-line режимі. Відеоконференцію можна провести у певний день і у призначений час. Необхідно чітко підготуватися для якісного проведення відеоконференції, так і телеконференції, відеоконференція – один із сучасних способів зв'язку, що дозволяє проводити заняття у «віддалених аудиторіях», коли студенти і викладач знаходяться на певній відстані.

Також в системі освіти використовується електронна пошта, для організації спілкування викладача й студента, а також студентів між собою. Крім того на сьогодні дієвими інструментами спілкування стали Facebook, Viber, Telegram, Instagram.

Одним із засобів ІКТ як джерела інформації є Web-сайт. Перерахуємо вимоги, які висуваються до Web-сайту: привабливість, прозорість, зручність. До матеріалів на Web-сайті висуваються такі вимоги: актуальність, доступність, змістовність, зворотний зв'язок, профорієнтація.

Найбільш поширеним інструментом ІКТ серед викладачів стала мультимедіа, яка дозволяє здійснювати сукупність прийомів, методів, способів продукування, обробки, зберігання, передавання аудіовізуальної інформації. Можна поєднати в одному програмному продукті текст, графіку, аудіо- та відеоінформацію, анімацію (інформація + ілюстрація, відеофрагменти, звукові приклади, таблиці тощо), відеофільми, відео-енциклопедії.

Стали активно застосовуватися офісні онлайн-додатки (Online-Office), які є набором веб-сервісів у формі програмного забезпечення як послуга. Набір послуг, веб-служб зазвичай включає всі основні можливості традиційних офісних пакетів, такі як текстовий редактор, електронні таблиці, додаток для створення презентацій, планувальники справ тощо.

Одним із напрямів застосування інформаційно-комунікаційних технологій у навчальний процес, який стрімко розвивається, стали хмарні технології (З. Сейдаметова, В. Темненко). Хмарні технології (Cloud technologies) – сервіс, який дозволяє віддалено використовувати засоби обробки і зберігання даних. Хмара – це сервер або мережа, де зберігаються дані та програми, що з'єднуються з користувачами через Інтернет [1, с. 4]. Концепція «хмарної» обробки даних включає в себе різні моделі надання ІТ-послуг: PaaS, SaaS, DaaS, WaaS, CaaS, EaaS.

Найпопулярнішими SaaS-продуктами у роботі освітян є набір додатків Google Apps та Microsoft Office 365 [1, с. 12]. Найбільш поширеними у використанні є хмарні

сервіси, призначені для набуття навичок роботи з веб-сервісами та звичайними документами. Серед перерахованих ми розглянемо хмарну платформу Google Apps Education Edition. Основними інструментами якої для використання студентами і викладачами є: електронна пошта Gmail. Перевагами даного сервісу є підтримка текстового та голосового чату Google Talk, а також відеочату; календар Google; диск Google – сховище для зберігання власних файлів та з можливістю налаштування прав доступу до них; Google Docs – сервіс для створення документів, таблиць і презентацій, як мають можливість надання прав спільного доступу декільком користувачам.

За допомогою хмарних технологій можна проводити онлайн-консультації та досить швидко отримувати відповіді на поставлені запитання. Одним із важливих елементів навчання є перевірка знань студентів, а також виявлення інтересів студентів та викладачів. Зокрема актуальним є проведення опитувань та можливість швидкого опрацювання отриманих даних.

У процесі інформатизації навчання все більшою популярністю користуються різні сервіси для створення електронних презентацій, зокрема й хмарні сервіси Prezi, Sway. Важливо, що хмарні сервіси надають широкі можливості для створення різних навчальних ситуацій, в яких студенти можуть освоювати і відпрацьовувати навички і формувати компетентності, необхідні в ХХІ столітті.

Практично неможливо відокремити інформаційно-комунікаційні технології від інноваційних педагогічних технологій, оскільки лише широке використання нових педагогічних технологій надасть можливість змінити парадигму освіти, а використання інноваційних інформаційно-комунікаційних технологій надасть змогу найбільш

ефективно реалізувати можливості, закладені в іноваційних педагогічних технологіях.

Також хочу зазначити, що існуючий спектр ІК технологій активно функціонує і у форматі дистанційної освіти. Але варто відзначити, що за можливостями функціонування дистанційна освіта дещо відрізняється ніж традиційна освіта, тому склалася необхідність виокремлення нового виду технологій – технологій дистанційного навчання.

До освітніх технологій, які активно застосовуються викладачами на сьогодні, доречно віднести такі технології дистанційного навчання, як кейс-технологія, ТВ-технологія, змішані технології (кейс + мережа). Кейс-технологія базується на використанні наборів (кейсів) текстових, аудіовізуальних та мультимедійних навчально-методичних матеріалів для самостійного вивчення студентами при організації регулярних консультацій з викладачами та контролю знань дистанційним або традиційним способами.

Для оптимального планування та корекції навчального процесу важливо знати переваги та результативність кожної технології. Дистанційне навчання – це організація освітнього процесу в умовах віддаленості один від одного його учасників та їх опосередкованої взаємодії в освітньому середовищі, яке функціонує на базі сучасних освітніх, інформаційно-комунікаційних (цифрових) технологій [5, с. 2].

Метою дистанційного навчання є надання освітніх послуг шляхом застосування у навчанні сучасних інформаційно-комунікаційних технологій за певними освітніми або освітньо-кваліфікаційними рівнями відповідно до державних стандартів освіти. Відповідно головним завданням дистанційного навчання є розвиток творчих та інтелектуальних здібностей студента за допомогою відкритого і вільного

використання всіх освітніх ресурсів і програм, водночас, доступних в інтернеті. При дистанційному навчанні можуть використовуватися різноманітні методи надання навчальної інформації від традиційних друкованих видань до найсучасніших комп'ютерних технологій (радіо, телебачення, аудіо/відеотрансляції, аудіо/відеоконференції, E-Learning/online Learning, інтернет-конференції, інтернет-трансляції).

Як ми бачемо на сьогодні дистанційне освіта претендує на особливу форму навчання поряд з традиційною (очною, заочною, вечірньою, екстернатом). У сучасному освітньому процесі дистанційне навчання функціонує на різних онлайн платформах. До платформ дистанційного навчання, активно функціонуючих і як показує практичний досвід викладачів, відносяться: Google +, Moodle (<https://download.moodle.org/>), Microsoft Teams та ін.

Moodle – це платформа вільного навчання, яка може поєднувати у собі комунікацію між викладачами та студентами. Дана платформа надає розвинутий набір інструментів для комп'ютеризованого навчання, зокрема й дистанційного та безліч можливостей, серед яких: виконання завдань, завантаження файлів, обмін повідомленнями, оцінювання та календар подій. Більш детальноше хочу зупинитися на платформі Moodle. Це безпечна та інтегрована система для створення персоналізованого навчального середовища, має широкий набір функціональності, притаманний платформам електронних систем навчання, системам управління курсами (CMS), системам управління навчанням (LMS) або віртуальним навчальним середовищам (VLE). Moodle надає можливість викладачам створювати ефективні сайти для онлайн-навчання. Moodle можна використовувати як в навчанні студентів, так і при підвищенні кваліфікації викладачів, бізнес-навчанні.

До типових функціональних переваг Moodle належать: здача завдань; дискусійні форуми; завантаження файлів; оцінювання; обмін повідомленнями; календар подій; новини та анонси подій (для різних рівнів: сайт, курс, навчальна група); онлайн тестування; Вікі.

На сьогодні є можливість розробникам створювати додаткові модулі з новою додатковою функціональністю. Moodle підтримує різні типи модулів:

- Типи діяльностей (включаючи можливі навчальні ігри);
- Типи ресурсів;
- Типи тестових питань;
- Типи полів для бази даних (мається на увазі діяльність база даних);
- Теми для оформлення;
- Різні методи аутентифікації;
- Різні методи зарахування на курс;
- Фільтри для контенту.

Які ж можливості у середовищі Moodle отримують студенти:

1) доступ до навчальних матеріалів (тексти лекцій, завдання до практичних, лабораторних, семінарських занять та самостійних робіт; додаткові матеріали (книги, довідники, посібники, методичні розробки) та засобів для спілкування і тестування «24 на 7»;

2) засоби для групової роботи (Вікі, форум, чат, семінар, вебінар);

3) можливість перегляду результатів проходження дистанційного курсу студентом;

4) можливість перегляд результатів проходження тесту;

5) можливість спілкування з викладачем через особисті повідомлення, форум, чат;

6) можливість завантаження файлів з виконаними завданнями;

7) можливість використання нагадувань про різні події.

Викладачам теж надається можливість у середовищі Moodle:

1. Використання інструментів для розробки авторських дистанційних курсів;

2. Розміщення навчальних матеріалів (тексти лекцій, завдання до практичних, семінарських, лабораторних занять та самостійних робіт; додаткові матеріали (книги, довідники, посібники, методичні розробки) у форматах .doc, odt, .html, .pdf, а також відео, аудіо і презентаційні матеріали у різних форматах та через додаткові плагіни;

3. Додавання різноманітних елементів курсу;

4. Проведення швидкої модифікації навчальних матеріалів;

5. Використання різних типів тестів (формати що підтримуються: GIFT, Aiken, Moodle XLS);

6. Автоматичного формування тестів;

7. Автоматизації процесу перевірки знань, звітів щодо проходження студентами курсу та звітів щодо проходження студентами тестів;

8. Додавання різноманітних плагінів до курсу дозволяє викладачу використовувати різноманітні сторонні програмні засоби для дистанційного навчання.

Microsoft Teams – центр для командної роботи в Office 365. Це більш спрощений варіант систем управління навчанням, проте він дозволяє аудиторії чи навчальній групі комунікувати та обмінюватися файлами. Програма об'єднує все в спільному робочому середовищі, яке містить чат для обговорень, файлообмінник та корпоративні програми.

Як бачимо, формат сучасної освіти активізував дистанційну форму навчання. Разом з тим соціальні умови здійснення сучасної освіти та можливості її реалізації сприяють запровадженню дещо нової для нашої освіти форми навчання – змішане навчання. Змішане навчання (blended learning), спираючись на трактування науковців (В. Кухаренка, Ю. Тріус, А. Стрюк), визначаємо як цілеспрямований процес здобування знань, умінь, навичок в умовах аудиторної та позааудиторної діяльності суб'єктів освітнього процесу на основі використання і взаємного доповнення технологій традиційного, електронного, дистанційного та мобільного навчання за наявності самоконтролю тим, хто навчається, часу, місця, маршруту та темпів навчання. У своїх дослідженнях В. Кухаренко зазначає про можливість існування такого визначення змішаного навчання, як навчальної методології, викладання та підхід, який поєднує в собі традиційні методи з комп'ютерною опосередкованою діяльністю для навчання. Сильними сторонами цього навчання є комбінація різних технологій в єдиний інтегрований навчальний підхід [11, с. 50].

Висновок. Для створення сприятливих умов цифровізації вищої освіти, подолання «цифрової нерівності» в закладах та установах системи вищої освіти і науки у різних регіонах України та успішного становлення цифрового суспільства в цілому, сучасна система вищої освіти України потребує змін. Важливими кроками для цього є цифровізація всіх ланок освіти, а, в подальшому, їх цифрова трансформація. Створення умов для підвищення рівня сформованості цифрових компетентностей освітян, розроблення інструментів для підтримки їх діяльності, що сприяє цифровій трансформації освіти в цілому.

Література:

1. Вакалюк Т. А. Хмарні технології в освіті. Навчально-методичний посібник для студентів фізико-математичного ф-ту. Житомир : вид-во ЖДУ, 2016. 72 с.
2. Дистанційне та змішане навчання в школі. Путівник / Упоряд. Воротникова І. П. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. 2020. 48 с.
3. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології. Навчальний посібник. Київ : Академвидав, 2004. 351 с.
4. Іванюк І. В., Овчарук О. В. Онлайн інструменти для організації дистанційного навчання в умовах карантину. Інформаційний бюлетень № 2. 2020. 6 с.
5. Корбут О. Г. Дистанційне навчання: моделі, технології, перспективи. XI Міжнародна науково-практична конференція «Сучасні тенденції викладання іноземної мови професійного спрямування у вищій школі»: електронний збірник матеріалів. 2013 . URL : <http://confesp.fl.kpi.ua/ru/node/%201123> (дата звернення: 13.02.21.)
6. Положення про дистанційну форму здобуття повної загальної середньої освіти (2020). URL : <https://osvita-perechin.gov.ua/uploads/polozenna-pro-distancijnu.docx> (дата звернення: 18.02.21.)
7. Пометун О. І. Енциклопедія інтерактивного навчання. Київ : А. С. К., 2007. 144 с.
8. Пометун О., Пироженко Л. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання. Наук.-метод.посібник. Київ : А.С.К. 2004. 192 с.
9. Освітні технології: Навч.- метод. посіб. / О. М. Пехота, А. З. Кіктенко, О. М. Любарська та ін.; За заг. ред. О. М. Пехоти. Київ : А.С.К., 2001. 256 с.
10. Степанов О. М., Фіцула М. М. Основи психології і педагогіки: навчальний посібник. Київ : Академвидав, 2005. 520 с.
11. Теорія та практика змішаного навчання : монографія / В. М. Кухаренко, С. М. Березенська, К. Л. Бугайчук, Н. Ю. Олійник, Т. О. Олійник, О. В. Рибалко, Н. Г. Сиротенко, А. Л. Столяревська; за ред. В. М. Кухаренка. Харків : «Міськдрук», НТУ «ХПІ», 2016. 284 с.

Семчишин Л. М.

кандидат фізико-математичних наук, доцент
*Чортківський навчально-науковий інститут
підприємництва і бізнесу*

ПРОГНОЗУВАННЯ І МОДЕЛЮВАННЯ В ЕКОНОМІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Математичне моделювання в наукових дослідженнях і практичних застосуваннях є невід'ємною рисою технічного прогресу. Його ефективність визначається продуктивністю ЕОМ та якістю обчислювальних алгоритмів і програм, що використовуються. Сучасні наукові дисципліни широко включають у себе необхідні інструментальні засоби, математичні моделі і методи які дозволяють здійснювати більш високий рівень формалізації й абстрактного опису найбільш важливих істотних зв'язків техніко-економічних змінних систем і об'єктів, оцінювати форму і параметри залежностей їх змінних, отримувати нові знання про об'єкти, визначати найкращий розв'язок в тій чи іншій ситуації, формулювати висновки адекватні вивченому об'єкту, компактно викладати основні теоретичні положення.

Будь-яке прогнозування та моделювання економічних процесів завжди припускає об'єднання теорії (математичної моделі) із практикою (експериментом і статистичними даними). В якості прикладів економічних моделей можна назвати моделі: економічного росту, рівноваги на товарних і фінансових ринках, ціноутворення і конкурентна рівновага...

Застосування математичних методів в економічних дослідженнях передбачає використання математики як особливого способу вивчення економічних закономірностей і одержання теоретичних та практичних економічних висновків.

Економіко-математичні дослідження, що проводяться в країні, охоплюють важливі економічні проблеми на різних рівнях планування та управління – народногосподарському, галузевому, регіональному, а також на рівні підприємств.

У значній кількості прикладних задач виникає необхідність використання динамічних математичних моделей в економіці. Використанню математичних моделей присвячені роботи А. Ф. Бабицького [1], В. С. Григорківа [2], М. О. Недашковського, О. Я. Ковальчук [3], S. Cabau, V. Domzy [5].

Метою даного дослідження є аналіз економічного зростання при різних траєкторіях споживання, пропорцій розширеного відтворення та узагальнення найпростішої динамічної міжгалузевої моделі, створення оптимізаційної моделі з матрицями міжгалузевого балансу.

Перші варіанти моделей міжгалузевих балансів були розроблені ще у 20–30 рр. ХХ ст., однак знакові наукові результати в розробці таких моделей пов'язані з іменем видатного американського економіста, професора Гарвардського університету й лауреата Нобелівської премії В. В. Леонтєва, якому власне й належить одна з найбільш простих та вагомих макроекономічних моделей міжгалузевих зв'язків.

У цій статті розглянемо найхарактерніші економіко-математичні моделі. Математичні моделі, що використовуються в економіці можна поділити на макроекономічні та мікроекономічні.

Макроекономічні моделі описують економіку країни як єдине ціле, зв'язуючи між собою укрупнені матеріальні і фінансові показники: бюджет, інфляцію, ціноутворення тощо.

Мікроекономічні моделі описують взаємовідношення структурних і функціональних складників економіки або їх автономну поведінку в ринковому середовищі, стратегію поведінки фірм і т.д.

Математичне моделювання є перспективним напрямком у методології аналізу економічних процесів. Його головне призначення – створення ефективного інструментарію для вирішення складних фінансово-економічних завдань ринкової економіки.

Управління будь-яким процесом здійснюється шляхом впливу на нього з метою зміни перебігу процесу в потрібному напрямку. Щоб загальні макропроцеси кругообороту виробничих елементів не були стихійними, і відбувалися у потрібному напрямку і з потрібною динамікою, ними необхідно управляти для цього потрібні механізми управління. Як на мікро-, так і на макрорівні відповідно до функцій і способів державного управління існують три види механізмів [1, 98–99]:

1) законодавчі механізми, утворені системами юридичних законів, підзаконодавчих актів, загальноприйнятими правилами поведінки фізичних і юридичних осіб;

2) фінансово-економічні механізми, утворені фінансовими структурами, а також фінансово-економічними методами впливу органів управління на економічні процеси;

3) організаційно-технічні механізми, утворені державними органами адміністративного і технічного управління суспільним виробництвом (рис. 1).

Зупинимось на розгляді фінансово-економічних механізмів. Фінансово-економічні механізми макроуправління – це насамперед державна бюджетна, податково-фіскальна системи, державна фінансово-контрольна, а також фінансово-банківська системи в частині регулювання курсу валют, надання кредитів і фінансового впливу на структуру та

розвиток економіки в цілому. Фінансово-економічні механізми будь-якого рівня забезпечують рух капіталів, товарів і праці. На макрорівні вони повинні забезпечувати безупинне і стійке злиття мікропотоків у макропотоки фінансових, матеріальних і трудових ресурсів у потрібному державі напрямку. Органічне поєднання в необхідних пропорціях законодавчих, фінансово-економічних та організаційно-технічних механізмів дає змогу створити ефективну систему управління суспільним виробництвом на кожному етапі його розвитку.

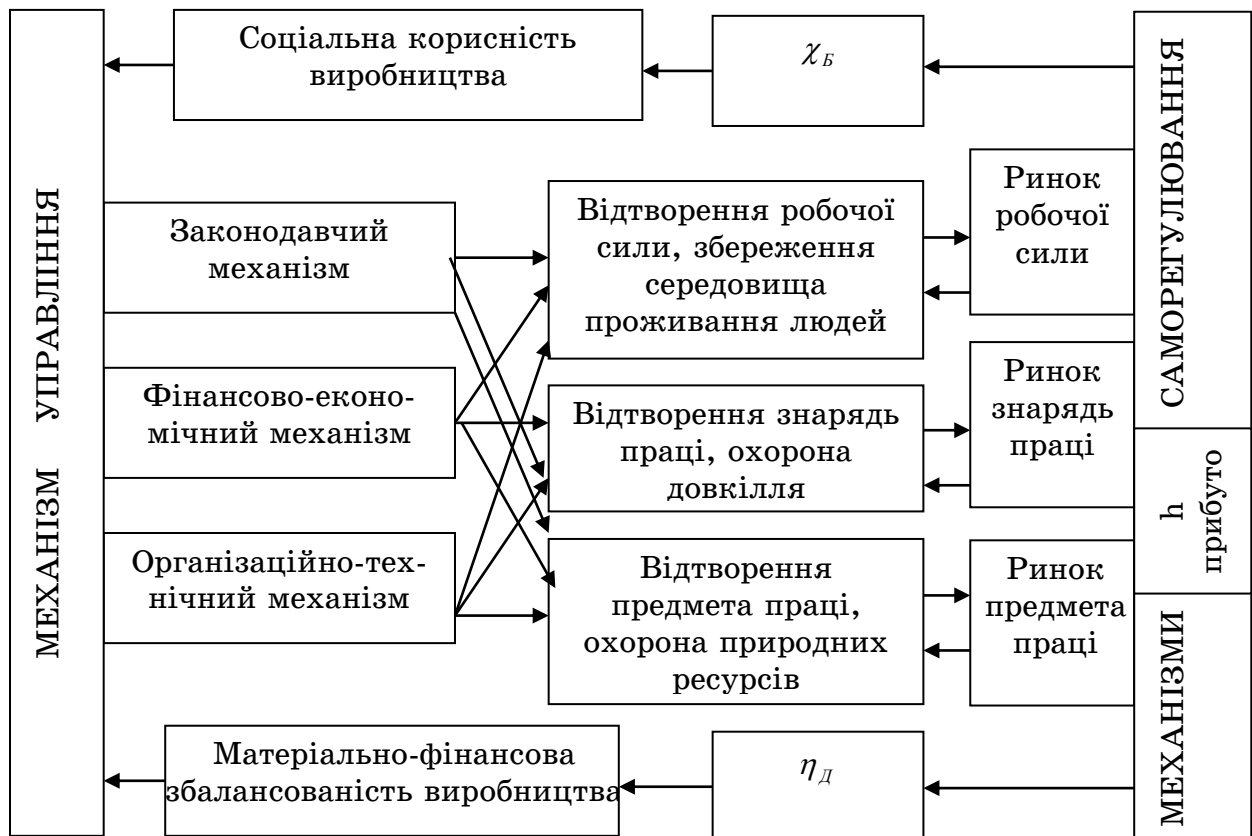

Рис. 1. Схема макроуправління виробництвом

Соціальна корисність виробництва визначається виробництвом і споживанням продуктів і послуг населення, що залежить не тільки від величини використовуваних виробничих елементів, а й від їх співвідношення, тобто від економічної структури виробництва. Тому соціальна корисність суспільного виробництва характеризується насампе-

ред часткою λ_b тієї частини виробничих елементів, що бере участь у відтворенні робочої сили.

Управління матеріально-фінансовою збалансованістю і соціальною спрямованістю, а отже життєздатністю і дієздатністю виробничої системи в цілому, дає змогу забезпечувати безкризисне функціонування виробництва і спрямовувати його розвиток за наперед заданою траєкторією, надаючи достатній ступінь свободи для саморегулювання виробництва на мікрорівні.

Саморегулювання здійснюється на ринках робочої сили, знарядь праці та предмета праці. На цих ринках править «бал» норма прибутку на вкладений у справу капітал.

Отже, в управлінні виробництвом варто дотримуватися трьох принципів:

1) досягнення достатньо високого значення економічного ККД – соціально-структурної корисності виробництва, що визначає його соціальну спрямованість;

2) досягнення достатньо високої прибутковості виробництва на рівні як підприємств і галузей, так і економіки в цілому;

3) забезпечення матеріально-фінансової збалансованості економіки, насамперед за оплатою праці.

Застосування цих принципів дає змогу гармонійно поєднати управління із саморегулюванням ринкової економіки.

Розглянемо динамічні математичні моделі, які відповідають окремим аспектам ведення сучасного електронного бізнесу.

Модель розвитку бізнес-порталу (модель Леонт'єва-Форда). Матричний варіант моделі Леонт'єва-Форда має наступний вид:

$$\left. \begin{aligned} A_{1,1}(t)X_1(t) + A_{1,2}(t)X_2(t) &= Y_1(t), \\ A_{2,1}(t)X_1(t) + A_{2,2}(t)X_2(t) &= -Y_2(t). \end{aligned} \right\} \quad (1)$$

Тут $A_{1,1}(t)$ – матриця основних затрат розмірності $n \times n$;
 $A_{1,2}(t)$ – матриця прямих затрат, котра має розмірність $n \times m$;
 $A_{2,1}(t)$ – матриця допоміжних затрат, котра має розмірність
 $m \times n$; $A_{2,2}(t)$ – матриця затрат на виробництво засобів
виробництва розмірності $m \times m$.

Вектори $X_1(t), X_2(t)$ – позначають кількість проданих
товарів і наданих послуг. У правій частині (1) вектор $Y_1(t)$ –
означає загальне обмеження на суму товарів і послуг, а
вектор $Y_2(t)$ – це розмір вимушених амортизаційних затрат,
необхідних для розвитку порталу.

Матриця цін на товари повинна задовольняти умові

$$\begin{pmatrix} A_{1,1}(t) & A_{1,2}(t) \\ A_{2,1}(t) & A_{2,2}(t) \end{pmatrix} > 0 . \quad (2)$$

Вектори правої частини теж повинні бути позитивні

$$\begin{pmatrix} Y_1(t) \\ Y_2(t) \end{pmatrix} > 0 . \quad (3)$$

Зрозуміло, що кількість проданих товарів і послуг має
бути невід'ємною

$$\begin{pmatrix} X_1(t) \\ X_2(t) \end{pmatrix} \geq 0 . \quad (4)$$

Без обмеження загальності припускаємо,

$$a_{i,j}(t) = \sum_{k=0}^l a_{i,j,k} t^k . \quad (5)$$

і що $\deg a_{i,j}(t) = l$ для всіх $i, j = 1, 2, \dots$.

Для проведення якісного аналізу моделі та чисельних
розрахунків можна скористатися алгоритмом зведення
систем із λ -матрицями до систем лінійних алгебраїчних

рівнянь [3, 92]. Матриці $A(t)$ та $Y(t)$ можна записати у вигляді матричних многочленів

$$A(t) = t^l A_0 + t^{l-1} A_1 + \dots + A_l,$$

та

$$Y(t) = t^l Y_0 + t^{l-1} Y_1 + \dots + Y_l.$$

Розв'язок системи шукається у вигляді відношення двох поліномів із невідомими коефіцієнтами

$$X(t) = \sum_{j=0}^s t^j X_{s-j} / \sum_{j=0}^s t^j z_{s-j} \quad (6)$$

де $s = n + m$.

Тут X_0, X_1, \dots, X_s – вектори розмірності $n + m$, а z_0, z_1, \dots, z_s – скалярні величини. Тоді систему (1) можна записати як числову систему $(n + m)[(n + m + l) + l]$ рівнянь із $(n + m + l)[l(n + m) + l]$ невідомими:

$$\left. \begin{array}{l} A_0 X_0 - Y_0 z_0 = 0 \\ A_0 X_1 + A_1 X_0 - (Y_0 z_1 + Y_1 z_0) = 0 \\ A_0 X_2 + A_2 X_0 + (Y_0 z_2 + Y_1 z_1 + Y_2 z_0) = 0 \\ \dots\dots\dots \\ \sum_{j=0}^l A_j X_{p-s} - \sum_{j=0}^l Y_j z_{p-j} = 0 \\ \dots\dots\dots \\ A_{l-l} X_s + A_l X_{s-l} - (Y_{l-l} z_s + Y_l z_{s-l}) = 0 \\ A_l X_s - Y_l z_s = 0 \end{array} \right\} \quad (7)$$

Для числових систем (7) розглянемо в наступних дослідженнях алгоритми обчислення невідомих у випадку дійсних та комплексних елементів.

Розглянемо економіко-математичну модель для продовження стосунків з клієнтами в електронному бізнесі [5].

Нехай в даний момент t маємо N продавців товарів і M покупців товарів. Припустимо, що i -й продавець в своєму розпорядженні має запаси $a_{ij}(t)$ товарів по ціні $c_{ij}(t)$.

І нехай k -й покупець має попит $b_{kl}(t)$ на l -й товар. Покладемо, що електронний бізнес-портал отримує від продажу товару $x_j(t)$ прибуток p , який становить певний процент від вартості продажі. Це може бути прибуток процент за посередництво, плата за рекламу, тощо.

Припустимо, що продано $x_j(t)$ товарів. В такому випадку прибуток бізнес-порталу можна обчислити за формулою:

$$L(X) = p \sum_{i=1}^M \sum_{j=1}^N c_{i,j}(t) x_j(t) \quad (8)$$

При цьому, очевидно, діють природні умови

$$a_{i,j}(t) \geq 0; \quad (9)$$

$$x_j(t) \geq 0; \quad (10)$$

і обмеження

$$\begin{cases} a_{1,1}(t)x_1(t) + a_{1,2}(t)x_2 + \dots + a_{1,n}(t)x_n(t) \leq b_1(t); \\ a_{2,1}(t)x_1(t) + a_{2,2}(t)x_2 + \dots + a_{2,n}(t)x_n(t) \leq b_2(t); \\ \dots \\ a_{l,m}(t)x_1(t) + a_{2,m}(t)x_2 + \dots + a_{l,m}(t)x_n(t) \leq b_m(t); \end{cases} \quad (11)$$

Зробимо тепер досить природне припущення про лінійну залежність запасу товарів і послуг від часу

$$a_{i,j}(t) = a'_{i,j} + a''_{i,j}t \quad (i = 1, 2, \dots \quad \dots \quad (12)$$

$$b_i(t) = b'_i + b''_i t \quad (i = 1, 2, \dots \quad (13)$$

Крім того припустимо що $m = n$ і система обмежень (11) має вигляд

$$\sum_{j=1}^n (a'_{i,j} + a''_{i,j}t)x_j = b'_{i,j} + b''_{i,j}t \quad (i = 1, 2, \dots) \quad (14)$$

і $\det A'' \neq 0$, $a'_{i,j}, a''_{i,j}, b'_{i,j}, b''_{i,j}$ – задані постійні числа інтервалу $[0, 1]$, а t – параметр, що змінює значення на проміжку $(0, 1)$.

Матриця $A(t)$ системи обмежень (11) є регулярною матрицею розміру $n \times n$, елементи якої – лінійні многочлени, $X(t)$ – вектор $(x_1(t), x_2(t), \dots, x_n(t))^T$, $B(t)$ – вектор лінійних поліномів $(b_1(t), b_2(t), \dots, b_n(t))^T$.

За таких умов розв'язок $X(t)$ системи обмежень (11) можна шукати у вигляді ряду:

$$X(t) = \sum_{k=0}^{\infty} X_k(t)t^k \quad (15)$$

де X_k , $k \geq 0$ – вектор, компоненти якого мають коефіцієнти із поля дійсних чисел, що обчислюються за формулою:

$$A_0 X_k = - \sum_{i=1}^{\min(k, \partial)} A_i X_{k-i} + \begin{cases} b^{(k)}, & 0 \leq k \leq \partial; \\ 0, & \partial < k, \end{cases} \quad (16)$$

де ∂ – степінь матриці $A_k(t)$ ($k = 0, 1, 2, \dots$).

Матрицю $A(t)$ і вектори $B(t)$ та $C(t)$ можна подати у вигляді матричних многочленів:

$$A(t) = A_1 t + A_0, \quad B(t) = B_1 t + B_0, \quad C(t) = C_1 t + C_0.$$

Для розв'язання даної задачі пропонується ефективна обчислювальна схема, побудована на теорії λ -матриць.

Використання методів економіко-математичного моделювання дає змогу аналізувати якісно і кількісно складні економічні процеси. Нові методи моделювання, засновані

на строгих математичних розв'язаннях економічних завдань із застосуванням виявлених законів економіки виробництва, у поєднанні із сучасною обчислювальною технікою сприяють створення високоефективних систем для аналізу стану і науково обґрунтованого прогнозування розвитку економіки підприємств, галузей і країни загалом, дають можливість усвідомлено управляти економічними процесами виробництва.

Будь-якому керівникові зрозуміло, що організація бізнесу за допомогою такого інтернет-ресурсу дає змогу суттєво заощаджувати час і людські ресурси. Тепер для здійснення операції не потрібні тривалі переговори та відрядження, трудомісткі дослідження пропозиції на ринку за прайс-листами, перевірки партнера на благонадійність (відповідальність за ризик у цьому випадку несуть власники ресурсу). Операції може здійснювати одна людина в набагато більшій кількості, ніж це здатна робити ціла фірма із застосуванням традиційних технологій. Більше того, в багатьох випадках одна операція підприємства включає в себе цілу серію операцій, проплат, заліків тощо. У таких ланцюжках зазвичай задіяно велику кількість менеджерів від усіх сторін, вони забирають чимало часу і сил, особливо у керівників, змушених тримати всі деталі ситуації в голові. Автоматизація ж цього процесу викладеним вище способом трохи складніша за автоматизацію окремої операції. У результаті цей ланцюжок операцій так само може здійснювати і контролювати одна людина [4].

Звичайно, цей список далеко не повний. Розвиток моделей електронної комерції підтримує Європейська комісія ESPRIT. У матеріалах цієї комісії розглядаються 11 моделей електронного бізнесу. Серед них: електронний магазин, електронний каталог-довідник, електронний торго-

вельний центр, віртуальне співтовариство, віртуальний центр розробки, інформаційний брокер, провайдер бізнес-операцій, інтегратор бізнес-операцій та ін.

Одержані результати збагачують теорію математичних методів і розширюють область застосування математичних моделей в економіці.

Отже, прогнозування та моделювання дає змогу здобути навички використання математичного апарату у дослідженні економічних процесів і розв'язанні складних економічних задач, як на мікрорівні так і на макрорівнях.

Література:

1. Бабицький А. Ф. Методологія аналізу економічних процесів і управління. Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / А. Ф. Бабицький. – К.: МАУП, 2003. – 128 с.
2. Григорків В. С. Моделювання економіки. Ч. 2: Навч. посібник / В. С. Григорків. – Чернівці: Рута, 2006. – 100 с.
3. Недашковський М. О. Обчислення з λ -матрицями / М. О. Недашковський, О. Я. Ковальчук. – К.: Наукова думка, 2007. – 294 с.
4. Цегелик Г. Г. Чисельні методи / Г. Г. Цегелик. – Л.: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2004. – 408 с.
5. Cabay S. Systems of Linear Equations with Dense Univariate Polynomial Coefficients. Journal of the Association for Computing Machinery. / S. Cabay B. Domzy. Vol. 34. № 3. July 2007. pp. 646–660.

РОЗДІЛ 4 РОЗВИТОК ФІНАНСОВИХ ВІДНОСИН ЯК ЧИННИК ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ В ПОСТ ЕМЕРДЖЕНТНИХ УМОВАХ

Андрушків Р. Ю.

кандидат економічних наук, доцент
*Чортківський навчально-науковий інститут
підприємництва і бізнесу*

АДАПТАЦІЯ ПОДАТКОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ У ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ

В сучасних кризових економічних ситуаціях, державна влада стикається зі складними викликами, що стосується і сфери фіскальної політики. На перший погляд, потрібно вживати релевантних заходів у підтримці викликів економічного обмеження, з іншого ж, необхідно стимулювати процес відновлення. Терміновість у розрахунках чи, навпаки, їх затримка, пов'язана із способами забезпечення ліквідності, що запроваджуються у період початкових етапів, є надзвичайно важливими, а також не заважати діяльності підприємств різних сфер до нормалізації своєї життєдіяльності. Після видужування економіки, до-

цільно спостерігати період оздоровлення державних фінансів, коли необхідно сконцентрувати можливості та здатності до стійкого реагування до ризиків щодо здоров'я, зміни клімату, екології та ін.

Реагуючи на подібні ситуації, країни застосовують різноманітні податкові заохочення у напрямках підтримки підприємництва. Застосування одного чи іншого засобу стимулювання залежить від соціально-економічного стану країни, необхідності забезпечення окремих сфер економіки, а також спроможності влади суттєво зменшити податковий тиск, не втрачаючи при цьому фінансової стійкості.

На початку 2022 року росія, ганебно, крадькома, напала на Україну, спричинивши нову кризу політичній та соціально-економічній безпеці у цілому світі. Буквально через два місяці (квітень 2022 р.) Міжнародним валютним фондом було опубліковано Бюлетень із тегом «Фіскальна політика від пандемії до війни» [9]. Бюлетнем трактується певна невизначеність, яка зберігається і надалі, де акцентується перенесення пріоритетів від пандемії COVID-19 до війни. Поза як, велика кількість смертей населення України, зумовлена значними людськими стражданнями і супроводжена захопленням 20% частини території, руйнацією інфраструктури, війна, окрім того, ще й супроводжується міграцією біженців та втратою людського ресурсу, перерозподілом ринків сировини та товарів, а також наслідком спричинених інфляційними процесами. Інфляція на товари продовольчого характеру, на енергоносії і паливо-мастильні матеріали породжує ризики соціальних спалахів та нестабільності. Станом на 25 квітня 2023 року, за даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, з початку війни нашу країну покинули 5 047 700 біженців [8].

Податково-бюджетна політика виконує визначальну функцію держави за умов несприятливої ситуації, що ви-

никла, а саме, виконує протекцію найбільш незахищених верств населення від впливу інфляції щодо продовольства та енергоносіїв, а також для мінімального функціонування домашніх господарств. В загальному розумінні, усі провадження урядів країн, щодо стабілізації ситуації, ґрунтуються на базі прогресуючої інфляції, економічного спаду, зростання заборгованості і ускладнення умов по кредитуванні. Бюджетні обмеження суттєво посилюються щодо підвищення центральними банками процентних ставок, як однією з форм подолання інфляційних процесів.

Невизначеність щодо будь яких прогнозів у податково-бюджетній сфері характеризується значними наслідками війни та похідних ефектів від санкцій, запроваджених на агресію росії ще у достатній мірі будуть різнитись у країнах, які колись вели з нею партнерські зв'язки. Ступінь дефіциту знижується в світі, хоча прогнозуються на рівні вищих, які спостерігались до ковіду.

За прогнозами Міжнародного валютного фонду до 2024 року державний борг країн із розвиненою економікою приблизно зменшиться до 113% ВВП, віддзеркалюючи оздоровлення економіки після рецесії, яка була зумовлена пандемією. Прогнозується також заборгованість країн, які мають статус «розвиваючих», яка й надалі зростатиме, це пов'язано із кризою у Китаї та становитиме близько 72% ВВП до 2024 року. Щодо країн з незначним рівнем доходу, прогнозується поступове зменшення боргу до 48% ВВП до 2024 року. За прогнозами державна заборгованість спадає більшими темпами у тих країнах, які виступають експортерами сировинних товарів та напівфабрикатів, за рахунок якісних змін у сфері торгівлі. Відносно дефіциту товарів та заборгованості, це супроводжуватиметься суттєвими ризиками, поза як, економічний ріст буде незнач-

ним, а також розходження очікуваної інфляційної динаміки з реальністю.

Підступний напад з боку російської федерації на Україну 24 лютого 2022 року спричинив руйнівний вплив на всі сторони життя суспільства. Економічний стан країни почав погіршуватися внаслідок неочікуваної кризи як державного сектору так і неспроможності підприємств здійснювати господарюючу діяльність. Значна частина основної інфраструктури держави була пошкоджена, що негативно вплинуло на економіку України. До негативних явищ, пов'язаних із зазначеною епохою, належать нестача окремих видів товарів, інфляційні процеси, зростання безробіття, спад ліквідності численних активів тощо.

За даних умов, виникла необхідність негайних державних проваджень щодо презентування мінімальної кількості державних послуг, корпоративної підтримки, а також процедури застосування антикризового податкового регулювання. Тому, Верховна Рада України ухвалила низку законів, що зменшили податковий тягар і скасували податкові наслідки різних операцій з надання допомоги Збройним Силам України та населенню, що постраждало від наслідків війни. Чимало ухвалених змін податкового законодавства були безпрецедентними для нашої держави, у тому числі, і для світової податкової практики взагалі.

Проаналізувавши внесені зміни щодо податкового законодавства в період війни, зауважимо, що податки мають фіскальну та розподільно-регулятивну ціль. Оскільки підтримувати їхню рівновагу в розпалі боїв є надзвичайно складним завданням, тому, на початку війни, спрогнозували певну невизначеність у подальшій діяльності підприємницьких структур, тому законодавець скасував податкові наслідки для операцій із забезпечення Збройних Сил України в основі адміністрування податків у період війсь-

кового стану. Аналіз військових стандартів податкового законодавства, з іншого боку, демонструє, що фіскальна роль податків відійшла на другий план, оскільки проведені реформи лібералізували передусім процес збору доходів.

Квартальний період під час військового стану та діяльності компаній у складних умовах виявили недосконалість затверджених норм не забезпечували належного регуляторного ефекту. Водночас не виконується відповідна фіскальна ціль податків центральних та західних регіонів, де, практично, не постраждала інфраструктура.

У таблиці 1, наведено основні нормативно-правові акти, якими внесено зміни до податкового законодавства, та лаконічно зазначено їх характеристику.

Таблиця 1

Особливості внесення змін до законів України, які регулюють податкові норми права під час війни

<p>Закони України «Про захист інтересів суб'єктів подання звітності та інших документів у період дії воєнного стану або стану війни» № 2115-IX, «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей оподаткування та подання звітності у період дії воєнного стану» 2118-IX від 03.03.2022р.:</p>	<p>Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» № 2120-IX від 15.03.2022 р.:</p>	<p>Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства на період дії воєнного стану» № 2142-IX від 24.03.2022 р.:</p>
<p>✓ умови сплати податків та зборів у період воєнного стану; ✓ строки подання фінансової звітності;</p>	<p>✓ оподаткування примусового відчуження та передача пального ЗСУ;</p>	<p>✓ звільнення від екологічного податку та податку на нерухоме майно;</p>

<ul style="list-style-type: none"> ✓ обов'язковий аудит фінансової звітності; ✓ строки подання податкової звітності. 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ розширення витрат, які включаються до податкової знижки; ✓ податкові перевірки та штрафи на період воєнного стану; ✓ звільнення від екологічного податку; ✓ звільнення від сплати ЄСВ; ✓ неоподатковувані та звільнені від ПДВ операції; ✓ реєстрація податкових накладних та формування податкового кредиту на основі первинних документів; ✓ ставки 7% ПДВ та 0% акцизного податку на постачання пального; ✓ реформування єдиного податку та ПДВ на спрощеній системі. 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ звільнення від оподаткування ввізним митом товарів, що ввозяться на територію України в режимі імпорту; ✓ звільнення від оподаткування ввезення транспортних засобів громадянами; ✓ звільнення від акцизного податку та ПДВ ввезення транспортних засобів суб'єктами спрощеної системи; ✓ уточнення реформування єдиного податку та ПДВ на спрощеній системі; ✓ звільнення від ПДВ операції з ввезення товарів на митну територію України платниками єдиного податку першої, другої та третьої групи, що сплачують податок за ставкою 2%.
--	---	---

Джерело: складено автором

У період воєнного стану Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей оподаткування та подання звітності у період дії воєнного стану» № 2118-IX від 03.03.2022 р. був одним із перших нормативних актів щодо збору доходів [2].

Пріоритетними положеннями даного Закону виступає:

– «звільнення від відповідальності платників у разі неможливості виконання податкових обов'язків (з обов'яз-

ковим виконанням таких обов'язків протягом трьох місяців після припинення або скасування воєнного стану в Україні);

- введення мораторію на початок податкових перевірок, та зупинення розпочатих;

- скасування податкових наслідків для операцій з добровільної передачі або відчуження коштів, товарів, у тому числі підакцизних, надання послуг на користь Збройних Сил України та підрозділів територіальної оборони;

- врахування у складі витрат у повному обсязі коштів та майна, що передається Збройним Силам України та іншим підрозділам;

- продовження дії ліцензій на виробництво підакцизної продукції» [2].

Визначальною у даній нормі є роль держави, яка не полишатиме напризволяще підприємницький сектор, а натомість, допомагатиме йому різними засобами. Саме це наголошується у першій із зазначених норм, що звільняє платників податків від відповідальності за несплату податку під час війни та на протязі трьох місяців після її закінчення. Запровадження такої норми фактично дозволяє відтермінувати сплату податків на тривалий період часу. Ми вважаємо, що перед прийняттям такого рішення були потрібні ретельні фінансові розрахунки. Оскільки у розділі «Фінансово-економічне обґрунтування» пояснювальної записки аналізованого закону міститься лише одне речення: «Прийняття законопроекту не потребує додаткового фінансування з державного чи місцевих бюджетів» [2], проте аналіз можливих втрат бюджету відсутній.

Подальші законодавчі дії у сфері вдосконалення аналізованої норми закріплені в Законі України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо особливостей адміністрування податків, збо-

рів, єдиного внеску в період воєнного, надзвичайного стану» № 2260-ІХ від 12 травня 2022 р. [3]. Відповідальність за виконання податкового обов'язку, зокрема, залежить від наявності у платника можливості його виконати. Якщо податок буде сплачено протягом шести місяців після завершення воєнного стану, відповідальність для тих, хто не в змозі, не покладається. А у тих, хто може це зробити, відповідальність не настає до 31 липня 2022 року при виконанні податкової вимоги щодо сплати податків і зборів. Проте зазначені нормативно-правові акти не встановлюють критеріїв поділу платників на здатних і неможливих. Як наслідок, формулювання досліджуваної норми відкриває шлях до зловживань через несплату податків.

Визначальними правовими нормами у галузі фіскальних відносин, що затверджені у період військового стану, спрямовані на стабілізацію ситуації у даній сфері та подолання загроз і ризиків, виступають Закони України: «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» від 15.03.2022 № 2120-ІХ [5] та «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства на період дії воєнного стану» від 24.03.2022 № 2142-ІХ [4]. Саме завдяки цим нормам, врегульовано податкову сферу нашої держави у період війни та інших надзвичайних станів, що виникатимуть у майбутньому.

Перш за все, слід зазначити, що норми перелічених законів певним чином дублюються, оскільки Закон № 2142-ІХ роз'яснює численні тези Закону № 2120-ІХ. Натомість, деякі статті Закону № 2120-ІХ були виписані таким чином, що платники податків не могли застосовувати їх у практиці, зокрема щодо спрощеної системи оподаткування, сплати ПДВ та податку на прибуток. Зважаючи на все це,

норми зазначених законів краще розглянути не окремо, а споріднено у виділенні окремих зборів.

Найбільш суттєві зміни, зазначені в досліджуваних законах, стосуються функціонування спрощеної системи оподаткування. Так, Законом № 2120-ІХ встановлено, що «фізичні особи – підприємці – платники єдиного податку першої та другої груп мають право тимчасово, з 1 квітня 2022 року, до припинення або скасування воєнного стану, не сплачувати єдиний податок, а також за умов надзвичайної ситуації на території України, аналогічно» [4]. Ця норма ґрунтується на засадах патріотизму, що нетипово для податкового законодавства, яке має статус однозначної формалізації. У цьому сценарії йдеться про надання платникам єдиного податку першої та другої груп права не сплачувати податок протягом встановленого терміну. Водночас формулювання досліджуваної норми дозволяє платнику сплачувати такий податок на власний розсуд. Звісно, запропоновані корективи негативно вплинуть на кошти єдиного податку для органів місцевого самоврядування. Однак передбачити, скільки платників податків відмовиться сплачувати, практично неможливо, оскільки це залежить від розміру території, на якій відбуватимуться повномасштабні військові дії, тривалості війни, економічного становища платників податків та їхнього патріотизму. Ми вважаємо прийнятним обмежити такий стандарт територією, яка тимчасово утримується російськими загарбниками та найбільш постраждалими від війни. Доповнювати їх перелік можна також постановами Кабінету Міністрів України. Обґрунтовуємо таку позицію тим, що на територіях, де не ведуться повномасштабні бойові дії, зроста підприємницька активність, яка пов'язана зі збільшенням попиту на товари та послуги внаслідок міграції населення з територій активних бойових дій.

Унікальними в Україні є вектори антикризового податкового регулювання, які стосуються збільшення показників визначення третьої групи єдиного податку. Відповідно до Закону № 2120-ІХ «платниками єдиного податку третьої групи з квітня можуть бути фізичні та юридичні особи (суб'єкти господарювання), обсяг доходу яких протягом календарного року не перевищує 10 мільярдів гривень (з 01.04.2022р. до припинення або скасування воєнного чи надзвичайного стану)» [4]. Для таких платників ставка єдиного податку визначена у розмірі 2% від їх доходу. Дані особи звільнені від повинності щодо нарахування, сплати та подачі звітності з ПДВ за процедурами з постачання товарів, робіт чи послуг з місцем постачання на митній території нашої держави. Проте реєстрацію суб'єктів господарювання як платників ПДВ не повністю ліквідовано, а частково призупинено. Однак Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо адміністрування деяких податків на період дії воєнного, надзвичайного стану» від 01 квітня 2022 року № 2173-ІХ, яким набрав чинності 16 квітня 2022 року, скасував норму щодо обсягу доходів у розмірі 10 мільярдів гривень.

Поза як, переважна більшість юридичних компаній тепер мають можливість сплачувати замість ПДВ єдиний податок у розмірі 2%, цей антикризовий стандарт покликаний зменшити податкове навантаження на бізнес в Україні під час війни. Проте вважаємо, що таким змінам має передувати ретельний фінансово-економічний аналіз, який передбачає оцінку впливу на всіх суб'єктів фіскальних відносин, зокрема на державу та платників податків. З іншого боку, Аналітична записка до законопроекту № 2120-ІХ [5] відсутня на сайті Верховної Ради України.

Деякі компанії почали обирати особливі умови сплати єдиного податку та призупинили реєстрацію як платників ПДВ. Однак ця практика є рідкісною з кількох причин:

1. Платники податків співставляють свій податковий тягар за загальною та спрощеною системами оподаткування, які часто суттєво не різняться.

2. За спрощеною системою дохід визнається за касовим методом, що пришвидшує щомісячну сплату єдиного податку порівняно з квартальною сплатою податку на прибуток підприємств.

3. Неможливість проведення бартерних операцій на єдиному податку, що може бути актуальним в умовах кризи ліквідності під час війни.

4. Платники передбачають, як діятимуть їхні контрагенти. За умов, коли клієнти суб'єкта підприємництва й надалі перебувають на загальній системі та сплачують ПДВ, суб'єкт також повинен залишатися платником ПДВ, щоб видавати податкові накладні та не втрачати клієнтів.

5. Бізнес очікує швидкого завершення війни та припинення надзвичайного стану і не поспішає модифікувати умови сплати податку і його обліковування.

Проте, розглянуті норми в частці впровадження особливих умов зі сплати єдиного податку та призупинення самої реєстрації суб'єктів сплати ПДВ можуть призвести до значних втрат бюджету через несплату даного податку. Тривалість воєнного та надзвичайного стану визначатиме перехід платників податків на визначені умови сплати єдиного податку. Наразі спрогнозувати фіскальні втрати держави майже нереально через відсутність даних про кількість платників ПДВ, які змінили процедуру за вказаною формою. Водночас пропонуємо виділити ризики, пов'язані з тривалістю зазначеного нормативу. Його продовження до терміну дії надзвичайного стану, який передба-

чається після припинення або завершення конфлікту, може створити прецедент для постійної консолідації тієї чи іншої спрощеної системи, що призведе до значних фінансових дефіцитів бюджету.

Разом із зазначеними раніше нововведеннями щодо адміністрування ПДВ на період воєнного стану, важливо відзначити норму, яка визначає, що операції з постачання товарів і послуг не є комерційними (крім випадків, коли такі операції з постачання товарів і послуг оподатковуються за нульовою ставкою ПДВ), коли товари та послуги надаються для Збройних Сил України та інших державних структур, призначених для захисту країни від воєнних злочинців. Відповідно до пункту 185.1 Податкового кодексу України такі операції не виступають об'єктом сплати ПДВ. Це правило сприяє підвищенню обороноздатності держави і призначене для бізнес-організацій, які виявили зацікавленість у передачі товарів або наданні послуг згаданим вище організаціям. Оскільки представлена норма не має часових обмежень, вважаємо за доцільне припинити її застосування після завершення бойових дій на території нашої держави.

Аналізуючи пункт 198.5 Податкового кодексу України, у разі використання об'єктів, придбаних з ПДВ, у негосподарській діяльності або в звільнених чи неоподатковуваних операціях, податкові зобов'язання на суму податкового кредиту, створеного при придбанні таких товарів, підлягають нарахуванню. Але відповідно до Закону № 2120-ІХ «не вважаються товари, що використовуються в неоподатковуваних операціях чи не у господарській діяльності:

– придбані в оподатковуваних ПДВ операціях та знищені (втрачені) внаслідок дії обставин непереборної сили під час воєнного чи надзвичайного стану;

– придбані в оподатковуваних ПДВ операціях та передані в державну чи комунальну власність, у тому числі на користь добровольчих формувань територіальних громад, а також надані на користь інших осіб для потреб забезпечення оборони України у період дії воєнного, надзвичайного стану» [5].

Цей стандарт є безпосередньо антикризовим, оскільки в ньому розглядається питання нарахування податкових зобов'язань з ПДВ за об'єктами, які насправді не були реалізовані через те, що були знищені або передані у державну чи комунальну власність для зміцнення обороноздатності країни. Стандарт призначений для комерційних підприємств, майно яких було пошкоджено внаслідок воєнних дій або було передано у спосіб, описаний вище. Реалізація цієї норми обмежена терміном дії воєнного стану, що відповідає його економічному характеру.

Закон № 2120-IX також затримав реєстрацію податкових накладних, що повинні бути зареєстровані платниками на протязі пів року після завершення воєнного стану. Отже, у період воєнного стану платники ПДВ спочатку отримали можливість скласти податковий кредит при придбанні товарів чи послуг або коригувати його на основі наявних у суб'єкта первинних (розрахункових) документів, отриманих платником податку на придбання товарів чи послуг відповідно до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 № 996-XIV.

Під час дії воєнного стану податковий кредит, заявлений платниками на підставі первинних (розрахункових) документів, підлягав обов'язковому коригуванню з врахуванням оцінок податкових накладних та розрахунків уточнення, зафіксованих Єдиним реєстром податкових накладних.

На початку війни такий стандарт був прийнятий як наслідок неможливості адміністрування Єдиного реєстру податкових накладних. А щоб уникнути створення прецеденту для платників ПДВ, які не можуть сформувати податковий кредит, їм дозволено це робити за первинними документами. Однак Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо особливостей адміністрування податків, зборів, єдиного внеску на період воєнного, надзвичайного стану» № 2260- IX від 12 травня 2022 року [3] пропускування податкового кредиту на підставі первинних документів, обмежених податковими періодами лютий–травень 2022 року.

Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства на період дії воєнного стану» № 2142-IX від 24.03.2022 р. є новаторським у сфері сплати митних платежів при ввезенні автомобілів на територію України. Цей Закон набув чинності 5 березня і передбачає, в першу чергу, звільнення від оподаткування митними зборами та ПДВ товарів, що ввозяться фірмами, а також звільнення від сплати митних платежів автомобілів, які ввозяться громадянами.

Згідно цього закону встановлювалось: «Тимчасово, з 1 квітня 2022 року на період дії воєнного стану на території України звільняються від оподаткування податком на додану вартість, акцизним податком операції з ввезення фізичними особами на митну територію України автомобілів легкових, кузовів до них, причепів та напівпричепів, мотоциклів, транспортних засобів, призначених для перевезення 10 осіб і більше, транспортних засобів для переве-

знення вантажів у митному режимі імпорту» [4]. Також: «звільняються від оподаткування ввізним митом:

- товари, що ввозяться (пересилаються) на митну територію України підприємствами для вільного обігу, крім спирту етилового та інших спиртових дистилатів, алкогольних напоїв, пива (крім квасу «живого» бродіння), тютюнових виробів, тютюну, промислових замінників тютюну, рідин, що використовуються в електронних сигаретах;

- автомобілі легкові, кузови до них, причепа та напівпричепа, мотоцикли, транспортні засоби, призначені для перевезення 10 осіб і більше, транспортні засоби для перевезення вантажів, які ввозяться громадянами на митну територію України для вільного обігу» [4].

Велика кількість зловживання ввезення транспортних засобів без справляння митних зборів стали причиною для розгляду та затвердження Верховною Радою України законопроект № 7418 «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо перегляду деяких податкових пільг», ініційованим Кабінетом Міністрів України. Даний закон прийняли 21 червня [7] і передбачає скасування пільг для імпорту автомобілів без справляння митних платежів з 1 липня 2022 року.

Також доцільно згадати податкові заходи по боротьбі з кризою та сплату єдиного соціального внеску. Оскільки Законом № 2120-ІХ зазначено тимчасове, а саме з 01.03.2022 року до припинення чи скасування воєнного стану в нашій державі, у тому числі на протязі року після припинення чи скасування такого воєнного стану фізичні особи, що підпадають спрощеній системі оподаткування, загальній системі оподаткування та особи, що здійснюють незалежну професійну діяльність, а також учасники фермерського господарства можуть не нараховувати, не обчислювати і, відповідно, не сплачувати єдиний внесок. Тому, застосу-

вання даної норми на територію країни є спірним, відповідно ми даємо пропозицію щодо обмеження даної норми виключно тимчасово окупованими територіями та районами, де ведуться активні бойові дії.

Підсумовуючи вищезазначене, ретельний аналіз більшості податкових реформ воєнного стану виявив їх надзвичайну лібералізацію. Деякі із запропонованих змін не мали належного регуляторного ефекту, а натомість створювали загрози фіскальній безпеці держави та умови для зловживань з боку недобросовісних платників податків. Однак, маємо надію, що найближчим часом, наші Збройні сили, завдяки контрнаступу, відвоюють окуповані території та принесуть у нашу Батьківщину Перемогу та мир. І це стимулюватиме економічний розвиток України та впровадження нових справедливих політико-правових реформ.

Література:

1. Пояснювальна записка до Проекту Закону про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей оподаткування та подання звітності у період дії воєнного стану. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=7125&skl=10.

2. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей оподаткування та подання звітності у період дії воєнного стану: Закон України від 03.03.2022 № 2118-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2118-20#Text>.

3. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо особливостей податкового адміністрування податків, зборів та єдиного внеску під час дії воєнного, надзвичайного стану: Закон України від 12.05.2022 № 2260-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2260-20#Text>.

4. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства на період дії воєнного стану: Закон України від 24.03.2022 № 2142-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2142-20#Text>.

5. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії

воєнного стану : закон України № 2120-IX від 15.03.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text>.

6. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану: Проект Закону від 14.03.2022 № 7137-д URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=7137-%D0%B4&skl=10.

7. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо перегляду окремих пільг з оподаткування: Закон України від 21.06.2022 № 2325-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2325-20#Text>.

8. Управління Верховного комісара ООН у справах біженців. URL: https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine#_ga=2.228732760.514168680.1646989952-176134281.1646551413.

9. Fiscal Monitor: Fiscal Policy from Pandemic to War / International Monetary Fund (IMF). 2022. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/FM/Issues/2022/04/12/fiscal-monitor-april-2022>.

Бугель Ю. В.

кандидат економічних наук, доцент
*Чортківського навчально-наукового інституту
підприємництва і бізнесу*

ВПЛИВ ВІЙНИ НА БАНКІВСЬКУ СИСТЕМУ УКРАЇНИ

З початком воєнних дій на території України усі суб'єкти господарювання зіткнулися із непростими випробуваннями, що були зумовлені повномасштабним нападом росії на Україну. Варто відмітити, що фінансово-банківська система зазнала сильного удару, проте встояла, оскільки зуміла пристосуватись до нових викликів, насамперед за рахунок плідної співпраці між усіма учасниками даного

сектору і ефективній роботі Національного банку протягом останніх років, особливо в умовах COVID пандемії. Саме зважені дії регулятора сприяли тому, що фінансово-банківська система втрималась і продовжує функціонувати, що особливо важливо у контексті прискорених євро інтеграційних процесів.

На початку повномасштабного вторгнення значна кількість вітчизняних банків змушені були зупинити роботу своїх філій на територіях, де відбувались активні бойові дії. Зумовлено це було насамперед значною міграцією та, як наслідок, зниженням ділової активності, що привело до зниження попиту на банківські послуги на даних територіях. Окрім цього, банківські установи вимушені здійснювати кадрові скорочення щоби зменшити свої втрат. Окрім цього, в окупованих регіонах продовжувати працювати стало неможливо. Проте, уже відразу після деокупації даних регіонів банківські установи відкрили свої відділення та забезпечили доступ до фінансових послуг всім громадянам України. Відтак, уже в травні відновило роботу більш ніж 80% банківських відділень, що були зареєстровані на початку 2022 року.

Окрім того, вітчизняні банківські установи активно удосконалюють свою операційну діяльність, щоби забезпечити своїм клієнтам зручніший і швидший доступ до власних грошових ресурсів, що розміщені на рахунках, як в межах нашої країни, так і за її межами. Не дивлячись на те, що військова агресія росії продовжується, банківська система і надалі стабільно функціонує та пропонує своїм клієнтам актуальні послуги, підвищуючи при цьому їх доступність і якість. А обсяг наданих бізнесу кредитів у національній валюті зріс більш ніж на 9%. Дана тенденція обумовлена активізацією кредитуванням аграрного сектору, насамперед за рахунок реалізації державних програм.

Разом із цим, характерною є тенденція зменшення обсягів валютного кредитування, що є логічним в умовах війни. Окрім цього, майже повністю призупинено іпотечне кредитування.

Проте, не зважаючи на стабілізацію функціонування фінансово-банківського сектору, явними є безліч ризиків і проблем, із якими банківським установам не легко впоратися в умовах війни. Відповідно, банки вимушені приймати радикальні рішення задля того, щоби оптимізувати свою роботу у відповідності до існуючих реалій. А саме, вимушені: зменшувати чисельність відділень, підвищувати вимоги до боржників та змінювати тактику довгострокового і середньострокового планування на користь короткострокового.

Сьогодні банківські працівники уже розуміють, які проблеми їх чекають надалі і тому, працюють над тим, аби мати достатньо ресурсів, щоби зуміти протидіяти даним викликам, і надалі функціонувати на ринку та гарантувати своїм вкладникам надійність збереження їх вкладень і своєчасне здійснення грошових операцій.

Отож, основними викликами, які актуальні для всіх учасників банківського ринку країни сьогодні є:

- ✓ зменшення дохідності банківської діяльності;
- ✓ збільшення частки непрацюючих активів;
- ✓ для окремих банківських установ залежність від вже значно дорожчого рефінансування НБУ;
- ✓ масова міграція людей за кордон, що негативно позначилось на рівні економічної активності та обсягах операцій в країні і, як наслідок, наявність проблеми фізичного відвідування відділень, коли це є необхідним;
- ✓ зменшення банківського персоналу внаслідок міграції або мобілізації.

В банківських установах, які зменшують затрати і удосконалюють дистанційне обслуговування, відчутною є зміна структури залучених ресурсів. Разом із цим, банківські установи через високу облікову ставку (близько 27 відсотків річних) значно обмежують обсяги рефінансування центрального банку та змінюють тактику кредитування з метою мінімізації ризиків.

Окрім того, важливо зазначити, що від початку повномасштабного вторгнення на всій території України центральний банк ввів тимчасові обмеження, в тому числі стосовно валютного регулювання, які стосуються:

- ✓ припинення роботи валютного ринку на території нашої держави, окрім операцій із продажу іноземної валюти клієнтами;

- ✓ фіксації офіційного валютного курсу;

- ✓ обмежень щодо знімання готівкових коштів з рахунків клієнтів в обсязі 100 тисяч гривень на добу (не включаючи виплат заробітної плати і соціальних виплат), окрім підприємств і організацій, які виконують мобілізаційні завдання, програмні завдання Уряду і розпорядження центрального банку без нарахування та зняття комісій;

- ✓ заборони щодо видачі готівки з рахунків клієнтів у іноземній валюті, окрім підприємств і організацій, які виконують мобілізаційні завдання, програмні завдання Уряду і розпорядження центрального банку;

- ✓ припинення виконання обслуговуючими банківськими установами видаткових операцій за рахунками резидентів країни, яка здійснила збройну агресію на нашу державу.

Зазначені зміни значно ускладнили роботу як вітчизняного бізнесу, так і населення.

Проте, бізнес-спільнота із розумінням поставилась до дій регулятора, однак в окремі положення Постанови

Правління Національного банку України № 18 від 24 лютого 2022 року «Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану», необхідно якнайшвидше внести відповідні корективи щоби забезпечити виконання установами договірних умов перед зарубіжними інвесторами і партнерами.

Відтак, насамперед необхідно прибрати обмеження стосовно переказу валюти за кордон для вітчизняних підприємств, що працюють із застосуванням зарубіжної сировини, із залученням коштів зарубіжних інвесторів, здійснюють експорт вітчизняних товарів до інших країн. Окрім цього, обмеження на безготівкові операції по гривневих карткових рахунках безпосередньо стосуються бізнесу, адже протягом останніх років все більш популярним був такий банківський продукт як корпоративна платіжна картка. Як наслідок, будь-які обмеження в сфері без готівкових розрахунків можуть сприяти переходу підприємництва на роботу із готівкою, що в свою чергу сприятиме зростанню обсягів тіньової економіки.

Сьогодні важко прогнозувати перспективи розвитку банківської сфери, проте деякий оптимізм в суб'єктів ринку все ж таки присутній. Незважаючи на те, що в умовах війни у банківських установ все ж таки гіршим стає співвідношення затрат та доходів, збільшується частка NPL (непрацюючих кредитів), існує залежність від кредитів центрального банку, продовжується значна міграція людей за кордон, відповідно, існує значна втрата частини персоналу внаслідок міграції чи мобілізації, банківські установи досить успішно реагують на зазначені виклики. Попри все, вони зберігають операційний дохід, насамперед за рахунок оптимізації затрат і вмінню менеджменту адекватно реагувати на сучасні виклики. Однак дві банківські установи від початку війни, визнані неплатоспроможними

(Мегабанк і Банк Січ). Разом із цим, варто зазначити, що вони не являються системно важливими для вітчизняної економіки.

Незважаючи на війну структура банківського сектору та банківської інфраструктури продовжує активно розвиватися, не дивлячись на деякі скорочення. Так за підсумками 1 кварталу 2022 року банки продовжили тенденцію до скорочення мережі, яка набула масового характеру та посилилася під час пандемії Covid-19 (рис. 1.).

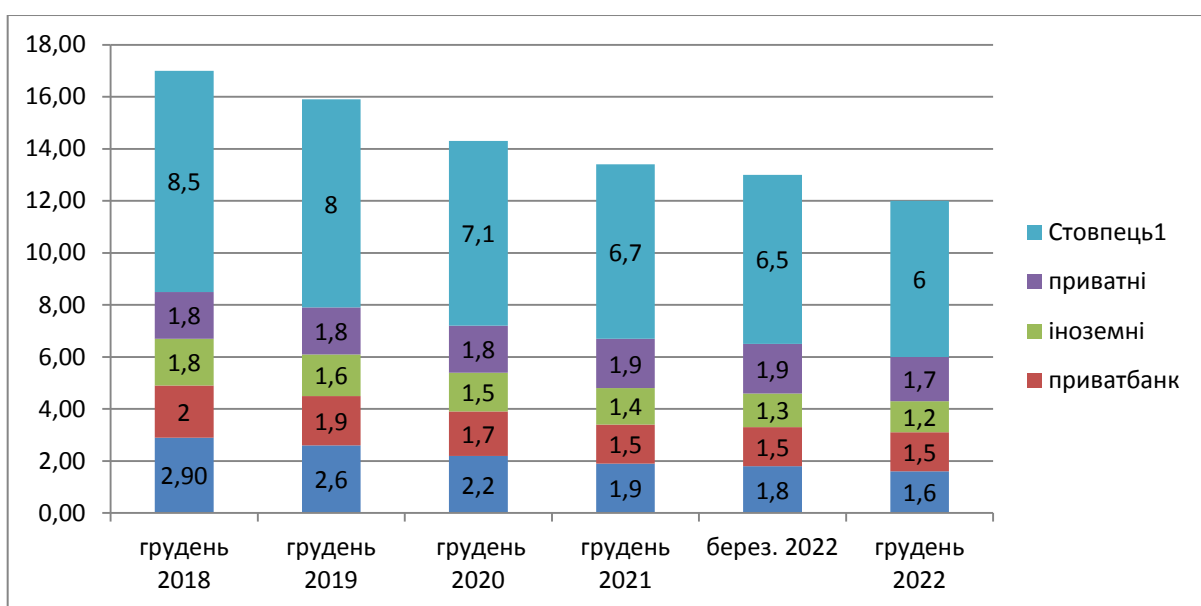

Рис 1. Кількість структурних підрозділів тис.од (окремі структурні відділення та головні офіси)

* Джерело: складено автором на основі даних [7].

Згідно даних представлених НБУ мережа структурних підрозділів банків невпинно скорочується. Так у II кварталі найбільше філій закрито іноземними та державними банками. В основному це відбувалось в районах активних бойових дій: Харківській, Запорізькій, Донецькій та Херсонській областях. Така тенденція в умовах воєнного стану пояснюється неможливістю роботи відділень на окупованих територіях і територіях, де ведуться бойові дії. Крім

того, значна кількість банків була змушена перенести свої головні офіси. Більшість відділень закрили державні та іноземні банки. В основному скорочення спостерігалось в Києві та Донецькій області.

Платіжна інфраструктура банківської системи також сильно постраждала чере звійну, оскільки приблизно на чверть зменшилась кількість POS терміналів. Найбільше це торкнулось ПриватБанку, однак уже в червні банківська установа відновила мережу. Дану тенденція набула поширення і серед інших фінансових установ, а відтак уже в червні кількість терміналів збільшилась. Однак, варто зазначити, що іноземні і державні банківські установи і далі продовжують скорочувати власну платіжну інфраструктуру (рис 2, 3).

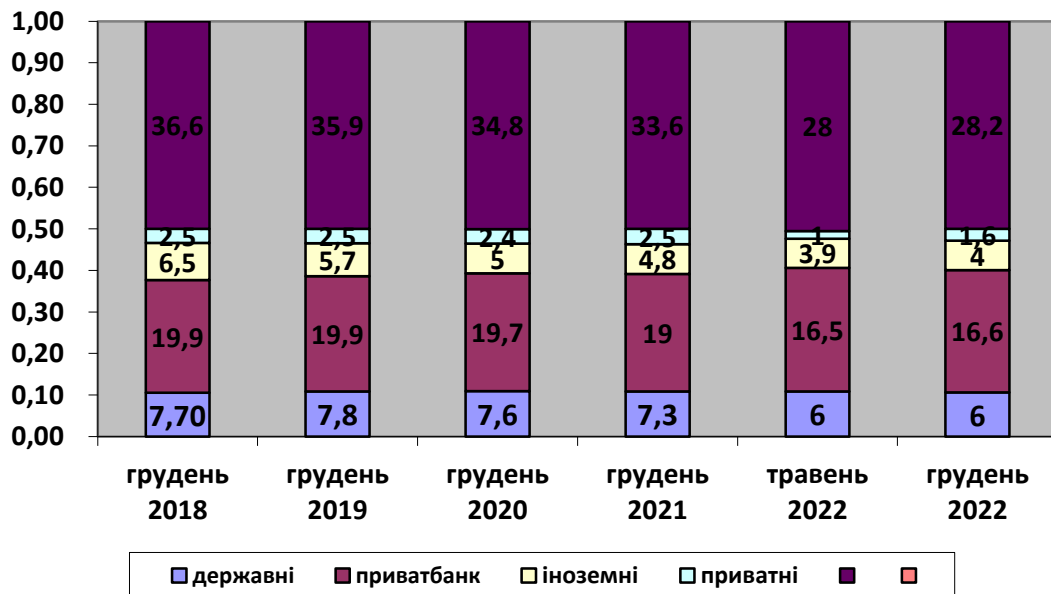

Рис 2. Кількість банкоматів* банків, тис. од.

* Джерело: складено автором на основі даних [7].

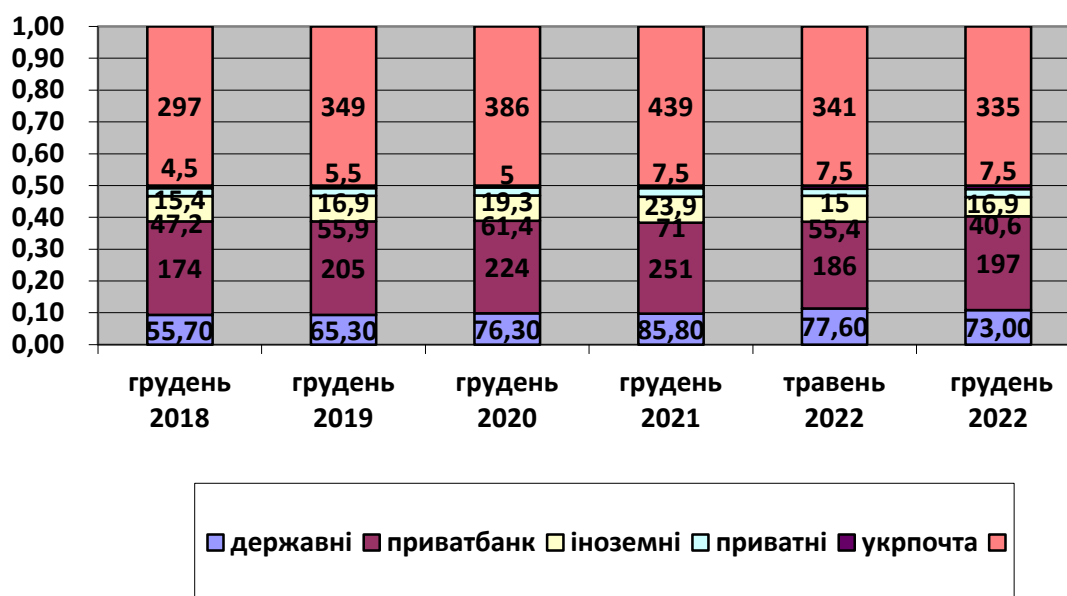

Рис. 3. Кількість платіжних терміналів (POS), тис. од.

* Джерело: складено автором на основі даних [7].

Станом на 1.03.2022 року згідно даних НБУ частка діючих відділень системно важливих банків у регіонах становила 55% (2 761 відділення). На 1.04.2022 року частка діючих відділень системно важливих банків у регіонах становила вже 69% (3 415 відділень). Наприкінці квітня 2022 року банки намагалися відновити роботу своїх відділень; системно важливі банки м. Києва, Сумської, Чернігівської, Київської областей активно розпочали роботу своїх мереж [1].

Разом із цим, варто зазначити, що вітчизняна банківська сфера знаходиться у досить напруженому стані, адже адекватно оцінює усю складність ризиків в умовах військової агресії. Основна її задача – гарантія стабільної роботи своїм клієнтам. При цьому, насамперед, мова йде про своєчасність розрахунків із клієнтами за коштами, внесеними ними на банківські депозити, кредитна активність банківських установ попри надвисокі ризики, адже

сновною метою діяльності банківських установ є одержання прибутку.

Характерною тенденцією для вітчизняного банківського сектору є і надалі залишається наявність наростаючої конкуренції за надійних та платоспроможних клієнтів. А, відтак, саме ця тенденція і надалі сприятиме тому, що для громадян навіть в умовах війни намагатимуться забезпечити найбільш зручний сервіс і лояльні умови обслуговування.

Банківські установи зацікавлені у тому, щоби створити для своїх клієнтів більш зручні та доступні у застосуванні сайти і мобільні додатки, вкладаючи кошти в диджиталізацію банківської діяльності. Дана тенденція суттєво прискорила під час пандемії, проте повномасштабне вторгнення стимулює продовжувати та удосконалювати цей процес.

Зручність дистанційного обслуговування для значної кількості українців, які змушені знаходитись закордоном, сьогодні в умовах війни є не забаганкою, а необхідністю. Оскільки в країнах ЄС поки що немає представництв вітчизняних банківських установ, щоби громадяни мали змогу туди звернутись, то дистанційна робота банківських установ із своїми клієнтами є на сьогодні єдиною можливістю продовження їх співпраці.

Відтак лише ті банківські установи, які і надалі будуть удосконалювати даний формат співпраці із своїми клієнтами, зможуть втримати та наростити свою клієнтську базу і, відповідно, оптимізувати ефективність своєї роботи за рахунок тих учасників ринку, які не зможуть швидко диджиталізуватися та втратять конкурентну перевагу.

Отже, національна банківська система досить добре справляється із безпрецедентною кризою, що викликана

повномасштабним вторгненням росії в нашу державу. Більшість банківських послуг залишаються доступними в тих межах, в яких їх надання не обумовлює ризики для безпеки клієнтів і банківських працівників. На сьогодні рівень ліквідності банківських установ не був приводом для занепокоєння завдяки значному резерву високоякісних ліквідних активів і помірному відтоку коштів клієнтів.

Наразі центральний банк і Фонд гарантування вкладів фізичних осіб позитивно оцінили ідею президента Володимира Зеленського ввести 100% гарантії держави на депозити населення. Таке рішення надасть українцям упевненість у збереженні їхніх заощаджень, а також запобігатиме відтоку ресурсів з банківської системи.

Однак, ризики можуть збільшуватись, адже притік нових коштів на рахунки ймовірно зменшиться. А відтак, ризики прибутковості та капіталу є ключовими середньостроковими ризиками банківського сектору. Надалі не можна виключати, що відтік коштів з рахунків банківських установ зростатиме. Обсяг надходжень на рахунки клієнтів буде знижуватись внаслідок значного зниження ділової активності та збільшення рівня безробіття. Банкам доступні для використання стандартні доступні інструменти рефінансування, забезпечені урядовими цінними паперами. Додатково Нацбанк надав банківським установам змогу одержувати незабезпечені кредити центрального банку обсягом до 30% коштів домогосподарств, які банківські установи тримали до початку повномасштабного вторгнення.

Варто зазначити, майже всі банки запропонували клієнтам кредитні канікули. Характерно, що це не було законодавчою вимогою, а було добровільним рішенням безпосередньо банківських установ. Відповідно будь яка банківська установа може запропонувати клієнтам такі

умови кредитних канікул, які вважатиме оптимальними. Найбільш поширеним є підхід, який передбачає можливість відтермінування повернення основної суми боргу і суттєвому зменшенні відсоткової ставки за кредитом. Окремі банківські установи тимчасово встановили за споживчими кредитами символічний рівень відсоткової ставки, близько 0.1%.

В НБУ зазначають, що банківський сектор за підтримки держави має змогу вистояти в умовах війни. Задля цього центральний банк разом із Фондом гарантування вкладів фізичних осіб підтримали ініціативу Президента України стосовно запровадження 100% гарантії держави на депозити населення на період війни. Ця ініціатива слугує додатковим механізмом підтримання банків.

Щодо банківського кредитування в умовах війни, то варто відмітити, що значна кількість великих банків залишили кредитні ліміти у доступі для своїх роздрібних клієнтів. Фізичні особи значно частіше використовували карткові кредити на початку війни, однак загальний розмір роздрібногo кредитного портфеля банківських установ значно знизився. Кредитний портфель бізнесу залишається майже без змін від початку військової агресії. Окрім того, значна кількість банківських установ підтверджує свою готовність кредитувати ті підприємства і сектори економіки, що являються критично важливими для нашої держави в період війни. Насамперед мова іде про готовність кредитування фермерських господарств задля забезпечення виконання ними посівної кампанії. Разом із цим, уряд запровадив програму часткового гарантування зазначених кредитів, щоби кредитні ризики банківських установ були контрольованими. Окрім того, уряд і надалі зберігає програми компенсації відсоткових ставок за кредитами бізнесу.

Разом із цим, оцінюючи перспективи фінансового результату діяльності банківських установ, слід визнати, що більшість із них неодмінно зіткнуться із серйозними викликами. Адже, через зниження ділової активності та обсягів платежів, комісійні доходи різко впали від початку війни. Відсоткові доходи теж істотно зменшаться в результаті запровадження банківськими установами кредитних канікул, під час яких позичальники мають змогу сплачувати лише символічні відсотки. Однак, саме різке погіршення якості кредитного портфеля та пов'язане з цим зростання відрахувань до резервів стане для банків найбільшим викликом.

Очікувано, що після закінчення кредитних канікул банківські установи отримають значний обсяг заяв на здійснення реструктуризації заборгованості. Значна кількість клієнтів ймовірно повідомлять про неспроможність обслуговувати кредитну заборгованість через шкоду, яку нанесла війна їх бізнесу.

Відтак з великою достовірністю можна стверджувати, що навіть у разі швидкого завершення війни банки змушені будуть визнати істотні збитки від втрати матеріальних активів та від знецінення кредитного портфеля. Ці збитки поглинатимуть їх капітал. За таких обставин, Нацбанк змушений буде дотримуватися політики пом'якшення регуляторних вимог, а у майбутньому воєнні репарації від росії можуть стати одним із джерел капіталізації вітчизняної банківської системи.

У якості висновків, варто зазначити, що незважаючи на ситуацію в країні, вітчизняна банківська система залишається ліквідною. Початок бойових дій, пов'язані з ними перебої у роботі банківського сектора, а також вимушена міграція могли спричинити значний відтік коштів клієнтів і вплинути на зиження ліквідності діяльності банківських

установ, але цього не сталося через добре підготовлену, адаптовану та збалансовану банківську систему, підтриману сильним урядом і центральним банком.

Отже, прозорість, ефективність та стійкість банківського сектора – це той здобуток попередніх років, який сьогодні дає можливість втримати сильну позицію нашої держави на «фінансовому фронті».

Література:

1. Жирій К. Як банки допомагають вистояти економіці та громадянам у часи війни. Unian.ua. 2022. URL: <https://www.unian.ua/economics/finance/yak-banki-dopomagayut-vistoyati-ekonomici-ta-gromadyanam-u-chasiviyuni-novini-ukrajina-11753254>.

2. НБУ про фінансовий стан банківської системи під час війни. finbalance.com.ua. 2022. URL: <https://finbalance.com.ua/news/bankivska-sistema-ukrani-popri-viynu-zumila-zbilshiti-depozitniy-i-kreditniy>.

3. Прокопенко Н. С. Принципи функціонування банківської системи України в умовах війни. Економіка та суспільство. 2022. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view>.

4. Огляд інструментів підтримки фінансової стійкості в умовах воєнного стану в Україні (за період 01.01 – 31.01.2023 р.). URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ohlyad-instrumentiv-pidtrymky-finansovoyi-stiykosti-v-umovakh-voyennoho>.

5. Огляд банківського сектору. Періодичні видання Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=80799454>.

6. Огляд банківського сектору, Серпень 2022 року. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Banking_Sector_Review_2022-08.pdf?4.

7. Показники банківської системи. Офіційний сайт Національного банку України. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id.

8. Про роботу банківської системи та валютного ринку з 24 лютого 2022 року в умовах воєнного стану по всій території України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/pro-robotu-bankivskoyi-sistemi-ta-valyutnogo-rinku-z-24-lyutogo-2022-roku-za-umovi-voyennogo-stanu-po-vsiy-teritoriyi-ukrayini>.

9. Федевич М. В., Ливдар М. В. Банківська система України: сучасний стан та перспективирозвитку. Економіка та суспільство. 2020. № 21. – С. 21–27.

Вербіцька І. І.

кандидат економічних наук, доцент
*Чортківський навчально-науковий інститут
підприємництва і бізнесу*

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

В сучасних умовах функціонування економіки істотно змінилися суть і значення фінансів як науки. Постає необхідність у становленні сучасного фінансового механізму із застосуванням адаптивних фінансових важелів, що дасть можливість оптимального удосконалення використання фінансових ресурсів суб'єктів господарювання, покращення їх фінансового стану, розробки фінансової політики, яка відповідатиме реальному часу. У період перебудови економічної системи України постає необхідність у дослідженні економічних процесів, розумінні сутності та тенденцій розвитку саме фінансових відносин як чинників забезпечення економічного зростання країни.

Розвиток суспільства, як віддзеркалення всіх сфер діяльності, призводить до істотного зростання темпів змін навколишнього середовища, умов функціонування відповідних економічних суб'єктів, політичного та економічного становища як в країні зокрема, так і в світі в цілому. Значна частина відносин суспільства у сфері формування, розподілу та використання благ, що мають взаємозв'язок з політичними, соціальними та культурними процесами, починаючи від окремої родини, підприємства, регіону, держави, так і завершуючи міждержавним рівнем істотно віддзеркалюються саме у фінансових та економічних відносинах. Тому розвиток фінансових відносин є відповідним відображенням розвитку суспільства. У зв'язку з цим пос-

тає необхідність у дослідженні особливостей побудови та розвитку фінансових відносин підприємства у сучасних умовах господарювання, що дозволить виявити основні напрямки розвитку суспільства в цілому та визначити оптимальні шляхи вдосконалення фінансових та економічних відносин, вирішення проблем, які виникають при формуванні, розподілі та використанні відповідних.

Для успішного завершення будь-яких економічних реформ і формування розвиненої ринкової економіки в Україні необхідно побудувати ефективну та дієву систему фінансових відносин. Широке коло українських науковців обговорює проблему щодо шляхів удосконалення фінансових відносин та визначення ролі держави у її забезпеченні. Багато частка вчених стверджують, що необхідно активізувати роль держави як головної ланки, особливо в період розвитку суспільства в кризових умовах.

Вищевикладені проблеми, а також потреба в узагальненні теоретичних принципів і розробці практичних рекомендацій стосовно оптимізації сформованих фінансових відносин в Україні формують актуальність дослідження. Вагомий внесок у дослідження різних засад формування ефективних фінансових відносин відображається у працях вітчизняних та зарубіжних науковців, а саме: Л. Абалкіна, М. Бердар, Б. Болдирева, О. Барановського, О. Василика, А. Гальчинського, В. Геєця, А. Герасимовича, А. Даниленка, М. Дем'яненко [2], О. Заруби, Є. Кваснюк, В. Лагутіна, С. Мочерного, С. Огородника, І. Онишко, В. Опаріна [7], Ю. Пахомова, М. Савлука, А. Соколовської, В. Усоскіна, В. Федосова, Н. Харченко [8], Т. Черничко [10], А. Чухно, С. Юрія, В. Юрчишина та ін.

Перед нами постає завдання щодо визначення особливостей та основних принципів формування фінансових відносин як чинників забезпечення економічного зростан-

ня України та, на цій основі, доведення шляхів еволюційного реформування системи фінансових відносин та її узгодження з розвитком національної економіки у реальному часі.

Розглянемо докладніше особливості та характерні риси фінансових відносин.

М. Бердар у своїй праці зазначає, що «...фінансові відносини формуються в межах окремих господарюючих суб'єктах та залежать від форм власності та організаційно-правової форми функціонування підприємства, його галузевої належності, складу майна та капіталу, структури фінансових ресурсів тощо» [1, с. 19]. В. Опарін фінансові відносини визначає як відносини, які «...відображаючи рух вартості від одного суб'єкта до іншого, характеризують обмінні, розподільні і перерозподільні процеси і проявляються у грошових потоках» [7, с. 40].

Більшість науковців розподіляють фінансові відносини суб'єкта господарювання на внутрішні і зовнішні.

До внутрішніх відносин суб'єкта господарювання слід віднести відносини:

- між окремими структурними підрозділами підприємств (внутрішні розрахунки);
- із засновниками підприємств (розрахунки стосовно розподілу чистого прибутку, залучення коштів для збільшення власного капіталу тощо);
- із персоналом (розрахунки із заробітної плати та іншими виплатами працівникам) [1, с. 19–20].

Зовнішні відносини суб'єкта господарювання включають відносини:

- із державою (податкові розрахунки, розрахунки пов'язані із державними цінними паперами тощо);
- з установами фінансової та банківської інфраструктури (розрахунки по кредитуванню, обслуговуванню рахун-

ків суб'єктів господарювання, надання інших відповідних банківських послуг);

– з органами виробничої інфраструктури (транспортні послуги, послуги зв'язку);

– з іншими господарюючими суб'єктами (виробниками (продавцями) та споживачами (покупцями) [1, с. 20].

Перелік цих видів фінансових відносин свідчить про те, що фінансові відносини виражені у грошовій формі і є сукупністю виплат та надходжень грошових ресурсів суб'єкта господарювання.

На фінансові відносини, як невід'ємної частини економічних відносин, пов'язаних із формуванням та використанням фінансових ресурсів покладені завдання сучасної держави щодо здійснення економічних, соціальних, політичних та інших функцій; забезпечення розширеного відтворення на макро- та мікроекономічному рівнях; участі у відносинах обміну для задоволення потреб господарських суб'єктів і населення.

Сягаючи в історію, з 90-х років ХХ століття в системі економічних відносин України, як постсоціалістичної країни, спостерігаються суттєві зміни у переході від централізованої планової економіки до ринкового господарства. Цей процес вимагав переформатування усіх проблем суспільного життя і в першу чергу фінансової сфери.

На сучасному етапі функціонування в Україні можна сказати, що не продовжується процес формування оптимальних фінансових відносин ринкового типу, а підтримується, забезпечується, а реальна фінансова система, як сукупність цих фінансових відносин має свої характерні особливості, притаманні цьому періоду. Україна досить непогано впоралася з першим шоком від повномасштабного вторгнення, фінансова система якої витримала. З

перших годин наступу агресора держава переводить економічні процеси на військові рейки, забезпеченням усіх фінансових сервісів і забезпеченням безперешкодної їх роботи. Усі державні органи, які відповідають за фінансові відносини, продовжують злагоджено працювати.

Відмітимо, що розвиток фінансових відносин в Україні на даному етапі повинен досягати оптимізації основних фінансових пропорцій на стадії утворення та розподілу доходів суб'єктів господарювання, при цьому забезпечуючи стимулювання економічного розвитку та підвищення добробуту населення.

Погодимось із позицією Т. В. Чернеченко, що базовою складовою є групування складових сукупності фінансових відносин за об'єктами впливу [9, с. 343], згідно якого відобразимо рис. 1. Розглядаючи фінансові відносини, які пов'язані з формуванням і використанням централізованих фінансів слід розуміти сукупність економічних відносин, які спрямовані на формування та використання фондів грошових засобів держави, акумульованих у державній бюджетній системі та урядових позабюджетних фондах [9, с. 343].

До складу фінансових відносин, які пов'язані з формуванням та використанням децентралізованих фінансів слід віднести сукупність економічних відносин, які здійснюють кругообіг грошових фондів підприємств та установ недержавної форми власності [9, с. 343].

В економічній теорії домінує думка, що за своєю основою фінансові відносини є розподільчими, тому фінансові відносини доречно тлумачити з точки зору суб'єктів відносин та від їх місця у процесі суспільного виробництва. Так, фінансові відносини виникають між:

- державою та юридичними і фізичними особами;
- між юридичними особами;

- між юридичними особами та фізичними особами;
- між державою та юридичними особами країни з світовими фінансовими установами.

Рис. 1. Групування складових фінансових відносин за об'єктами впливу

Джерело: [9, с. 343]

На сьогоднішній день відносини між двома фізичними особами як фінансові не визнаються, однак широко досліджується зміст особистих фінансів та особистого бюджету.

Зауважимо, що фінансові відносини підприємств різних галузей національної економіки країни мають широкоформатний характер та низку специфічних особливостей. Не враховуючи усі аспекти даної проблеми, зупинимо свою увагу на визначенні особливостей побудови та розвитку фінансових відносин підприємств у сучасних умовах господарювання.

Сучасні умови функціонування підприємства, наявність конкуренції між ними, їх територіальне розташування – все це зумовлює виникнення нових умов господарювання, які призводять до відповідних змін стосовно усіх напрямів діяльності. Тобто, маємо на увазі від місії до стратегії і тактики управління фінансовими ресурсами того чи іншого підприємства. Поява нових суб'єктів господарювання призводить до появи нових видів більш складних фінансових, економічних та правових відносин між ними. Враховуючи особливості функціонування підприємств, їх фінанси являють собою сукупність економічних взаємин, які пов'язані з формуванням, використанням і розподілом фінансових ресурсів у процесі досягнення балансу між інтересами держави, підприємств та споживачів. Відмітимо, що саме система фінансів і фінансової діяльності кожного підприємства зумовлює їх фінансові відносини. Тобто це економічні відносини, які виникають в господарському процесі між суб'єктами господарювання в ході виробництва, передачі, збуту і споживання продукції. Таким чином, фінансові відносини підприємств дозволяють визначати їх як складову частину виробничих відносин у вартісній формі економічних зв'язків.

Підприємства є ядром у системі взаємовідносин між споживачами продукції з одного боку, та підприємствами-виробниками і постачальниками засобів виробництва та предметів праці – з іншого. Тому ця особливість характеризує їх як сполучну ланку в пересуванні фінансових потоків між підприємствами (рис. 2).

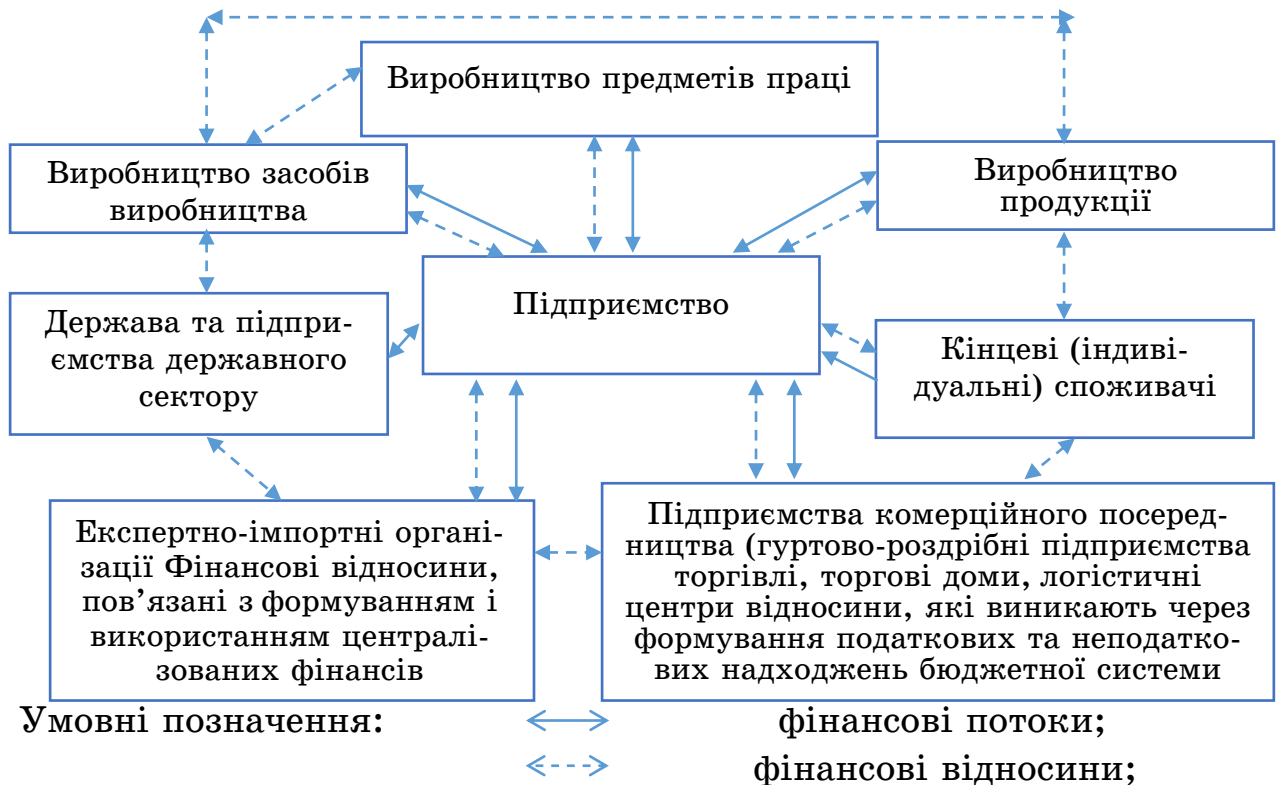

Рис. 2. Схема фінансових відносин підприємств у сучасних умовах господарювання

Беручи до уваги, вищенаведений поділ фінансових відносин згідно суб'єктів відносин та від їх місця у процесі суспільного виробництва наведемо структуру фінансових відносин підприємств, яку умовно можна поділити на наступні групи:

- фінансові відносини між державою та підприємством, формування яких відбувається в процесі сплати податків у бюджети різних рівнів, надання податкових кредитів, пролонгацій, субсидій, дотацій тощо;

- фінансові відносини між підприємствами;
- фінансові відносини підприємств із споживачами продукції;

- фінансові відносини підприємств із експортно-імпортними організаціями з приводу виробництва експортно-орієнтованої продукції та визначення обсягів її реалізації.

Слід зауважити, що саме на основі фінансових відносин між підприємствами відбувається рух відповідних фінансових потоків. При появі нових фінансових відносин постає потреба у розв'язанні процесу управління фінансовими ресурсами на новій методологічній основі, яка формується в сучасних ринкових умовах.

На наш погляд, управління фінансовими відносинами підприємств має базуватися на відповідних принципах:

- принцип ефективності. Мається на увазі оцінка доцільності використання фінансових інструментів при закупівлі засобів виробництва, сировини, матеріалів тощо, які потрібні для виробництва продукції та ефективного планування її обсягів;

- принцип оптимальності. Даний принцип віддзеркалює оптимальну структуру закупівлі засобів виробництва, сировини, матеріалів тощо у відповідності до ціни на ринку та витратами підприємства;

- принцип регулювання. Передбачає створення внутрішньої системи правил та процесів стосовно побудови системи фінансових відносин;

- принцип дотримання економічних інтересів постачальників і споживачів. Цей принцип передбачає управління фінансовими відносинами, враховуючи збалансованість інтересів виробників та споживачів.

Через управління фінансовими відносинами здійснюється вплив на формування фінансових ресурсів підпри-

ємств державою на макрорівні та самою системою на мікрорівні. Управління фінансовими ресурсами підприємств на мікрорівні базується на взаємодії відповідних частин управління: продажами (збут), стосунками із споживачами і фінансовими потоками підприємства. Тому необхідно створити систему цілей підприємства, які будуть направлені на ефективне управління фінансовими ресурсами. За допомогою фінансових цілей забезпечується фінансова стійкість, рівень доходності за рахунок оптимальних умов господарювання. Цілі, які пов'язані із відносинами з споживачами направлені на підвищення рівня задоволеності споживача, побудову оптимальних та ефективних розрахунків із постачальниками, розширення ринків збуту та утримання діючих. Маркетингові цілі повинні передбачати забезпечення конкурентних переваг, розрахунок оптимальних партій замовлення сировини та матеріалів з метою мінімізації витрат на складування.

З погляду економічної думки науковців, формування фінансових потоків залежить від складу організаційних, стратегічних та оперативних завдань, наведених у табл. 1. [2, с. 106].

Підсумовуючи вищенаведене, слід зауважити, що в сучасних умовах господарювання важливу роль відіграє побудова фінансових взаємовідносин між усіма господарюючими суб'єктами. Функціонування господарської діяльності в сучасному часі потребує розробки єдиної системи управління фінансовими ресурсами підприємств, яка має базуватися на відповідних умовах функціонування, а саме: забезпеченні конкурентних переваг; оцінці ресурсного потенціалу підприємства, який забезпечує можливість реалізації його цілей; створенні механізмів розподілу фінансових ресурсів серед різних галузей підприємств; системність управління фінансовими ресурсами та ризиками.

Таблиця 1.

Організаційні, стратегічні й оперативні завдання в області управління фінансовими потоками підприємства

Завдання	Зміст
Організаційні	Розробка та впровадження необхідних організаційних документів по управлінню фінансовими потоками. Створення й інтеграція процесу управління фінансовими потоками в єдину систему управління підприємства. Контроль за рухом фінансових потоків підприємства.
Стратегічні	Забезпечення високого рівня фінансової стійкості підприємства в процесі його розвитку. Розробка та впровадження довгострокової стратегії управління фінансовими потоками.
Оперативні	Ефективне регулювання фінансових потоків підприємства. Забезпечення оптимального використання грошових коштів і їх еквівалентів підприємства. Підтримка постійної платоспроможності підприємства. Збільшення чистого фінансового потоку підприємства.

Джерело: [2, с. 106]

Виходячи з цього, визначено, що фінансові відносини є складовою економічних відносин, які характеризуються типом економічної системи. В умовах перетворення економічної системи України відбуваються зміни і у процесах, які пов'язані з організацією, регулюванням і плануванням фінансових відносин, регулюванням з боку держави. Тому можна стверджувати, що існує взаємозалежний зв'язок між фінансовими відносинами та економічним розвитком.

Література:

1. Бердар М. М. Фінанси підприємств : навч. посіб. К. : Центр учбової літератури, 2010. 352 с.
2. Дем'яненко М. Я. Особливості фінансових відносин в аграрному секторі економіки. Економічні науки. Серія : «Облік і фінанси». Вип. 9 (33). Ч. 1. 2012. С. 17–22.
3. Лукашев О. А. Динаміка фінансових відносин та трансформація правових форм їх регулювання. Державне будівництво та місцеве самоврядування. 2009. Вип. 18. С. 89–96.

4. Лютий І. О. Фінанси : підруч. Вид-во Ліра. К. 2021. 728 с.
5. Нестеренко А. С. Правові засади формування та використання місцевих фінансових ресурсів в Україні : монографія. Одеса : Юрид. л-ра, 2006. С. 21–22.
6. Нікіфорова Є. А. Особливості побудови фінансових відносин енергозбутових компаній електроенергетики у ринкових умовах функціонування. Економічні науки. 2009. № 6 (55). С. 261–264.
7. Опарін В. М. Фінанси: загальна теорія. К. : Вид-во КНЕУ, 2002. 240 с.
8. Харченко Н. В. Фінансові відносини у досягненні економічної рівноваги сучасного підприємства. Вісник ЖДТУ. 2010. № 3(53). URL : http://archive.nbu.gov.ua/portal/Soc_gum/Vzhdtu_econ/2010_3_3/32.pdf.
9. Черничко Т. В. Фінансові відносини в системі економічних відносин. Бізнес-інформ. 2014. № 5. С. 342–346.
10. Черничко Т. В. Фінансові та кредитні відносини в системі економічних відносин. Науковий вісник НЛТУ України. 2010. Вип. 20.11. С. 263–267.
11. Чмерук Г. Г., Стороженко О. О. Сутність та визначення фінансових відносин суб'єктів господарювання. Економіка та підприємництво. 2018. № 5 (104). С. 91–99.

Гончар Г. П.

кандидат економічних наук, доцент
*Чортківський навчально-науковий інститут
підприємництва і бізнесу,*

РОЗВИТОК ТА ФОРМИ АУТСОРСИНГУ: СВІТОВИЙ ДОСВІД І УКРАЇНА

Міжнародний аутсорсинг дозволяє посилити унікальну спеціалізацію компаній на міжнародному ринку. Однак на його розвиток впливають різні фактори. Ці фактори відрізняються в залежності від особливостей країни, де здійснюється міжнародний аутсорсинг. Вплив різних факторів

на розвиток міжнародного аутсорсингу спонукає досліджувати його з метою встановлення інтенсивності впливу чинників різні його види. Необхідність управління цими факторами породжує нові форми міжнародного аутсорсингу, що відображають взаємодію між учасниками економічної системи.

У світовому тезаурусі термін «аутсорсинг» з'явився у 20-х роках минулого століття в США. Компанія General Motors, щоб скоротити витрати і оптимізувати бізнес-процеси, віддала допоміжні функції на виконання підряднику. Таку передачу неприбуткових функцій компанії сторонній фірмі, що спеціалізується в певній галузі, і стали називати аутсорсингом (від англ. Outsourcing використання зовнішнього джерела). У країнах США і Європи віддають на аутсорсинг буквально всі непрофільні функції і фокусують всі зусилля, кошти і можливості на основних цілях бізнесу [7].

Щодо самого розуміння аутсорсингу, то існує багато визначень і розтлумачень, розглянемо деякі з них (табл. 1).

Таблиця 1

Поняття «аутсорсинг»

Автор	Визначення
Дж. Хейвуд [1]	Аутсорсинг – це передавання внутрішнього підрозділу або підрозділів підприємств і всіх пов'язаних із ним активів в організацію постачальника послуг, що пропонує надати певну послугу протягом певного часу за домовленою ціною
Ж. -Л. Бравар, Р. Морган [8]	Аутсорсинг – це обумовлене договором використання матеріальних засобів, майна та знань третьої особи з гарантованим рівнем якості, гнучкості та цінності вартісних критеріїв і оцінок для надання послуг, які раніше надавалися за рахунок внутрішніх сил компанії, із можливим переходом наявного персоналу до постачальника послуг та/або трансформацією/оновленням процесів або технологій, що підтримують бізнес

О. І. Микало [5]	Аутсорсинг – це інструмент посилення конкурентоспроможності підприємства за рахунок концентрації на ключових, виходячи з ринкових умов, для підприємства компетенціях, функціях та/або бізнес-процесах .
Кембриджський англійський бізнес словник [9]	Аутсорсинг – ситуація, за якою компанія використовує іншу організацію для виконання певного виду роботи, і не залучає при цьому власних працівників для цього.

Розвиток аутсорсингу можна поділити на своєрідні хвилі.

Першою хвилею аутсорсинг, в рамках якого виробничі робочі місця в 1960–1970-х роках перемістились за кордон через вільну торгівлю [11; 1].

Друга хвиля аутсорсингу відбулася під час розвитку першої інтернет-мережі кінця 1990-х і початку 2000-х років. В цей період компанії налагодили операції за кордоном для аутсорсингу послуг, якими займається їх бек-офіс.

Третьою хвилею став онлайн-аутсорсинг. Технологічні платформи дозволяють покупцям і продавцям укласти контракти на роботу через динамічні та безперервні аукціони. Корпорації все менше наймають штатних співробітників, які виконують всі завдання самостійно та все більше наймають співробітників, що взаємодіють з глобальною мережею працівників, доступних на вимогу. Ця третя хвиля аутсорсингу відкрила нові можливості підвищення продуктивності, розширила економічні можливості по всьому світу і змінила характер роботи. За свідченнями Forbes у 2014 році майже 25% робочої сили Сполучених Штатів були позаштатними або найманими працівниками, а у 2020 році майже 40% робочої сили, або 60 мільйонів працівників США, стали фрілансерами [12].

Початкова хвиля аутсорсингу принесла з собою запальні заяви про те, що іноземні робітники будуть красти

американські робочі місця. Тепер ми знаємо, що значна частина риторики була завищена. Слід зазначити, що глобальна заробітна плата відображає продуктивність, а продуктивність американських заводів висока, враховуючи високий рівень капіталовкладень. Багато переваг від офшорингу не були реалізовані, оскільки підприємства в США не могли конкурувати з набагато нижчими співвідношеннями капіталу до робочої сили підприємствами за кордоном.

Аутсорсинг може виступати в різних формах в залежності від потреб бізнесу. Окрім знання та розуміння того, що таке аутсорсинг з визначення аутсорсингових робочих місць та як вони працюють, необхідно також мати бачення про різні види аутсорсингу (табл. 2).

Таблиця 2

Види аутсорсингу

Аутсорсинг бізнес-процесів	Традиційний оригінальний аутсорсинг
Професійний аутсорсинг	Радники, консультанти та агенства
ІТ аутсорсинг	Загальна спеціалізація аутсорсингу
Мультисорсинг	Поширений у секторах високої складності
Аутсорсинг виробника	Стереотипний аутсорсинг
Аутсорсинг для конкретних процесів	Аутсорсинг однієї конкретної функції бізнесу
Аутсорсинг проектів	Великі або складні проекти передаються на аутсорсинг
Офшорний аутсорсинг	Акцент на офшорне розташування
Оншоринг	Аутсорсинг у межах країни
Ніаршоринг	Аутсорсинг у ближні або сусідні країни

Аутсорсинг бізнес-процесів є найпоширенішим видом аутсорсингу, який передбачає передачу виконавцеві допоміжних процесів, що не є головним видом роботи замовника. Він може приймати на себе послуги фінансового менеджменту, консалтингу, бухгалтерські послуги, підбір

та допомогу персоналу (рекрутинг та HR), дизайн і розробку продукції та сервіс взаємодії з клієнтами.

Професійний аутсорсинг може бути життєздатним варіантом, коли виникає необхідність заощадити на витратах, при цьому отримати високоякісне професійне виконання роботи.

ІТ аутсорсинг – зручний сучасний інструмент, який дозволяє компаніям стати більш ефективними, оптимізувати свою діяльність, вільні ресурси, щоб розвивати нові напрямки, зосередитись на важливих бізнес-процесах для досягнення поставлених цілей, шляхом передачі на обслуговування інформаційних систем замовника. Включає в себе розроблення та підтримку програмного забезпечення, проєктний менеджмент, веб-послуги, зберігання даних на серверах тощо

Мультисорсинг може бути застосований до будь-якої сфери бізнесу, але найбільш поширений у секторах високої спеціалізації та складності. Такі області, як технології, авіа, автомобільні та космічні подорожі, в значній мірі залежать від мультисорсингу.

Простіше кажучи, мультисорсинг поєднує в собі аутсорсинг продукції від спеціалізованих до компетентних компаній, а потім вони агрегують зовнішніх постачальників послуг для створення готового продукту.

Мультисорсинг формує найкращі у своєму роді команди для досягнення бізнес-цілей. Він працює таким чином, що бізнес створює партнерські відносини з іншими постачальниками та орієнтований на результат.

Мультисорсинг формує найкращі у своєму роді команди для досягнення бізнес-цілей. Він працює таким чином, що бізнес створює партнерські відносини з іншими постачальниками та орієнтовані на результат.

Виробничий аутсорсинг відбувається при передачі виробничих процесів зовнішнім компаніям, а також делегування функцій, пов'язаних з налагодженням та забезпеченням виробництва. Цей вид аутсорсингу є вигідним, в основному для західних компаній. При даному виду аутсорсингу функції маркетингу, фінансів, інноваційності та логістики часто належать основній компанії, в той час як виробничі потужності розміщені у країнах з більш дешевою робочою силою.

Існують аутсорсингові процеси, специфічні для певного завдання або внутрішньої процедури, щось більш відоме як аутсорсинг конкретних процесів. У галузі стало звичним укладати контракти із зовнішнім постачальником послуг, який спеціалізується на виконанні певної позики.

Наприклад, роздрібна служба може передати свої послуги доставки на аутсорсинг певній компанії, особливо міжнародної доставки. Цей тип офшорного аутсорсингу зазвичай має дуже повний контракт, який включає детальні речі, такі як терміни доставки, вартість продукції та контакти клієнтів.

Аутсорсинг конкретних процесів надає підприємствам засоби не тільки для скорочення витрат, але й часу, щоб більше зосередитися на своїх основних бізнес-функціях, заощаджуючи час, який зазвичай потрібен для виконання замовлень клієнта.

Існують такі різновиди аутсорсингу процесів:

- аутсорсинг процесів знань;
- аутсорсинг процесу підбору персоналу;
- аутсорсинг юридичних процесів.

Коли компанії, під своїм керівництвом, здійснюють управління кількома проектами, це може бути виснажливим і підпасти під загрозу виконання проекту через брак

часу. У цьому випадку використовують проектний аутсорсинг, що дозволить залучити фахівців для виконання та завершення завдань.

Офшорний аутсорсинг або офшоринг означає укладання контракту на частину вашого бізнес-процесу в іншій країні, стратегію зниження витрат на оплату праці. Є й інші країни, які вимагають дешевих витрат для виконання певного завдання в порівнянні з виконанням цього на місцевому рівні. Крім того, офшоринг також проводиться для використання глобальних навичок, пропонованих іншими країнами, а також для виходу на нові ринки в надії стати глобальними. Офшоринг також став загальноприйнятним для подолання місцевих правил, які забороняють певні види діяльності.

Хоча є компанії, які вважають залучення офшорної робочої сили економічно ефективним кроком, деякі вважають це протилежним, і вони починають повертати офшорну діяльність на місцевому рівні. Він широко відомий як оншоринг (або решоринг), який можна просто описати як аутсорсинг бізнес-операцій у тій же країні, де розташована штаб-квартира.

Оншоринг може мати кілька переваг, однією з яких є схожа або ідентична робоча культура та часові пояси. Одним з недоліків є те, що він має невелику економію або взагалі без неї, оскільки зарплата також буде відносно схожа на штатний персонал.

Ніаршоринг «лежить» між офшорингом та решорингом бізнес-функцій. Замість того, щоб повертати аутсорсингові послуги з далекої країни на місцевому рівні, деякі компанії вирішують перенести свої бізнес-операції в географічно близькі країни. Основна його мета полягає в тому, щоб поліпшити послуги, скоротивши відведений час на доставку і затримки в часі, які є поширеними проблемами

в офшорингу, в той же час скорочуючи витрати, знаходячи найближчу країну, де послуги робочої сили дешевші, ніж процеси на місцевому рівні.

Україна має свої особливості щодо популярності окремих його видів на ринку аутсорсингових послуг. Відповідно до досліджень, в Україні найчастіше на аутсорсинг передають: ІТ-послуги, логістику, ресурсне забезпечення виробничих процесів, маркетингові послуги, рекрутмент, бухгалтерський облік. Також додатково передаються на аутсорсинг такі функції, як розрахунок заробітних плат, обробка та систематизація інформації, аутсорсинг медичних представників, облік кадрів і кадровий супровід та адміністративні функції [4].

Україна уже давно перебуває в топі на глобальному ринку аутсорсингу за своїм потенціалом у галузі інформаційних технологій. Тому протягом останнього десятиліття компанії із Західної Європи та США активно налагоджують взаємодію з ринком України у цій сфері. Основними замовниками українських ІТ-послуг є США, Німеччина та Великобританія. У багатьох містах України, зокрема у Львові, Києві, Дніпрі, Одесі та Харкові, працюють багато компаній, як представники Силіконової долини.

Україна має багато переваг щодо розширення потенціалу аутсорсингу, а саме: вдале географічне розташування, за рахунок якого досить вигідно впроваджувати зовнішньоекономічну діяльність, якісну систему освіти та науково-дослідницьких інститутів, відносно розвинену виробничу інфраструктуру, та інноваційну і продуктивну роботу в ІТ-секторі – Україна входить до п'ятірки лідерів світу за кількістю сертифікованих програмістів.

Хоча в умовах сьогодення виникло багато перепон щодо ведення аутсорсингу, серед них: військовий стан, який був уведений внаслідок вторгнення РФ у Україну, що

спричинило складність закупівлі технологій; недостатня активність українців у сфері аутсорсингу; відсутність основної мети ведення бізнесу у реалізації аутсорсингу, оскільки усі сфери діяльності підприємств переважно розраховані на короткострокові проєкти; нестабільне та ризиковане економічне середовище в Україні [2, с. 125].

Не зважаючи на всі перепони, що виникли в Україні на сьогодні, аутсорсинг є досить перспективним напрямом розвитку для українського бізнесу та країни загалом, особливо після перемоги. Адже за допомогою аутсорсингу можна зменшити відтік висококваліфікованих фахівців за кордон і, водночас, знизити рівень безробіття в країні; у разі використання аутсорсингу можна значно скоротити витрати на збут, логістику чи виробництво, що сприятиме підвищенню конкурентоспроможності кожного окремого підприємства, а згодом і економіки країни в цілому; створення більш сприятливих умов для розвитку українських ІТ-послуг сприятиме зростанню та процвітанню національної економіки.

Таким чином, аутсорсинг як інструмент зниження витрат, підвищення прибутковості та конкурентоспроможності компанії на ринку є одним з найперспективніших напрямів вдосконалення діяльності підприємств. Україна, як взірець успішного експортера аутсорсингових послуг на світовому ринку, вже зробила значний внесок у розвиток ІТ-аутсорсингу завдяки наявності висококваліфікованих фахівців у цій сфері. Тому для України є важливими не тільки дослідження та впровадження світового досвіду, а й пристосування сучасних аутсорсингових моделей до специфіки українського ринку до умов, які склались на сьогодні.

Література:

1. Гері Гереффі, Джон Хамфрі та Тімоті Стерджен (2005) Управління глобальними ланцюгами доданої вартості, Огляд міжнародної політичної економії, 12:1, 78–104
2. Гунько В. А., Паламаренко В. Ю. Перспективи розвитку аутсорсингу в Україні. Східна Європа: економіка, бізнес та управління. № 4(04). 2016. С. 123–126.
3. Ковальчук Т. Г., Загарій В. К. Роль аутсорсингу в забезпеченні конкурентоспроможності країн. Бізнесінформ. № 3. 2020. С. 26–32.
4. Красношарпа В. В., Трохимець І. І. Аутсорсинг та його застосування на підприємствах України. Ефективна економіка. 2015. № 5. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=4097> (дата звернення 11.11.2022).
5. Микало О. І. Аналіз та класифікація форм аутсорсингу. Економічний простір. 2010. № 37 URL: http://www.economy.kpi.ua/files/files/22_kpi_2010_7.pdf.
6. Стахурська О. Аутсорсинг в Україні й у світі: особливості, тенденції та перспективи. URL: https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA010850.
7. Чи корисно ходити на сторону або Що таке аутсорсинг? URL: <http://gc.ua/uk/business-news/chi-korisno-xoditi-na-storonu-abo-shho-take-outsorsing>.
8. Bravar J. L. Effective outsourcing. Balans Business Books, 2007. 213 p.
9. Cambridge Business English Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org>.
10. Heywood J. Brian The Outsourcing Dilemma: The Search for Competitiveness. Financial Times. Prentice Hall, 2001. 240 p.
11. Mankiw, N. Gregory and Phillip Swagel. 2006. The politics and economics of dffshore outsourcing. AEI Working Paper Series.
12. Thomas, Tessa & Ray, Korok. (2019). Online outsourcing and the future of work. Journal of Global Responsibility. 10.10.1108/JGR-10-2018-0039.

Дерманська Л. В.

кандидат економічних наук, доцент
*Чортківський навчально-науковий інститут
підприємництва і бізнесу*

ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕЛЕКТРОННОЇ МИТНИЦІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

В умовах глобалізації світових економічних процесів і цифрової трансформації економіки більшості держав, особливої значущості набуває контроль, який здійснюють митні органи різних країн за учасниками зовнішньоекономічної діяльності в ході транскордонної торгівлі.

Впровадження на сучасному етапі розвитку цифрових технологій у діяльність митних органів при проведенні митного контролю та митного адміністрування має бути спрямоване як на забезпечення національної та економічної безпеки України, так і на формування сприятливого середовища при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності та міжнародної торгівлі в рамках нових економічних та політичних викликів.

Застосуванню нових електронних методів митного адміністрування і митного контролю передувала низка нововведень, які було запроваджено в діяльність митних органів України. Це, насамперед, користування електронних митних декларацій замість документів на паперових носіях. Крім митних декларацій значна частина документообігу між учасниками зовнішньоекономічного діяльності та митними органами також оформляється в автоматизованому форматі.

Автоматизація при проведенні всіх митних операцій повинні сприяти підвищенню прозорості транскордонної торгівлі, а також прискоренню процедур митного конт-

ролю та митного оформлення. Результатами впровадження цифрової митниці має бути:

- безпечний, прискорений обмін електронними документами між учасниками зовнішньоекономічної діяльності та митними органами на всіх етапах митного оформлення та митного контролю;

- підвищення ефективності митного огляду вантажу без необхідності його розкриття;

- збільшення прозорості прийнятих рішень за результатами митного контролю для всіх учасників зовнішньоекономічної діяльності.

Розвиток автоматизації митних процедур, використання в митній діяльності нових цифрових інструментів і цифрових платформ, а також інших сучасних технологій має бути спрямований на збільшення економічного потенціалу нашої країни та розширення потенціалу високотехнологічної сфери, у тому числі створення нових робочих місць.

Важливим етапом у застосуванні досягнень цифрової митниці – це використання хмарних технологій для зберігання даних. Цільовим орієнтиром цього процесу є підвищення рівня скоординованості, ефективності та результативності взаємодії української митниці з митними органами інших держав. При цьому, створення і застосування електронних продуктів у митній діяльності не повинно суперечити нормам міжнародного права [1].

З 24 червня 2022 року Україна є кандидаткою на вступ до ЄС. Цей статус визначає, що наближення українського митного законодавства до європейського має бути спрямовано на його повне узгодження.

Передусім, Україна здобула так званий «митний безвіз», тобто запровадила комп'ютеризовану транзитну сис-

тему (NCTS – New Computerized Transit System) та приєдналася до Конвенції про загальний транзит. Це доволі вагомий здобуток, оскільки Україна зробила все вкрай швидко, у найкоротший термін.

NCTS – це система обміну усією інформацією про всі стадії митного оформлення транзиту товарів, яка суттєво зменшує витрати сил та часу на проходження товарів через кордони європейських держав та знижує корупційні ризики.

Наприкінці 2022 року відбулося засідання Робочої групи EU-СТС стосовно спільного транзиту та спрощення формальностей у торгівлі товарами, в якому Україна вперше була в ролі повноправної держави-учасниці Конвенції, а не як спостерігач. І вже первинні результати міжнародного застосування NCTS в Україні отримали високу оцінку Євросоюзу.

Вкрай значущим було оперативно та якісно підготувати пакет відповідних змін до законодавства нашої держави. Значними були зусилля представників Держмитслужби, Мінфіну та інших установ і організацій. Приміром, внеском проєкту EU4PFM у здобутті «митного безвізу» була експертна участь у розробці законодавства та організація і виконання навчальних семінарів з NCTS, потреба у яких є істотною.

Не менш значущим здобутком, на нашу думку, являється внесення змін до Митного кодексу, тому що вони забезпечують реалізацію вагової частини пунктів Угоди про асоціацію з ЄС (майже 30% зобов'язань України). Це якісна колективна робота, виконана спільно із фахівцями Держмитслужби, Мінфіну, а також Команд підтримки реформ (RST) митної служби та Мінфіну. Міжнародні експерти вважають, що такі зміни забезпечать гармонізацію національного законодавства України з відповідними статтями Митного кодексу Євросоюзу.

Крім того, наприкінці жовтня 2022 року проект EU4PFM разом з Центральним агентством управління проектами СРМА перший раз з початку війни зібрав партнерів з Міністерства фінансів України, Державної митної служби України, Державної податкової служби України, Європейського представництва в Україні та інших міжнародних проектів, що працюють у галузі управління публічними фінансами.

Війна не скоротила, а насупроти, наростила обсяги сприяння європейських структур Україні та надала цій допомозі нового поштовху. Неабиякого значення має технічна допомога в ІТ-сфері, обумовлена питаннями інформаційної безпеки. Отож, удосконалювати інфраструктуру митниці серверами, мережевим устаткуванням, програмним забезпеченням являється зараз першочерговою потребою.

Партнери надали Держмитслужбі резервний мобільний дата-центр, мережеве устаткування, спроможне забезпечити його безпечно підключення до наявної мережі митниці. Крім того, допомогли з новітнім обладнанням Wi-Fi, яке підтримує потрібний рівень безпеки та відмовостійкості. Проект профінансував певне оснащення для включення до митного безвізу (баркодридери, пломби). А також, закупили генератори для територіальних митниць, і крім того, на прохання митниці – придбали сотні куленепробивних шоломів, бронежилетів, балістичних пластин, які відповідають нормам країн НАТО, а також аптечки виробництва США.

Наступним доцільним вектором удосконалення митної системи являється робота над змінами у законодавстві, які унормують поки що не гармонізовані митні питання угоди про Асоціацію з ЄС.

Зокрема, потрібно розпочати офіційний переклад Митного кодексу ЄС та іншого митного законодавства, імпле-

ментуючи їхні положення до законодавства України. Коли наша держава вступить до Європейського Союзу, то українська версія європейського митного законодавства буде обов'язковою.

Коли приймається нове митне законодавство, воно здебільшого стає діючим через кілька років, позаяк митникам необхідний час для розробки та введення нових ІТ-систем. Надання нашій державі статусу країни-кандидата в члени ЄС дало поштовх структурам Європи пришвидшитись в аспекті технологічної інтеграції майбутнього нового партнера. А також, цим обумовлено немало нових ІТ-рішень для розвитку інфраструктури. Оскільки тепер у пріоритеті ЄС впровадження безпаперових процедур, заміна всіх процесів на електронний формат з ціллю підняття їх ефективності.

Зазначені рішення включає європейська програма «Ініціатива електронної митниці» («Electronic customs initiative»), скорочено «Е-Митниця». Підготовлено багаторічний план заходів, які повинні запровадити всі держави ЄС. До них має доєднатися і наша країна. Ось чому положення програми вказано в ІТ-стратегії та планах української митниці. У таких питаннях вона повинна скоординуватися за так званим стандартом «MASP-C» (multi-annual strategic plan for customs) – відповідним стратегічним документом для країн ЄС.

Значущим являється впровадження п'ятої фази NCTS, яка було умовою прийому України до Конвенції, що вказує на запуск нових спрощень у діяльності з митними деклараціями та фінансовими гарантіями, який щонайбільше автоматизує видачу цих документів.

Доцільним вважається якнайшвидша розробка нового Митного кодексу України, який би максимально ґрунтувався на положеннях Митного кодексу ЄС.

Розробка та впровадження нового Митного кодексу України мають бути синхронізовані з розвитком електронних систем, необхідних для реалізації його положень.

Також Україна має розвивати національні компоненти транс'європейських електронних систем та адаптувати національні електронні системи відповідно до вимог для вступу до Євросоюзу. Однак у випадках наявності центральних систем можна прийняти рішення використовувати такі системи з дати приєднання та не розробляти національні системи, що виконують аналогічні функції.

Для розробки нового Митного кодексу України було б дуже важливо, якби українською мовою були доступні високоякісні, фахові, завірнені переклади базових актів із пакета УСС.

Це дозволить, зокрема, удосконалити українську митну термінологію, зокрема терміни, що відповідають тим, що використовуються в ас'ємі Митного союзу. Надалі ця термінологія може бути використана для перекладу решти та новоприйнятих правових актів, які застосовуються у сфері Митного союзу.

30 грудня 2021 року Кабінетом Міністрів України як суб'єктом права законодавчої ініціативи було внесено до Верховної Ради України проект Закону України «Про внесення змін до Митного кодексу України щодо запровадження атестації посадових осіб митних органів» (реєстр. № 6490) [2].

До вказаного законопроекту народними депутатами України було подано альтернативний законопроект № 6490-1 від 18.01.2022, в якому, на противагу основному, було лімітовано коло осіб, що піддаватимуться атестації, посадовими особами, що беруть участь у проведенні митного контролю, митного оформлення або здійсненні митних формальностей, а також протидії порушенню митного законодавства [3].

Крім того, в альтернативному законопроекті прописані підстави та порядок виконання атестації, а також наслідки за її результатами, що на погляд авторів, більш узгоджуються з діючим законодавством про державну службу, вбачають конкретний (адресний) характер та не санкціонують можливості корупційних проявів при здійсненні. Внаслідок опрацювання Комітетом Верховної Ради України з питань фінансів, податкової та митної політики проектів Законів України «Про внесення змін до Митного кодексу України щодо запровадження атестації посадових осіб митних органів» (реєстр. № 6490 від 30.12.2021) [2] та альтернативного до нього (реєстр. № 6490-1 від 18.01.2022) [3], та з урахуванням пропозицій експертів та народних депутатів України, сформульованих при проведенні робочих груп, було вирішено на їх основі внести доопрацьований законопроект.

У квітні 2023 року було прийнято за основу законопроект про перезавантаження митниці [4]:

Вищезазначеним законопроектом пропонується:

– змінити процедуру здійснення конкурсного відбору на посаду Голови Держмитслужби за зразком кращих практик Національного антикорупційного бюро України, Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, Національного агентства з питань запобігання корупції, зокрема, передбачивши порядок формування складу та змісту вимог до роботи конкурсної комісії, налагоджено порядок відбору та залучення до виконання відкритого конкурсу на посаду Голови Держмитслужби міжнародних експертів, що налічують високі професійні компетенції, а саме: досвід діяльності у галузях права, економіки та/або протидії корупції не менше п'яти років, затверджено чіткий алгоритм ухвалення рішень конкурсною комісією та встановлено, що

конкурсна комісія вносить подання Прем'єр-міністру України на одну кандидатуру (переможця конкурсу);

– надано право новому Голові Держмитслужби визначати кадровий потенціал митних органів, а також способом призначення своїх заступників за поданням Прем'єр-міністра України чинно до пропозицій такого Голови, а також скасування потреби у погодженні з Міністром фінансів України призначення на посади та/або звільнення з посад керівників середньої ланки (а точніше: начальників митниць та директорів департаментів центрального апарату) та положень про територіальні органи, викресливши цю норму також із Закону України «Про центральні органи виконавчої влади»;

– для контролю та незаангажованої відповідності реалізації Головою Держмитслужби своїх повноважень вводиться щорічний зовнішній незалежний аудит ефективності роботи митних органів, негативний висновок за результатами виконання якого являється причиною звільнення Голови, сформовано особливості прийняття на службу до митних органів, проходження та припинення служби в митних органах, тобто стосовно встановлення визначеного переліку обмежень, за фактом яких особа не може вступити на службу до митних органів, і крім того, непоширення процедури оцінювання результатів службової діяльності державних службовців на посадових осіб, з якими укладено контракти про проходження державної служби, підтримуючи ініціативу Кабінету Міністрів України стосовно посилення та підтримання на належному рівні кваліфікації і доброчесності посадових осіб митних органів, передбачено реалізацію одноразової атестації посадових осіб митних органів з ціллю встановлення відповідності займаній посаді;

– для утвердження мотивації та стабільності проходження служби в митних органах законопроектом формується величини окладів посадових осіб центрального органу виконавчої влади, що втілює митну політику держави, та його територіальних органів, встановлюються складові заробітної плати таких осіб.

У березні 2023 року урядом було запропоновано шість елементів реформування митниці, яка охоплюватиме подальшу її інтеграцію з ЄС, а саме:

1. Формування спільної бази даних із Європейським Союзом.

2. Збільшення пунктів пропуску та спільний контроль.

3. Ротація працівників, що сприятиме зменшення корупційних схем.

4. Встановлення сканерів.

5. Впровадження ризикоорієнтованої системи.

6. Діджиталізація та запровадження електронної черги на пунктах пропуску [1].

Підвівши підсумок, можна виявити ряд недоліків, які характеризують діяльність митних органів в цілому: нестабільність програмного і технологічного забезпечення, наслідком якого може бути порушення режиму безперервності діяльності електронної митниці; недостатній рівень інформаційної взаємодії митних органів з митними органами зарубіжних країн та відомчими структурами України; нестача кваліфікованих кадрів, здатних в повному об'ємі застосовувати технології. З урахуванням виявленої недосконалості подальший розвиток електронної митниці повинен відбуватися по наступних напрямках:

1. Нормативне закріплення базових понять, використовуваних при автоматизації митниці.

2. Розвиток співпраці з митними органами іноземних країн та відомчими структурами України.

3. Поліпшення поточного та впровадження нових технологій, сприяючи створенню сучасної ІТ-інфраструктури, які дозволяють обробляти та зберігати величезні масиви даних.

Тільки в належне технічне забезпечення роботи митних органів України дозволить належним чином здійснювати митні процедури, митний контроль, подолання корупції та контрабанди із врахуванням нових викликів для нашої держави.

Література:

1. Реформування митниці. URL: https://biz.ligazakon.net/news/217908_reformuvannya-mitnits-premr-mnstr-nazvav-klyuchov-elementi.

2. Проект Закону про внесення зміни до Митного кодексу України щодо запровадження атестації посадових осіб митних органів № 6490 від 30.12.2021 URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73546.

3. Проект Закону про внесення змін до Митного кодексу України щодо запровадження атестації посадових осіб митних органів № 6490-1 від 18.01.2022. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73597.

4. Проект Закону про внесення змін до Митного кодексу України щодо встановлення особливостей проходження служби в митних органах та проведення атестації посадових осіб митних органів № 6490-д від 06.04.2023 року. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41704>.

Кульчицька Н. Є.

кандидат економічних наук, доцент
*Чортківський навчально-науковий інститут
підприємництва і бізнесу*

ХАРАКТЕРИСТИКА МОДЕЛЕЙ ФІНАНСУВАННЯ ДЕРЖАВНИХ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ У РІЗНИХ КРАЇНАХ

Останнім часом відбуваються суттєві зміни у фінансуванні державних систем вищої освіти як України, так і у різних державах, а також у механізмах розподілу бюджетних коштів між вищими навчальними закладами. Це зумовлено різким зростанням контингентів учнів у системі освіти та обмеженістю бюджетних ресурсів, що потребує підвищення ефективності використання державних (бюджетних) коштів та залучення різних позабюджетних (недержавних) коштів.

Зарубіжна та вітчизняна практика свідчить, що освіта не може в повній мірі розвиватися без суттєвої підтримки з боку держави.

Як показує приклад розвинутих держав, вищий рівень освіченості населення вказує на вищий рівень їх економічного розвитку. Саме тому, всі розвинуті країни світу спрямовують значну частину своїх фінансових ресурсів на підтримку та забезпечення розвитку вищої освіти. Щодо України, то вчені і практики дотримуються думки, що державне фінансування вищої освіти є недостатнім і потребує покращення.

Вагомою мірою зміна форм і механізмів фінансування впливає на зміну характеру та змісту вищої освіти у зв'язку з потребою формування індивідуальних освітніх

програм навчання, диверсифікації їх за змістом, термінів і форм доставки освітньої послуги до споживача. Ці тенденції характерні багатьом країнам світу. Процеси, що відбуваються у фінансуванні вищої освіти, можуть бути в принципі описані чотирма основними моделями (рис. 1):

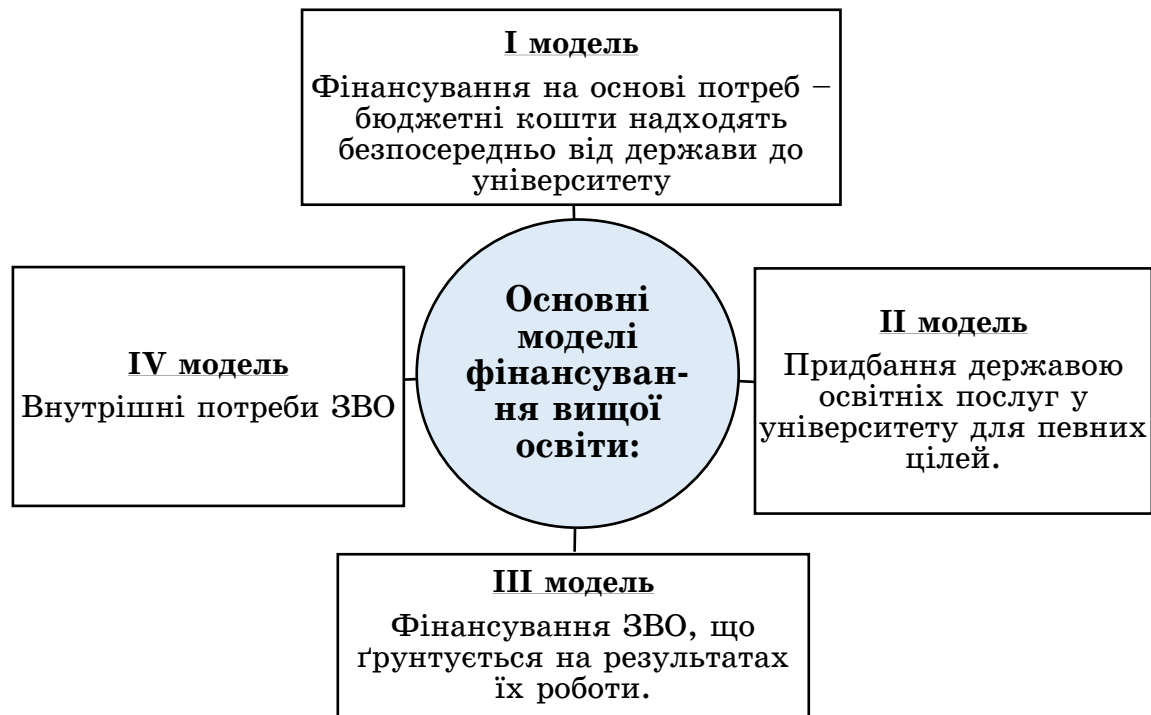

Рис. 1. Основні моделі фінансування вищої освіти

I модель – заклади вищої освіти, які підписали договір з відповідним державним органом, зобов’язуються готувати суспільно необхідних фахівців за заздалегідь визначеними цінами. Переваги цієї моделі полягають в тому, що одночасно підвищується ефективність і мінімізуються витрати держави. Однак в цьому випадку відповідність запланованого навчання реальним потребам ринку праці визначається ступенем точності відповідних прогнозних оцінок держави.

II модель – ЗВО беруть участь в конкурсах на отримання замовлення від держави на підготовку фахівців.

Виграє той університет, освітні послуги якого максимально орієнтовані на фінансування потреб, бюджетні кошти надходять безпосередньо від держави до університету. Дана модель задовільняє потреби суспільства, а видатки навчання оптимальні. Відмінність від першої моделі полягає лише у конкурсному порядку розподілу державних завдань та можливості скоротити витрати держави на освіту.

III модель – величина фінансування визначається такими показниками діяльності ЗВО, як чисельність випускників, чисельність студентів, прийнятих на перший курс, результати контролю знань студентів, складність курсів, що викладаються, кількість захищених дисертацій тощо.

IV модель – використовуються державні зобов'язання, які передаються у вигляді певних купонів або сертифікатів (ваучерів) безпосереднім споживачам освітніх послуг. Єдине суттєве обмеження для того, хто навчається, – термін дії виданого ваучера.

Фінансування на основі ваучерів, як і в інших моделях фінансування вищої освіти, може бути доповнене доплатою студента. Саме плата змушує студентів бути більш вимогливими до якості послуг, тому така комбінація вважається найбільш ефективною. За кордоном застосовується до 4000 схем фінансування ЗВО на основі видачі ваучерів з оплати навчання безпосереднім споживачам освітніх послуг [6]. Вони відрізняються ступенем і характером державного регулювання у сфері вищої освіти залежно від того:

- чи покриває видане зобов'язання держави повну вартість навчання у ВНЗ чи лише її частину;
- чи існують преференції для дітей із неблагополучних чи малозабезпечених сімей;
- який механізм відбору потенційних студентів через високий конкурс;

- чи можна передавати цей ваучер із одного вищого навчального закладу до іншого;
- чи включені до цієї системи фінансування поряд із державними недержавні вузи;
- наскільки широке охоплення ваучерами системи вищої освіти (чи видаються державні зобов'язання всім студентам, чи фінансуються за державними зобов'язаннями всі вузи тощо);
- чи дозволяють навчальним закладам встановлювати ціну навчання вище за вартість (фінансового забезпечення) виданих ваучерів.

Сьогодні склалися два основні підходи до застосування ваучерних систем фінансування у сфері вищої освіти:

- ліберальний ринковий підхід;
- підхід соціальної політики (social policy approach).

Ліберальний ринковий підхід виходить з того, що:

1) навчальні заклади вільно встановлюють ціни, причому вони можуть бути вищими за вартість (фінансового забезпечення) виданого державою ваучера;

2) відсутня диференціація ваучера за вартістю (фінансове забезпечення);

3) виробниками освітніх послуг, на які поширюється дія ваучерів, можуть бути як державні, так і недержавні вищі навчальні заклади, які висловили згоду брати участь у цій системі фінансування на певних умовах;

4) вищі навчальні заклади мають повну свободу при відборі потенційних студентів.

Можемо виділити заходи державного регулювання, які, на думку експертів, мають застосовуватися для пом'якшення низки негативних наслідків суто ліберального підходу (рис. 2):

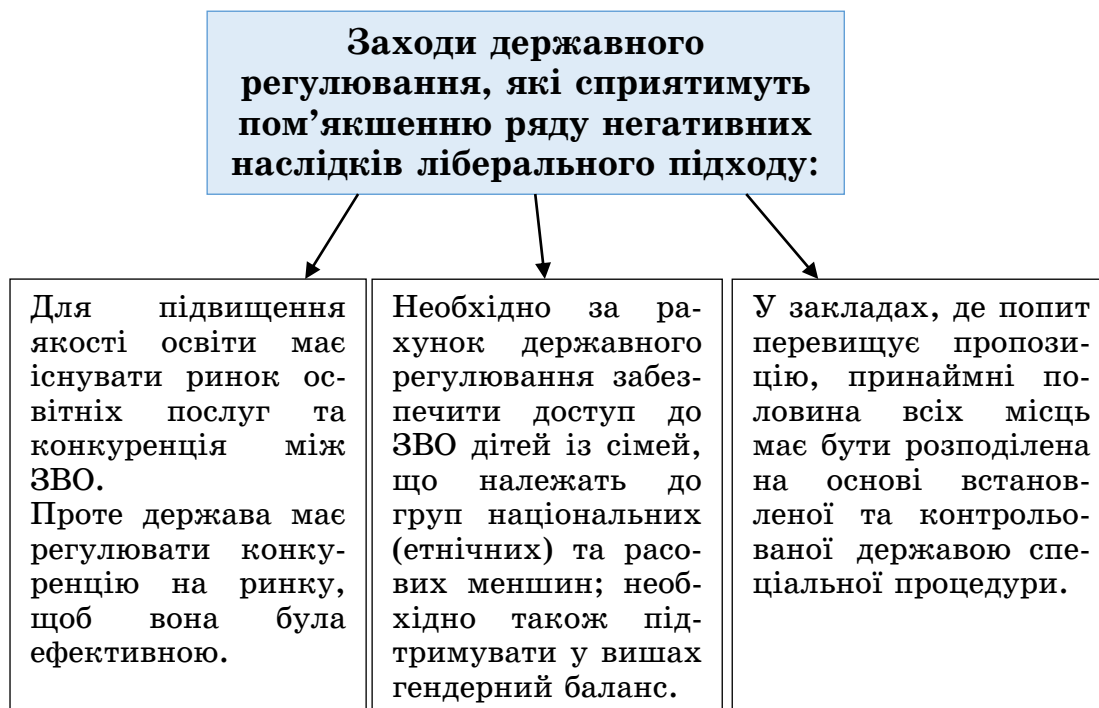

Рис. 2. Заходи державного регулювання, які сприятимуть пом'якшенню ряду негативних наслідків ліберального підходу.

Окрім крайніх чи чистих підходів існують проміжні підходи. У найпоширенішому із проміжних підходів можна виділити 5 ключових елементів.

1. Розмір державного фінансування залежить від того, скільки студентів, які мають право на отримання державного (бюджетного) фінансування, вищий навчальний заклад зможе залучити. За навчання кожного студента (або кожного ваучера) держава зобов'язується виплатити заздалегідь певну суму, яка може диференціюватися.

2. Щоб ЗВО міг брати участь у бюджетному фінансуванні, що здійснюється на основі ваучерів, він повинен мати акредитацію. Причому до акредитації допускаються не лише звичайні освітні установи вищої освіти, які пропонують традиційні форми освіти, а й інші вищі навчальні заклади (наприклад, відкриті університети). Це робить вхід ринку більш вільним.

3. Державні зобов'язання (або ваучери) можуть реалізовуватися не тільки як безоплатна передача коштів від держави студенту. Вони можуть також включати як елементи гранту, і кредиту. Структура державного зобов'язання (ваучера) може змінюватись в залежності від обраної спеціальності та характеристик самого студента. Програми, що породжують великі зовнішні соціальні ефекти, більш ефективні для суспільства, можуть мати більшу частку безоплатного державного фінансування. Ґрунтуючись на принципі рівності, держава видає (або може видавати) ваучери з більшою грантовою часткою (безоплатного фінансування) студентам із сімей із низькими доходами, крім того, відсоток за освітніми кредитами також може бути для таких сімей значно нижчим, ніж для більш забезпечених студентів. Інший запропонований варіант полягає в тому, щоб давати найменш забезпеченим студентам не один, а кілька ваучерів, тобто диференціювати державні зобов'язання в залежності від доходів сімей, причому так, що студенти з малозабезпечених сімей отримуватимуть більше бюджетних коштів на навчання.

4. Незастосований ваучер зберігає свою реальну вартість протягом усього життя його власника. Таким чином, схема фінансування на основі ваучера цілком відповідає сучасній тенденції до навчання протягом усього життя, що характеризується терміном «безперервна освіта».

5. З ціллю забезпечення нормального функціонування ринкової системи у сфері вищої освіти необхідна хороша поінформованість споживачів та виробників освітніх послуг. Для цього створюється спеціальна державна служба зі збору та розповсюдження інформації про вищі навчальні заклади та пропоновані ними курси. Потенційні студенти повинні мати швидкий і дешевий доступ до достовірної та

точної інформації про освітні програми, зміст навчальних курсів, ціни, якість викладання, а також про те, наскільки успішно працевлаштовуються випускники даного навчального закладу, тощо. А вузи отримують інформацію про структуру контингенту учнів, нових потреб ринку праці. Ця ж служба у ряді випадків може виступати в ролі адміністратора, рахівника, контролера та акумулювати державні зобов'язання. Узагальнені оцінки зміни у фінансуванні вищої освіти вказують на те, що багато країн більше орієнтовані на віддачу в галузі наукових досліджень, ніж у галузі навчання [2].

Фінансування навчання на основі безпосередньо коефіцієнта продуктивності (результатів навчальної діяльності) здійснюється лише у трьох країнах: у Данії та – меншою мірою – у Швеції та Нідерландах університети фінансуються на основі присвоєних ступенів та позитивної оцінки їх діяльності. Багато країн запроваджують плату за державну вищу освіту. До них відносяться Австралія, Австрія, Бразилія, Китай, Угорщина, Кенія, Нова Зеландія, Танзанія та Великобританія.

Система оплати навчання в Австралії була введена повторно як частина комплексної угоди, за якою і уряд, і студенти повинні вкладати капітал у вищу освіту. У Великій Британії з 1998 р. студенти самі безпосередньо вносили плату за навчання, не поділяючи витрат із місцевою владою.

Систему плати за навчання в Угорщині було запроваджено у 1994–1995 роках. і знову скасовано 1998 р. У деяких країнах держава дозволяє ЗВО зараховувати певний відсоток студентів на основі повної оплати навчання. Це стосується тих студентів, які не пройшли за конкурсом на бюджетні місця. У цьому випадку, щоб вступити на

платне навчання, достатньо набрати мінімальну кількість балів.

В Австралії допускається прийом на платній основі до 25% студентів з 1998 р., у Китаї з 1988 р., в Угорщині з 1997 р. [1].

У державах, де система платної освіти все ще є табу, студенти можуть вимагати плату за окремі послуги, такі як вступні іспити, навчальні матеріали. Або плата може стягуватися з груп студентів, які відвідують курси, тривалість яких перевищує загальноприйнятну норму (Чеська Республіка, Німеччина), або участь студентів у вивченні окремих програм (наприклад, Єгипет). Зрештою, є й така тенденція, коли плата стягується зі студентів-заочників, які відвідують заняття разом із студентами денних відділень.

Дотепер ще існують країни, які сповідують принцип «безкоштовної державної вищої освіти». Така справа в Південній, Центральній та Східній Європі, Африці та Латинській Америці. У цій групі скандинавські країни, такі як Данія, Фінляндія, Норвегія та Швеція, займають особливе становище. У цих країнах проблема платної освіти не виникає, тому що освіта тут входить до пакету підвищення добробуту нації, за що громадяни сплачують високі податки.

У країнах Центральної Європи, зокрема в Німеччині, плата за навчання є предметом суперечок та обговорень. Різні країни мають свої особливості в організації фінансування вищої освіти. Ці особливості в цілому укладаються в наведені вище чотири моделі і можуть бути ілюстровані коротким оглядом. В Австралії, крім розвиненої системи освітнього кредитування, активно реалізується схема фінансування, основними елементами якої є:

- орієнтація на студента, який самостійно обирає місце та програми навчання. Ціну навчання встановлюють

самі ЗВО (як приватні, і державні). ЗВО також самостійно обирають систему освітніх позик для своїх студентів для покриття різниці між ціною вузу та фінансовим наповненням ваучера, яке видається всім випускникам шкіл та дорослим, які здобувають середню або вищу професійну освіту вперше;

- підтримка державою конкурентоспроможності системи вищої освіти на міжнародному ринку, інвестицій у інформаційні технології та інфраструктуру. Підтримка здійснюється іншими каналами фінансування, ніж підтримка студентів;

- виділення пріоритетних напрямів наукових досліджень та забезпечення координації наукової діяльності всередині країни. Фінансування наукових досліджень університетів здійснюється на конкурсній основі, крім фінансування державних зобов'язань щодо навчання у вишах студентів.

Базу фінансування австралійських ЗВО становить базовий операційний грант (4,5–4,7 млрд. дол.), який надається університетам за умови, що поточного року вони забезпечать певний мінімум студентських місць. При скороченні контингенту відповідно скорочується розмір цього гранту. Близько 40% надходжень виходять із неурядових джерел. Державою заохочується комерційна діяльність університетів та одночасного посилюється контроль за якістю освіти. В Англії щорічно Міністерство освіти і зайнятості публікує доповідь про основні завдання, цілі та пріоритети в галузі як вищої, так і загальної середньої освіти. На основі цієї доповіді (а фактично паралельно з нею) незалежна від Міністерства освіти Державна Рада з фінансування вищої освіти розробляє та публікує план фінансування всіх вищих навчальних закладів країни з розбивкою за статтями фінансування.

Кожного року Рада розглядає показники діяльності вузів та за формулою, відомою як ректорам, так і громадськості, визначає бюджетне фінансування вузу за всіма статтями, включаючи витрати на наукові дослідження. При фінансуванні вузів в Англії враховується категорія вузів (спеціальностей), вони розбиті на кілька груп – гуманітарні, технічні, медичні та ін. Як правило, в Англії Радою з фінансування вищої освіти визначається лише фонд заробітної плати професорсько-викладацького складу (хоча і за певною формулою, базуючись на чисельності студентів тощо), а конкретну чисельність ПКС визначає виш. Система фінансування вищої освіти Великобританії – це система «фінансування за формулою», що передбачає розподіл коштів залежно від показників прийому студентів, трудомісткості та матеріаломісткості їх навчання. У вигляді щорічних блок-грантів виділяється та розподіляється Урядом через відповідні поради 80% фінансування освіти [7]. У Німеччині федеральне Міністерство фінансує переважно лише великі капітальні вкладення у вишах – на будівництво, на придбання особливо дорогих приладів. Решта фінансується тільки міністерствами освіти земель, причому бюджет встановлюється ЗВО дуже деталізований, розписаний за всіма статтями.

Крім того, планування виділення коштів на наступний рік провадиться за формулою «фактично досягнуте + обґрунтоване (прийняте) фінансування під нові види витрат». При цьому, щоправда, у Німеччині активно обговорюється можливість виділення вишам коштів без розбивки за статтями та вироблення відповідних формул нормативного фінансування вишів. У Німеччині на рівні земель існує жорстке державно-директивне фінансування вишів за всіма конкретними статтями видатків, включаючи визначення чисельності штатів ППС. Понад те, вузи що неспро-

можні запроваджувати додаткові штати ППС за рахунок власних позабюджетних коштів [4].

Університети Фламандського співтовариства з 1991 р. набули значно більшого ступеня самостійності у розпорядженні фінансовими ресурсами. Бюджет університету складається із трьох частин.

1. Експлуатаційні фонди. Їх обсяг складається на 50% із постійної суми та 50% коштів регулюється відповідно до зменшення або збільшення чисельності студентів у даному університеті. Кошти експлуатаційних фондів призначені для організації університетської освіти та наукових досліджень. Університети можуть вільно розпоряджатися цими фінансовими ресурсами. Є лише деякі обмеження, наприклад розміру витрат за персонал, які мають перевищувати 80% даних коштів.

2. Кошти на організацію науково-дослідних робіт (НДР), що фінансуються Урядом країни. Ці ресурси є основними для НДР, оскільки з експлуатаційних фондів фінансується невелика частина наукових досліджень.

3. Інвестиції приватних компаній у науково-дослідну роботу університету. Ці ресурси значною мірою розподіляються цільовим чином конкретні дослідницькі проекти. Університети є повністю відповідальними за розпорядження фінансовими ресурсами.

Однак зростання самостійності тягне у себе відповідні обов'язки. Значно більшою мірою, ніж раніше, університети мають здійснювати фінансовий контроль за розподілом та використанням коштів.

Через це надзвичайно важливою є проблема розробки критеріїв, відповідно до яких проводиться розподіл фінансових ресурсів та вироблення відповідних моделей розподілу [5].

У 2000 р. у Німеччині було запроваджено систему фінансування університетів, в якій передбачається залежність обсягу виділених державних коштів від якісних показників, які зазначені в рис. 3:

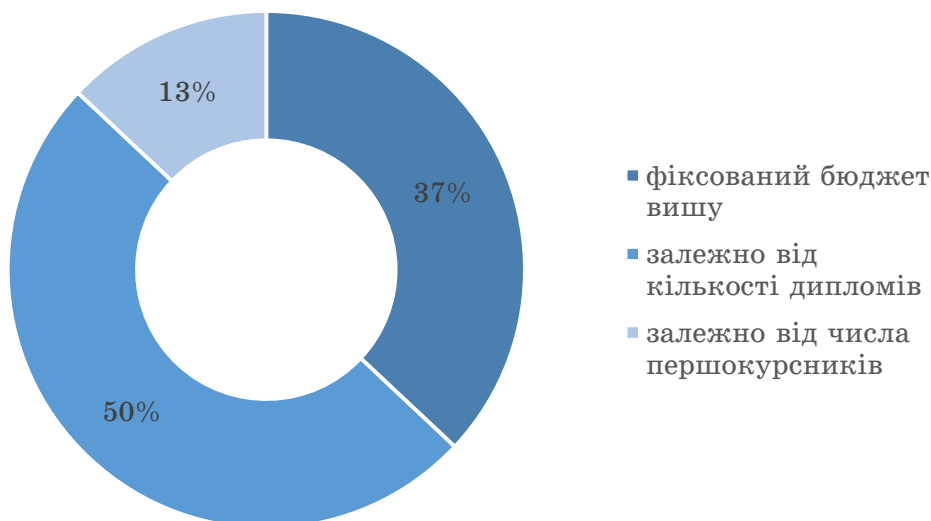

Рис. 3. Система фінансування ЗВО у Німеччині

Система фінансування заснована на грантах у формі одноразової виплати, університети мають можливість самостійно планувати розподіл отримуваних коштів [7]. У Нідерландах для відпрацювання нової системи фінансування вищої освіти проводяться 2 експерименти. Перший невеликий експеримент, присвячений схемі фінансування з використанням у сфері вищої професійної освіти ваучерів, проводився з вересня 2000 року до вересня 2020 року. В експерименті брали участь 10 ЗВО, які пропонують курси номінальною тривалістю 4 роки (можливе вивчення тих самих курсів протягом 20 років і більше).

Оплата навчання здійснювалася з урахуванням ваучерів. Після закінчення двох років навчання студенти могли також вирішити, чи хочуть вони лише навчатися, чи поєднують навчання та роботу в малій чи середній фірмі.

Якщо студент вважав за краще другий варіант, то навчальний заклад, фірма і він сам спільно розробляли план навчання на 3 роки, що відповідає запитам фірми, де студент збирається працювати. Наприклад, може пройти певні курси у різних вищих навчальних закладах. Тривалість навчання складе близько 5 років, але в результаті студент отримає всі необхідні знання, що відповідають стандарту, а також ступінь магістра, при цьому фірма покриватиме певну частину витрат на його навчання на додаток до державного ваучера. Ці витрати повинні покрити подорожчання програми навчання через прив'язку її до конкретних потреб замовника.

Другий експеримент розпочався у 2001 р. Він охоплює не лише навчальні заклади загалом, а й окремі університетські курси. Основна ідея експерименту – стимулювання приватного фінансування вищої освіти. Держава оплачує приблизно половину вартості навчання, використовуючи механізм пов'язаних субсидій (надаючи пільги) для залучення приватних коштів студентами на оплату навчання. Більшість фондів норвезьких університетів виходить з різних державних грантах. Дедалі більша частка загальноуніверситетських ресурсів надходить з інших джерел. Національна дослідницька рада щорічно надає великі гранти для університетів. Гранти, що виділяються громадськими чи приватними фондами, Європейським Союзом, промисловими, державними та муніципальними агентствами, фінансують основну частину дослідницької роботи в університетах.

Здобуття вищої освіти в Норвегії безкоштовне всім, проте студенти зобов'язані платити за членство у організаціях соціального забезпечення, відповідальних за житло будинок тощо. Фінансова підтримка студентів полягає в

стипендіях і позиках на освіту з Державного банку. Наразі парламентські гранти виділяються у вигляді спільних грантів для кожного університету – це так зване поуніверситетське фінансування.

Зазначається, що ці гранти покривають витрати на всю університетську діяльність, включаючи основне управління, бібліотеки, обладнання, ремонт, а також різні капітальні витрати. Бюджет кожного навчального закладу складається як окрема частина річного бюджету, схваленого Парламентом. Ключовою цифрою при складанні річного бюджету ЗВО у Норвегії є кількість студентів. Фінансування в залежності від кількості студентів ґрунтується на двоціновій системі. Одна ціна встановлюється для освіти низького рівня, друга – для освітніх закладів вищого рівня та для професійної освіти. Ціна включає і поточні витрати, і інфраструктурні послуги. Розрахунок бюджету для вишу ґрунтується на бюджеті попереднього року. Збільшення фінансування відбувається для забезпечення додаткового набору студентів чи інших нових витрат з урахуванням зміни цін та зарплат. Уряд також може зробити необхідні скорочення. Питання асигнувань на нові будинки для університетів вирішуються Парламентом окремо та щорічно. Ці витрати не відображаються університетськими бюджетами, оскільки вартість нових будівель оплачується у межах витрат на суспільні потреби. За винятком тимчасових дрібних потреб у додаткових приміщеннях, що знімаються у приватному секторі, всі будівлі є власністю університетів, та їх утримання та поточний ремонт покриваються за рахунок університетського бюджету.

Чимраз важливішим у Норвегії стає розподіл ресурсів виходячи з досягнутих результатів. Університети можуть вільно розподіляти кошти бюджету між різними видами витрат [4].

Розподіл бюджетних коштів у системі вищої освіти Румунії здійснювався на основі таких вихідних даних:

- кількість студентів;
- структура університетів з факультетів та спеціальностей;
- навчальний план з певною кількістю дисциплін та кількістю годин викладання у тижневій програмі студентів;
- кількість навчальних груп для занять, семінарів та лабораторних занять;
- кількість годин на тиждень на викладача (відповідно до статуту викладацького складу);
- структура викладацьких постів (професори, ад'юнкт-професори, викладачі, помічники, лаборанти);
- система заробітної плати (відповідно до поточних приписів).

Зазначені вище дані розглядалися під час оцінки загальної кількості дидактичних навантажень та фонду заробітної плати викладацького складу. Використання подібної методики в рамках університетської автономності призвело до збільшення числа першокурсників, дроблення факультетів та спеціальностей, збільшення кількості навчальних годин на тиждень у студентів, збільшення кількості навчальних груп, скорочення годин викладання тощо. Велика програма реформ, ініційована Міністерством національної освіти з метою зробити румунську вищу освіту сумісною з конкурентоспроможними європейськими системами, була загальмована системою фінансування. Вжиті заходи (впровадження ECTS – Європейської системи перерахування кредитів, спрощення навчальних планів, уникнення дроблення спеціальностей) призвели до того, що ті університети, які найефективніше запроваджували реформаторські заходи, були фінансово «покарані» – їхні

бюджети були урізані, а ті університети, які виявляли найбільший опір змінам були «нагороджені» бюджетами більшими, ніж у них були раніше.

Трансформація системи фінансування простежується на шляхах збільшення фінансової автономності вишу як у використанні бюджетних асигнувань, так і у використанні власних доходів. Це може бути досягнуто переорієнтацією системи фінансування швидше «на вихід» (на результат), ніж «на вхід», поділом державного бюджету на два види фінансування: основне фінансування, розраховане за показниками, специфічними для кожної категорії витрат (витрати на персонал, матеріальні витрати), та додаткове фінансування програмних заходів. Основне фінансування призначене для навчальної діяльності, тоді як додаткове фінансування призначене на наукові дослідження, капітальні витрати, специфічні види діяльності (ботанічні сади, музеї тощо), а також розвиток та підтримку успішних академічних програм [3].

Міністерство освіти Фінляндії розробило різні варіанти застосування ваучерних схем та проаналізувало їх вплив на фінансове становище фінських університетів. Особлива увага в аналізі приділялася підвищенню ефективності функціонування університетів та системи фінансування вищої освіти загалом. Було виділено 4 основні проблеми, характерні для сфери вищої освіти Фінляндії:

- слабкий зв'язок між попитом та пропозицією освітніх послуг;
- обмежена свобода вибору вишу для студентів;
- недостатнє фінансування вишів, засноване насамперед на бюджетних коштах;
- реєстрація студентів більш ніж в одному університеті, що ускладнює вступ до конкретних вузів інших претендентів.

Міністерство освіти Фінляндії передбачає відкрити для кожного студента «спеціальний освітній рахунок» у банку на час його навчання, який реєструватиметься Центральною компанією з управління ваучерами, що видаються студентам. За задумом ці ваучери повинні давати можливість здобувати вищу освіту протягом усього життя індивіда. Міністерство освіти розглядає можливість включення до механізму фінансування невузівського сектору вищої освіти і навіть університетів інших країн через спеціальні рахунки. В даний час експериментально відпрацьовуються п'ять моделей.

1. ЗВО одержують усе державне фінансування на основі ваучерів. Держава кладе на спеціальний депозит кошти на оплату ваучерів, причому 1 ваучер покриває вартість навчання студента протягом 1 місяця в будь-якому університеті. А студенти самі обирають університет. За фактично надані послуги університет знімає з рахунку певну кількість ваучерів (рівну числу місяців навчання студента) та в обмін на них отримує фінансування від держави, що диференціюється залежно від спеціальності.

2. За результатами ваучерів розподіляється близько 30% державного фінансування. Інші кошти Міністерство освіти розподіляє виходячи з успішності роботи університетів, наприклад, враховуючи кількість магістерських ступенів, отриманих студентами.

3. Фінансування слідує за студентом тільки в тому випадку, якщо він окрім навчання у «своєму» університеті вивчає низку курсів в іншому. Це робиться для розвитку кооперації між університетами та студентською мобільністю та забезпечує оплату освітніх послуг університету, який організував та запропонував цікаві для студентів курси.

4. Модель поступового розвитку. Метою даної моделі є поступова модернізація існуючої системи у напрямку схеми, подібної до системи фінансування ваучерами. Дана схема має стимулювати як студентів, так і університети, а також сприятиме підтримці студентської мобільності між університетами.

5. Модель охоплює весь сектор вищої освіти. Кожен фін у момент свого народження отримує фіксовану кількість ваучерів, які він може використати протягом свого життя в будь-якій освітній установі системи вищої освіти. Передбачається, що вартість ваучера відшкодуватиметься з державного бюджету та коштів місцевих громад. Якщо ж всі отримані ваучери будуть використані студентом, то він повинен буде самостійно оплачувати вартість подальшого навчання.

З 1989 р. у Франції щорічне фінансування замінено чотирирічними контрактами між державою та вишом. Основою цих контрактів є плани інституційного розвитку, які обговорюються представниками ВНЗ та Міністерства освіти та оцінюються різними державними інстанціями з оцінки контролю у сфері вищої освіти [5]. Ваучерну програму у вищій освіті було запроваджено 1980 р. у Чилі. Фактично вона вилилася у фінансування вишів залежно від чисельності студентів.

Фінансування за освітньою програмою здійснюється за рахунок трьох джерел:

- Прямих асигнувань від держави (ВНЗ безпосередньо отримують бюджетні кошти). До 1987 р. пряме фінансування отримували лише 25% університетів;
- Освітні кредити. Реальний відсоток за освітніми кредитами, які надаються студентам для оплати навчання, становив у початковий період дії нової системи фінансу-

вання 1% річних. Виплати розпочиналися через 2 роки після закінчення ВНЗ та тривали протягом 10 років;

- Одержання державних коштів шляхом оплати студентами навчання за рахунок ваучерів. При введенні нової системи виплати за ваучерами зросли в 4 рази лише за період із 1980 по 1985 рік. За рахунок ваучерів у цей період частково оплачувалося навчання 20 тис. студентів з 30 тис. надійшли як до державних, так і до недержавних вузів. Спочатку вартість (фінансове наповнення) ваучера для природничих та інженерних наук була встановлена істотно вищою за вартість ваучера для гуманітарних наук, оскільки підготовка за природничо-інженерними спеціальностями об'єктивно значно дорожча.

Приміром, вартість державного зобов'язання за напрямом «Медицина» була в 2,5 рази вищою від вартості державного зобов'язання за напрямом «Юриспруденція». Конкуренція в чилійській вищій школі за отримання ваучерів відразу ж стала запеклою. В результаті багато гуманітарних курсів почали видаватися за інженерні або природничі. І тому змінювалися назви, вносилися формальні корективи у програми. В результаті постраждали виші, які зберегли колишню гуманітарну спрямованість, оскільки їхні доходи через державне регулювання були в кілька разів нижчими за доходи ЗВО природничо-технічної спрямованості.

Диференціацію ваучерів у 1983 р. було скасовано, держава встановила єдину вартість своїх зобов'язань для всіх спеціальностей. Внаслідок цього постраждали ті заклади, які кон'юнктурно переорієнтувалися на природничі та інженерні спеціальності та придбали дороге обладнання.

Не дивлячись на витрати, нова система фінансування в Чилі породила освітній бум, ефективність витрачання

коштів загалом реально підвищилася. Основним джерелом вступу коштів для більшості університетів, професійних освітніх закладів та центрів технічної освіти стала оплата студентами свого навчання за рахунок ваучерів з індивідуальними доплатами із власних чи сімейних коштів, а також шляхом взяття освітнього кредиту. Разом про те доступність освітнього кредиту призвела до того, що ЗВО стали встановлювати розцінки виходячи з витрат, та якщо з ліміту цього кредиту. У шведській вищій освіті з 1977 року існує відсоткова норма або ліміт прийому. З початку 1993/94 академічного року інститути самостійно встановлюють кількість прийому студентів та приймальні вимоги.

Їхнє фінансування обмежене передбаченою кількістю студентів, але інститути можуть прийняти студентів надфінансованої чисельності за умови гарантування якості.

У 1991 р. в Швеції було розпочато велику реформу, націлену на дерегулювання системи вищої освіти, велику автономію для кожного вищого навчального закладу та ширші можливості для індивідуального вибору студентів. У новій системі обсяги різних програм та розподіл субсидій між інститутами будуть визначатися вимогами студентів та як якісними, так і кількісними досягненнями кожного інституту.

У Швеції з середини 1993 р. було запроваджено нову систему розподілу фінансових коштів. У результаті університети та університетські коледжі отримали широку автономію, оскільки нова система ґрунтується на результатах. Обсяг асигнувань ґрунтується на пропозиціях Уряду, і вони виділяються кожному інституту як сум, одноразово виплачуваних безпосередньо Парламентом. Дослідницька робота та підготовка аспірантів фінансуються окремо від навчання студентів. Кошти на будівлі, меблі та обладнання

включені в суми, що одноразово виплачуються, з 1994-1995 академічного року.

Ключовий принцип системи розподілу коштів у тому, що кошти виділяються з урахуванням досягнутих результатів. Близько 60% обсягу субсидій Уряду залежить від кількості залікових балів, отриманих студентами, та приблизно 40% – від чисельності студентів очного навчання у ВНЗ. Парламент ухвалив рішення, що у майбутньому приблизно 5% всього обсягу коштів можуть виділятися як премії за якість за результатами оцінки програм підвищення якості роботи кожного вищого навчального закладу та їх виконання протягом кожного трирічного періоду.

Окрім контролю та підвищення якості послуг у системі вищої освіти, на Управління університетського канцлера покладено обов'язок підбиття підсумків роботи університету та публікації отриманих оцінок, а також контроль за заходами, які вжиті за підсумками цих перевірок. Ще одним важливим завданням Управління канцлера є забезпечення виконання університетами та іншими вищими навчальними закладами необхідних умов при присудженні вчених ступенів різного рівня. З метою упорядкування розподілу коштів усі курси було поділено на дванадцять областей освіти (порівняно з традиційними академічними факультетами).

Для кожної галузі освіти або групи областей освіти затверджено обсяги асигнувань у середньому на одного студента (фіксована вартість навчання одного студента та додаткові кошти, що видаються залежно від результатів роботи) у перерахунку на кількість очних студентів та кількість отриманих очними студентами балів. Виділені на одного студента кошти однакові для всіх університетів та університетських коледжів. Загальна сума грошей, яка може бути надана у розпорядження університету або

університетського коледжу, визначається «цільовим освітнім контрактом» на трирічний період. Цільовий контракт є результатом переговорів між Міністерством освіти і науки та кожним університетом чи університетським коледжем [4].

Контракти на навчальний рік, здебільшого, містять такі показники:

- кількість магістерських і докторських дисертацій, що захищаються (це число – обов'язковий мінімум; якщо він не досягається, то фінансування зменшується);
- чисельність студентів, які успішно закінчили навчальний рік;
- кількість освітніх програм, на яких планується збільшення чи зниження чисельності студентів, зміни у статевому складі студентів тощо. буд. набором дисциплін, що викладаються, істотно різняться за вартістю.

Отже, за кордоном застосовуються різноманітні підходи до побудови фінансування освіти, особливо в частині розподілу ресурсів, що виділяються між ЗВО.

Розвиток ЗВО у європейських державах відбувається у межах наданої автономії та в умовах існування рівної конкуренції, що планомірно сприяло посиленню гнучкості університетів і більш результативного реагування на вимоги суспільства [2].

У багатьох державах світу доволі поширеним являється надання позик на здобуття освіти. В Україні вже здійснені необхідні реформи для надання пільгових кредитів, однак такий вид кредитування не є поширеним в нашій країні. Вагомий вплив має імідж вітчизняної вищої освіти, а також загальноекономічна ситуація не дає змоги молодим студентам брати на себе додаткове навантаження. Держава також може сприяти поширенню освітнього кре-

дитування шляхом розширення переліку умов, за яким можна зменшити суму кредиту, що підлягає поверненню, що збільшить привабливість таких кредитів. Привабливість кредитів також підвищить включення до суми кредиту вартості проживання у гуртожитку, витрат на харчування студента тощо.

Досвід європейських університетів вказує на те, що при високій фінансовій автономії заклади освіти можуть одержувати додаткові надходження від надання консультативних послуг, надання приміщень в оренду.

Комерціалізація наукових розробок являється одним із факторів посилення фінансової автономії [5]. На підвищення фінансової автономії закладу також має вплив можливість утримувати надлишок державних фінансових ресурсів без обмежень, здатність університетів розпоряджатися власним майном, спроможність самостійно призначати рівень плати за навчання. 111

Освіта у суспільстві загалом та вища освіта зокрема виконує ключову роль у формуванні людського та соціального капіталу, а рівень та якість освіти формулюють здобуті професійно-кваліфікаційні навички, характеризують здатність навчатися впродовж життя, сприяють підвищенню конкурентоспроможності випускників навчальних закладів на ринку праці, підвищенню їх індивідуальних доходів та зростанню добробуту населення країни в цілому, сприяють інноваційному розвитку суспільства, розвитку економіки знань тощо.

Належне фінансове забезпечення вищої освіти позначається на її ефективному функціонуванні, якості освітніх послуг, які надаються закладами вищої освіти (ЗВО), а фінансове регулювання сприяє реалізації державної фінансової політики в освітній сфері.

Як показує світовий досвід, фінансування освіти є основним інструментом впливу на процеси перетворень в ЗВО та основним методом досягнення позитивних результатів у сфері освіти. У багатьох країнах існує свій спосіб інвестування у сферу освіти, що залежить від специфічних факторів, але проаналізований досвід світового фінансування ЗВО можна обґрунтовано застосовувати для української практики, аби забезпечити розвиток як ЗВО, так і сфери освіти загалом. Більш ефективний механізм фінансування сфери освіти дозволить не тільки поліпшити якість самої освіти, підвищити ефективність використання коштів, але й сприятиме досягненню цілей сталого розвитку країни.

Література:

1. Воссенштейн Х. Фінансова напруга: тенденції фінансування вищої освіти та політичний курс у ситуації обмежених коштів. *Університетське управління: практика та аналіз*. 2003. № 3 (26). С. 51–60.
2. Гаращук О. Інноваційний шлях розвитку вищої освіти – передумова підвищення її якості. *Вісн. Київ. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Економіка*. 2014. Вип. 9. С. 18–24
3. Затонацька Т. Зарубіжний досвід фінансування розвитку освіти: перспективи застосування в Україні. *Вісн. Київ. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Економіка*. 2012. Вип. 139. С. 36–39.
4. Петраков Я. В. Моделі фінансування вищої освіти в Європі та світі. *Фінанси України*. 2017. № 12. С. 95–121.
5. Хугевіс Р. Фінансова формула Гентського університету. *Університетське управління: практика та аналіз*. 1997. № 1 (1).
6. Iosif, A. E. Assessing the impact of innovation on national competitiveness in the European Union. Proceedings of The 24th Annual RESER Conference. *Services and new societal challenges: innovation and sustainable growth and welfare*. Helsinki, Finland, 11th-13th September. 2014. pp. 633–640.
7. Cretan, G. C., & Gherghina, R.. Funding higher education in a few EU countries: Implications for competition and competitiveness in higher education. *Journal of Knowledge Management, Economics and Information Technology*, 5(1), 2015. P. 1–22.

Малюта Л. Я.

доктор економічних наук, професор
*Тернопільський національний технічний
університету ім. І. Пулюя*

Поляк-Свергун М. М.

кандидат економічних наук, викладач
*Чортківський навчально-науковий інститут
підприємництва і бізнесу*

ПРОБЛЕМИ ПОДАТКОВОЇ СИТЕМИ В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ

Стаття присвячена проблемам податкової системи в умовах воєнного стану в Україні. У дослідженні розглядається процес переорієнтації економіки на вимоги воєнного часу, тобто аналіз законів України, прийнятих після 24 лютого 2022 року, які внесли суттєві зміни до Податкового кодексу України. Зокрема, досліджується раціональність та доцільність переведення великої кількості підприємств на спрощену систему оподаткування. Загалом, у статті підкреслюється важливість реформування системи корпоративного оподаткування під час війни для того, щоб компанії, які працюють на безпечній території України, могли продовжувати ефективно функціонувати. Також проаналізовано негативні та позитивні наслідки змін у податковому законодавстві та їхній вплив на формування дохідної частини державного бюджету України.

Оподаткування є найважливішим та найефективнішим інструментом державного регулювання економіки. Податкові надходження складають найбільшу частину державного бюджету України. Більшість податків сплачується безпосередньо підприємствами. Відповідно, кожне підпри-

емство обирає власну систему оподаткування в процесі своєї господарської діяльності з метою мінімізації податкового навантаження. Стягнення податків з підприємств та контроль за оподатковуваними господарськими операціями регулюється різними нормативно-правовими актами. Однак з початком військових дій на території України податкова система зазнала суттєвих змін і виникла нагальна потреба у переробці чинного податкового законодавства з метою регулювання системи оподаткування підприємств в умовах воєнного стану.

Метою статті є дослідження проблем податкової системи в умовах воєнного стану та аналіз змін у податковому законодавстві.

В Україні основним джерелом фінансування функціонування держави є податки, які формують дохідну частину як державного, так і місцевих бюджетів. Своєчасна та повна сплата цих податків також забезпечує фінансову стабільність держави. Загалом Україна має повноцінну податкову систему, яка впливає на економічні процеси як на макро-, так і на мікроекономічному рівнях [5].

З початком війни економіка нашої країни сильно змінилася. За рік ВВП України скоротився приблизно на 35%. Інфляція сягнула близько 30% на кінець 2022 року. Загалом від початку війни було пошкоджено або зручовано щонайменше 412 підприємств, у тому числі 64 великих і середніх. Ці цифри не є точними, оскільки наразі немає повної інформації про стан українських підприємств на тимчасово окупованих територіях, а отже, ця цифра може бути значно вищою.

За оцінками KSE Institute, прямі втрати української економіки до кінця 2022 року становитимуть приблизно 108,3 млрд. доларів США або 2,9 трлн гривень. Непрямі

втрати промисловості, в свою чергу, складуть близько 128,8 млрд. доларів США або 3,7 трлн. гривень [1].

Наразі експерти оцінюють загальну потребу у відновленні зруйнованих активів у 185 млрд. доларів США або майже 5,4 трлн. гривень. Однак ми повинні усвідомлювати, що втрати і потреба в коштах на відновлення держави внаслідок війни зростають з кожним днем. Попри це, багато українських підприємств продовжують працювати та сплачувати податки до державного бюджету.

Всі сфери державного життя реорганізуються відповідно до вимог війни, в тому числі і податкова система. Було прийнято низку законів, які внесли зміни до Податкового кодексу України та суттєво стимулювали роботу багатьох підприємств і полегшили їхню діяльність [3].

Парламентський податковий комітет ініціював повну діджиталізацію державної податкової служби. Для реалізації цього проекту розробляються електронні сервіси для відстеження обігу підакцизних товарів, надання можливості фізичним особам подавати декларації про доходи через смартфон, а також суттєве спрощення процедури відшкодування ПДВ. Основна мета – зменшити вплив людського фактору на процес адміністрування податків та повністю усунути корупційні ризики.

Компанії-імпортери отримали вигоду від нової податкової системи: Згідно з новим законодавством, вони були звільнені від сплати ПДВ до липня 2022 року. У липні це звільнення було скасовано, оскільки конкурентоспроможність українських компаній, які не були звільнені від сплати ПДВ, значно погіршилася. У квітні-червні митні пільги, надані імпортерам, майже подвоїли суму митних надходжень до загального та спеціального фондів державного бюджету. Можна зробити висновок, що це рішення мало лише негативний вплив на доходи державного бюджету.

Важливим законом став Закон України від 03.03.2022 № 2115-IX «Про захист інтересів суб'єктів подання звітності та інших документів у період дії воєнного стану або стану війни», який дозволив платникам податків, які не мають можливості подавати звітність, сплачувати податки/збори та реєструвати податкові накладні/розрахунки коригування у зв'язку з воєнними діями, не робити цього. На період воєнного стану та протягом шести місяців після його закінчення платники податків звільняються від відповідальності за невиконання цих обов'язків. При цьому платники податків не були зобов'язані доводити неможливість подання звітності, сплати податків або реєстрації податкових накладних, так що, по суті, всі платники податків могли не виконувати свої зобов'язання незалежно від можливості [9].

Важливим у сфері оподаткування став Закон України № 2120-IX від 15.03.2022 № 2120-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану», який дозволив усім компаніям з оборотом до 10 млрд. грн перейти на спрощену систему оподаткування з податком з обороту 2% замість податку на прибуток (18%) та ПДВ (20%). Фізичні особи-підприємці третьої групи спрощеної системи оподаткування могли сплачувати 2% від доходу замість 5%. [4]

На цю систему зараз також може перейти бізнес з річним оборотом понад 10 млрд. грн, крім тих, хто займається гральним бізнесом, обміном грошей, виробництвом і торгівлею підакцизними товарами, видобутком, виробництвом і реалізацією дорогоцінних металів і каміння, діловим адмініструванням, наданням послуг пошти та зв'язку. А в середині квітня 2022 року парламент дозволив перехід на 2-відсоткову систему для тих, хто організовує азартні ігри,

виробляє і продає ювелірні вироби та займається фінансовою діяльністю.

Це рішення викликало обурення економістів, оскільки призвело до різкого падіння податкових відрахувань до бюджету, хоча в цьому не було б необхідності. Підприємства, які зазнали збитків, все одно не сплачували б податок на прибуток. Більше того, не всі українські компанії перейшли на 2-відсоткову систему, оскільки більшість з них втратили б податковий кредит.

Вищезазначеним законом запроваджено певні особливості для підприємців та компаній, які перебувають на спрощеній системі оподаткування, а також для тих, хто має право перейти на цю систему.

01.04.2022 № 2173-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо адміністрування окремих податків в період воєнного, надзвичайного стану» передбачає нововведення в оподаткуванні юридичних осіб. Нововведенням є те, що неприбуткові організації можуть надавати благодійну допомогу третім особам, зазначеним у пункті 63 підрозділу 4 розділу XX Кодексу, у період дії воєнного та надзвичайного стану за рахунок своїх доходів, навіть якщо така допомога не передбачена їхніми статутними документами, без загрози втрати статусу неприбуткової організації. [8]

Законом № 2173-IX внесено деякі зміни до Закону № 2120-IX. Зокрема, з урахуванням коригувань, новий закон передбачає звільнення від сплати єдиного податку фізичних осіб-підприємців першої та другої груп. Також розширено можливості для переходу на єдиний податок третьої групи: знято обмеження на обсяг доходу до 7 млн. грн. та відсутнє обмеження на кількість найманих працівників. Однак, на спрощену систему оподаткування не можуть перейти підприємства, які займаються наступними

видами діяльності: гральний бізнес; обмін іноземної валюти; виробництво та реалізація підакцизних товарів: гральний бізнес; обмін валют; виробництво, експорт, імпорт, продаж підакцизних товарів (крім роздрібного продажу паливно-мастильних матеріалів в ємностях до 20 літрів та роздрібного продажу підакцизних товарів); видобуток/продаж корисних копалин (крім видобутку поверхневих та підземних вод підприємствами, що спеціалізуються на наданні послуг з централізованого водопостачання та водовідведення); надання послуг зі страхування, надання позик, лізингу; реєстрація цінних паперів; а також заборонена спрощена система оподаткування для фізичних/юридичних осіб-нерезидентів [7].

Важливо, що на період дії воєнного стану та протягом трьох місяців після його завершення не нараховуватимуться штрафи та пеня за несплату єдиного соціального внеску (ЄСВ), а також не проводитимуться перевірки. Фізичні особи-підприємці звільняються від обов'язку сплачувати ЄСВ за себе, а підприємства, що працюють на спрощеній системі оподаткування 2 та 3 груп, можуть не сплачувати ЄСВ за мобілізованих працівників, оскільки він сплачується з державного бюджету.

Основним позитивним фактором внесення таких змін до правил спрощеної системи оподаткування є послаблення податкового навантаження для фізичних та юридичних осіб, які працюють в умовах воєнного стану. Нарешті, існують обставини непереборної сили, які перешкоджають підприємцям/бізнесу закуповувати сировину для виробництва товарів (надання послуг) в обсягах, достатніх для нормального функціонування виробництва, реалізовувати свою продукцію на вже освоєних ринках збуту та наймати працівників з необхідним рівнем кваліфікації.

За даними голови парламентського комітету з питань фінансів, податкової та митної політики Данила Гетманцева, спрощеною системою оподаткування, запровадженою в умовах воєнного стану, скористалися 252 900 підприємств та фізичних осіб-підприємців [6], що відповідає 12,84% від загальної кількості суб'єктів господарювання, зареєстрованих в Україні станом на кінець 2020 року.

Після закінчення воєнного стану в Україні, тобто з першого числа місяця, наступного за місяцем, в якому завершено/відмінено воєнний стан, суб'єкти господарювання, віднесені до третьої групи платників єдиного податку відповідно до підрозділу 8 пункту 9.9 розділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу України, втрачають право на застосування спрощеної системи оподаткування та автоматично переходять на систему, яка застосовувалася до обрання ними особливостей оподаткування, перелічених у вищезазначеному пункті Податкового кодексу.

Що стосується ПДВ, то свідоцтво про реєстрацію платника ПДВ не анулюється при переході на спрощену систему оподаткування, але «заморожується» на час дії спеціального режиму оподаткування. Іншими словами, обрання ставки єдиного податку 2% не має жодних наслідків з ПДВ для тих, хто був платником ПДВ до введення воєнного стану в Україні.

У процесі своєї діяльності компанії щодня приймають рішення щодо правомірності господарських операцій та їх податкових наслідків. Ці ж господарські операції є об'єктом податкових перевірок з боку податкових органів. Однак, наразі до закінчення або скасування воєнного стану в Україні податкові перевірки не розпочинаються, а розпочаті перевірки призупиняються, за винятком:

– документальних перевірок декларацій або уточнюючих розрахунків (у разі їх подання);

– камеральних перевірок податкових декларацій платників єдиного податку четвертої групи;

– всіх фактичних перевірок.

Отже, у 2019–2022 роках компанії продовжували працювати та сплачувати податки, незважаючи на воєнний стан. За даними Міністерства фінансів України, надходження до загального фонду державного бюджету у 2022 році склали 1,49 мільярда гривень. Законом «Про державний бюджет на 2022 рік» було передбачено доходи загального фонду в сумі 1,21 млрд грн. Водночас дефіцит державної скарбниці склав 911 млрд. грн проти прогнозованих 1,497 млрд. грн. Дефіцит вдалося скоротити завдяки надходженням від міжнародних партнерів.

Однак основним джерелом надходжень до держбюджету залишаються податки. У 2022 році внутрішній ПДВ приніс 213 млрд грн (118% від плану), імпорتنний ПДВ – 253 млрд. грн (59% від плану), податок на прибуток – 148,4 млрд. грн (99% від плану) та податок на прибуток підприємств – 117 млрд. грн (74% від плану). Це основні бюджетоутворюючі податки, які в цілому відображають стан державного бюджету. Митні надходження у 2022 році склали 301 млрд грн, що становить лише 57% від плану.

У 2023 році проблема наповнення державної скарбниці буде дуже гострою. У підприємств закінчуються фінансові резерви, багато компаній припиняють свою діяльність, особливо через пошкодження енергетичної інфраструктури. Хоча Кабінет Міністрів та народні депутати ще не оголосили про масштабну податкову реформу, багато змін у податковому законодавстві вже набули чинності з початку 2023 року. Крім того, важливі податкові зміни заплановані на перше півріччя.

Мінімальна заробітна плата, до якої прив'язана ставка єдиного податку для платників 2 групи, з 1 січня 2023 ро-

ку залишилася незмінною. Мінімальна заробітна плата була підвищена з 6500 грн до 6700 грн з 1 жовтня 2022 року. Таким чином, підприємства 2-ї групи продовжують сплачувати 1340 грн єдиного податку (20% від мінімальної заробітної плати) і в 2023 році. Те саме стосується і єдиного соціального внеску (ЄСВ), який підприємці сплачують за себе та своїх найманих працівників. Ставка ЄСВ становить 22% від мінімальної заробітної плати. Відповідно, щомісячний платіж ЄСВ у 2023 році становить щонайменше 1474 грн. Для порівняння, рік тому підприємства сплачували щонайменше 1430 грн ЄСВ на місяць.

З 1 січня 2023 року було скасовано податкові пільги для кількох секторів економіки. Зокрема, закінчився термін звільнення від оподаткування ПДВ операцій з:

- ввезення на митну територію України окремих товарів, що використовуються у сфері кінематографії;
- ввезення на митну територію України окремих товарів підприємствами космічної галузі;
- науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт для потреб космічної галузі;
- постачання програмної продукції.

Кабінет Міністрів знову вніс зміни до порядку реєстрації податкових накладних з ПДВ. Відповідні зміни викладені в постанові Уряду № 1428, яка набула чинності 11 січня 2023 року.

Найважливіші зміни полягають у наступному:

- реєстрація всіх заблокованих з 14 жовтня 2022 року податкових накладних буде відновлена в повному обсязі за умови подання платником податку заповненої таблиці даних із зазначенням кодів товарів чи послуг згідно з УКТ ЗЕД або ДКПП;
- всі рахунки-фактури, що містять інформацію про ПДВ, знімаються з контролю, якщо сума, зазначена в них

на постачання товарів/послуг, не перевищує 5000 гривень. Іншими словами, операції на невеликі суми більше не будуть блокуватися.

З січня 2023 року набув чинності Закон № 2836-IX щодо прискорення відновлення зруйнованої та пошкодженої енергетичної інфраструктури. Цим законом внесено зміни до Податкового кодексу, якими зокрема передбачено наступне:

- звільнення від сплати ПДВ при ввезенні в Україну електрогенераторів, трансформаторів, генераторів, обладнання та комплектуючих до них;

- звільнення від сплати ПДВ при ввезенні в Україну товарів, що безоплатно постачаються Енергетичним Співтовариством підприємствам, які здійснюють діяльність з виробництва та розподілу електроенергії;

- звільнення від сплати акцизного податку при ввезенні в Україну транспортних засобів для перевезення 10 і більше осіб, легкових та вантажних автомобілів, якщо ці транспортні засоби в подальшому передаються правоохоронним органам (збройним силам, прикордонникам, поліції тощо);

- звільнення платників податків – юридичних осіб від відповідальності за несвоєчасне подання фінансової звітності за умови, що всі необхідні звіти будуть подані протягом трьох місяців з моменту скасування воєнного стану.

Окрім змін, які вже набули чинності, народні депутати та уряд запланували подальші зміни до податкового законодавства. До речі, деякі з них Україна взяла на себе зобов'язання впровадити в рамках оновленої програми співпраці з Міжнародним валютним фондом [11].

- по-перше, з 1 липня 2023 року буде скасовано спеціальний режим для платників єдиного податку 3-ї групи,

тож їм доведеться сплачувати ставку податку 5% замість 2%. Аргументом для скасування цієї пільги є зменшення надходжень до державного бюджету від компаній, які сплачують лише 2% від обороту замість 18% податку на прибуток.

– по-друге, буде посилено контроль за використанням реєстраторів розрахункових операцій (касових апаратів), для чого Верховна Рада, як очікується, до літа знову запровадить штрафи за порушення у використанні касових апаратів.

– по-третє, парламент скасує чинний мораторій на проведення податкових перевірок до 1 липня 2023 року. Наразі повноваження аудиторів обмежені, і податкові органи переважно перевіряють підприємства, які претендують на відшкодування ПДВ.

Проаналізувавши всі наведені вище дані, можна зробити висновок, що заходи, які вживаються державою, безперечно, є необхідними для ефективної роботи українських підприємств. Однак запровадження змін у податковій системі має і негативний вплив на державу, оскільки кількість надходжень до українського бюджету різко зменшується, а бізнесу стає набагато складніше функціонувати в умовах воєнного стану. Це означає, що держава зобов'язана знайти баланс між інтересами підприємців та інтересами всього населення країни, встановивши оптимальне податкове навантаження для бізнесу, яке забезпечить стабільне та максимальне наповнення державного бюджету.

Література:

1. KSE Institute. Звіт про прямі збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії росії проти України.
2. Гришко А., Бетлій О. Податкові послаблення для ФОП та інших під час війни. Що залишити, а що переглянути? Економічна правда. 18.10.2022.
3. Деякі питання забезпечення провадження господарської діяльності в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 18.03.2022 № 314.
4. Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» від 15.03.2022 р. № 2120-IX.
5. Мельник Т Ю. Державна підтримка та стимулювання розвитку бізнесу в Україні під час дії воєнного стану. Економіка, управління та адміністрування. 2022. № 2(100). С. 3–11. DOI: [https://doi.org/10.26642/ema-2022-2\(100\)-3-11](https://doi.org/10.26642/ema-2022-2(100)-3-11).
6. Податковий кодекс України від 28.10.2022 р. № 2755-VI.
7. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства на період дії воєнного стану: Закон України від 24.03.2022 № 2142-IX.
8. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо адміністрування окремих податків у період воєнного, надзвичайного стану: Закон України від 01.04.2022 № 2173-IX /Верховна Рада України.
9. Про захист інтересів суб'єктів подання звітності та інших документів у період дії воєнного стану або стану війни: Закон України від 17.08.2022 № 2115-IX / Верховна Рада України.
10. Проект Закону про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо перегляду окремих пільг з оподаткування № 7418 від 30.05.2022.
11. Чиркова Ю., Ткачук Б. Особливості оподаткування зовнішньоекономічних операцій під час воєнного стану в Україні. Економіка та суспільство. 2022. № 40.

РОЗДІЛ 5

ОБЛІК І ОПОДАТКУВАННЯ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНИХ ТА ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИХ ЗМІН

Довбуш А. В.

кандидат економічних наук, доцент
*Чортківський навчально-науковий інститут
підприємництва і бізнесу*

ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПОНЯТТЯ «ЗАТРАТИ» В БУХГАЛТЕРСЬКОМУ ОБЛІКУ

В умовах поступального реформування національної системи бухгалтерського обліку стало реальним приведення її до вимог ринкової економіки, яка не вступає у протиріччя з міжнародними стандартами. У цих умовах знову зростає актуальність раціонального ведення обліку виробничих затрат, що прямо впливають на формування собівартості, як одного із якісних показників роботи підприємств. Це пов'язано з тим, що від правильності розрахунку собівартості продукції залежать результати основної діяльності підприємства, що відображає його фінансові результати, які може продемонструвати підприємство потенційним інвесторам і кредиторам. Тому, виробничі затрати та їх вплив на формування собівартості є ключовим

показником, який характеризує інвестиційну привабливість будь-якого підприємства в сучасних умовах господарювання.

Питання обліку витрат на виробництво та калькулювання собівартості досліджувались багатьма економістами України. Значну увагу їм приділили в своїх працях вітчизняні: Білуха М. Т., Бородін О. С., Голов С. Ф., Гуцайлюк З. В., Єфименко В. І., Завгородній В. П., Зубілевич С., Кузьмінський А. М., Кірейцев Г. Г., Кужельний М. В., Лінник В. Г., Литвин Ю. Я., Нападовська Л. В., Пархоменко В. М., Самборський В. І., Свідерський Є., Сопко В. В., Ткаченко Н. М. та зарубіжні автори: Ткач В. І., Юлдашев С. Ш., Ніколаєва С. М., Палій В. Ф., Соколов Я. В. і інші.

Проте, необхідно зазначити, що у більшості наукових праць, як правило, розглядаються методологічні підходи щодо бухгалтерського обліку витрат виробництва, тоді як досліджень застосування в обліковій системі виробничих затрат практично не велися.

Таким чином, недостатня розробленість питань побудови бухгалтерського обліку виробничих затрат та калькулювання виробничої собівартості продукції на промислових підприємствах у сучасних умовах господарювання зумовила вибір теми дослідження та її актуальність.

Тому, метою дослідження є вивчення теоретичних засад затрат в системі бухгалтерського обліку та наведенні шляхів його удосконалення.

Загалом, під процесом праці розуміється поєднання трьох обов'язкових складових: доцільної діяльності людей, самої живої праці, предметів й знарядь праці. Дві останні складові є матеріальними умовами праці – засобами виробництва, утвореними затраченою (уречевленою) працею. Сумарні затрати живої та уречевленої праці процесу вироб-

ництва формують дійсні витрати виробництва. Вимірюються вони часом, що є необхідним для виробництва продукції в особливих організаційних, технічних і економічних умовах. В зазначеному абстрактному розумінні виробничі витрати однаково притаманні для усім суспільно-економічних формацій, без яких унеможлиблюється процес господарської діяльності. Вони виникають у будь-якому господарському процесі і тому потребують ведення постійного контролю за формуванням їх величини з заздалегідь поставленою метою підвищення ефективності усіх операцій в межах кожного виробничого процесу.

Затрати – це спожиті в виробничому процесі засоби виробництва, які включають в себе минулу працю (сировину, матеріали, амортизаційні відрахування та ін.). За матеріально-речовим вмістом затрати являють собою затрачені засоби виробництва та засоби існування виробничих працівників. Тому, для відтворення виробничого процесу необхідно відновити обов'язкові складові процесу праці. Затрачені виробничі засоби відновлюються за рахунок створення нового продукту в натурі. Зрозумілим є той факт, що жива праця не відновлюється, а витрачається заново в новому виробничому циклі. Із наново створеної продукції виділяють кошти на відновлення живої праці, які і формують необхідну складову натурально-речових виробничих витрат.

В сучасних умовах товарного виробництва початковим пунктом є затрати на виробничі засоби (С) та робочу силу (V). Ці затрати первинного капіталу по суті є виробничими витратами. Вартість яких як ціноутворююча категорія товарного виробництва формується із загальної суми уречевленої у товарі праці. Різниця між даною сумою та виробничими витратами є доданою вартістю (m).

Таким чином, формула визначення дійсних виробничих витрат буде такою:

$$C+Y+m.$$

Отже, під затратами виробництва слід розуміти витрати у виробничому процесі самої праці та виробничих засобів для виготовлення продукції (робіт, надання послуг).

Уявлення про виробничі затрати виробництва базуються на трьох важливих положеннях:

– вони визначаються обсягом використаних ресурсів, відображаючи, кількість та номенклатуру ресурсів використаних у процесі виробництва та реалізації продукції;

– обсяг використаних ресурсів зазвичай може бути вираженим в натуральних і грошових одиницях, але в бухгалтерському обліку при цьому застосовують тільки грошові показники витрат;

– визначення поняття «витрат» завжди відповідає конкретним цілям, тоді, як поняття «затрат» – ні.

Проф. Нападовська Л. В. відзначає, що в сучасних вітчизняних наукових і навчальних виданнях, законодавчих актах, а саме, в Законі України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» та Методичних рекомендаціях з формування собівартості продукції у промисловості, широкого поширення набуло трактування поняття «витрати», проте повністю зникло визначення поняття «затрати».

Так, згідно національних стандартів бухгалтерського обліку під витратами слід розуміти зменшення вигоди у вигляді вибуття активів або збільшення обсягу зобов'язань, які призведуть до зменшення капіталу.

Ми поділяємо думку Сопко В. В. та Нападовської Л. В., які доводять, що терміни «витрати» та «затрати» мають різне економічне підґрунтя й трактування. Нападовська Л. В., зокрема рекомендує термін затрати вживати у контексті

управлінського обліку, витрати – у фінансовому обліку. Термін «затрати» безпосередньо пов’язується із формуванням собівартості продукції при веденні господарської діяльності. При характеристиці фінансового обліку термін «витрати» визначається як «показник» грошового вираження кількості ресурсів, що є використаними для досягнення поставленої мети. В управлінському обліку термін «витрати» застосовується у цілому ряді різних випадків. Тобто, при вирішенні різних економічних питань мають враховуватися різні види витрат. Одні витрати враховуються для оцінки запасів і визначення доходів, інші – пов’язані із плануванням, складанням кошторисів і контролю за їх виконанням. Урахування третіх необхідне при прийнятті управлінських рішень. Тлумачення сутності «витрати» та «затрати» наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Визначення сутності поняття «затрати» та «витрати»

Автор	Визначення
Безруких П. С.	« <i>Витрати</i> – втрати, жертви, які доводиться здійснювати для отримання деяких корисних результатів» [1, с. 330]
Фостер Дж., Хорнгрен Ч.	« <i>Витрати</i> – спожиті ресурси або кошти, які необхідно сплатити за товари та послуги» [18, с. 20]
Голов С. Ф.	« <i>Витрати</i> – загальноекономічна категорія, що характеризує використання різних речовин і сил природи в процесі господарювання» [7, с. 529]
Гнилицька Л. В.	« <i>Витрати</i> – валове зменшення активів або валовий приріст кредиторської заборгованості, які виникли в результаті прибутково орієнтованої діяльності підприємства та які визнаються і оцінюються відповідно до загальноприйнятих принципів бухгалтерського обліку» [6, с. 145]
Голов С. Ф.	« <i>Економічні витрати</i> – сума грошей, яку можна отримати при найбільш вигідному із усіх можливих альтернативних варіантів використання ресурсів» [7, с. 529]
Бунимович В.	« <i>Витрати виробництва</i> – сукупні витрати живої та уречевленої праці на виробництво продукції» [2, с. 65]

Продовження табл. 1.1

Нападовська Л. В.	«Витрати – зменшення економічних вигод у вигляді вибуття (використання) активів або збільшення зобов'язань, що веде до зменшення капіталу» [13 с. 64]
Пушкарь М. С.	«Витрати – комплекс ресурсів, які надходять у процесі виробництва на вхід системи і трансформованих у корисні предмети та послуги на її виході» [16 с. 48]
Джей К. Шим, Джоел Г. Сигел	«Витрати – спожиті затрати, тобто збільшення зобов'язань чи зменшення активів у процесі поточної діяльності для отримання доходу (фінансового результату) звітного періоду» [8, с. 101]
Гнилицька Л. В.	«Витрати – це відтік або інше використання активів і (або) виникнення кредиторської заборгованості в результаті відвантаження або виробництва товарів, надання послуг або здійснення інших операцій, які є основою діяльності господарюючого суб'єкта» [6, с. 145]
Лучко М. Р.	«Витрати – виражені в грошовій формі витрати живої та уречевленої праці, необхідні для доведення товарів від виробника (постачальника) до споживача» [10, с. 500]
Верига Ю. А., Деньга С. М.	«Поточні витрати підприємств торгівлі – грошове відбиття витрат живої та уречевленої праці на здійснення поточної торговельно-виробничої діяльності підприємства, що за натурально-речовим складом становлять спожиту частину матеріальних, нематеріальних та фінансових ресурсів» [4, с. 165]
Башнянин Г. І.	«Витрати обігу – частина торговельного капіталу, авансованого на обслуговування процесу продажу товару» [3, с. 302]
Верига Ю. А., Деньга С. М.	«Витрати обігу – відображені в грошовій формі витрати живої і уречевленої праці по доведенню товару від виробника до споживача, перетворенню виробничого асортименту в торговий, організації процесу купівлі-продажу і споживання, задоволенню попиту споживачів. Витрати обігу є суспільно необхідними витратами праці, які забезпечують виконання торговельним підприємством своїх функцій і завдань» [4, с. 98]
Сопко В. В.	«Затрати – використані у процесі виробництва різні речовини та сили природи на виготовлення нового продукту праці» [17, с. 283]
Нападовська Л. В.	«Затрати – сукупність витрат на виробництво продукції і її реалізацію» [13, с. 64]
Нападовська Л. В.	«Витрати – використання (відтік) грошових коштів» [12, с. 64]

Окремі західні фахівці з бухгалтерського обліку визначають відмінності у поглядах на категорію витрат з боку менеджерів і бухгалтерів. «Бухгалтери схильні до ретроспективного погляду на фінанси фірми, оскільки їм доводиться стежити за активами і пасивами й оцінювати ефективність діяльності підприємства в минулому. До фактичних витрат відносяться фактичні витрати та амортизаційні відрахування з капітального обладнання, величина яких визначається відповідно до податкового законодавства. У західній управлінській практиці існує науковий напрямок, який пов'язує інформаційні потреби менеджменту з фінансовим обліком, де кошторис витрат та дані управлінського обліку за статтями видатків є центральною ланкою управлінських рішень» [11]. Інші відзначають, що «Керівники та працівники суто економічних підрозділів (фінансисти, плановики, аналітики та інші), навпаки, зацікавлені у перспективах фірми. Вони, перш за все, занепокоєні майбутніми втратами і тим, як їх знизити та підвищити рентабельність. Тому ця категорія адмінперсоналу повинна цікавитися витратами, пов'язаними з втраченими можливостями раціонального використання ресурсів фірми» [18, с. 190].

Отже, досліджуючи економічну природу та сутність затрат, необхідно враховувати співвідношення між витратами (видатками) і затратами, взаємозв'язок цих категорій, умови, які призводять до їх диференціації чи навпаки ототожнення. Між тим те, що в нормативних актах України та значній частині економічної літератури використовується тільки два терміни «витрати» та «дохід» ми вважаємо не може бути правомірним, оскільки господарська діяльність визначається трьома процесами (рис. 1).

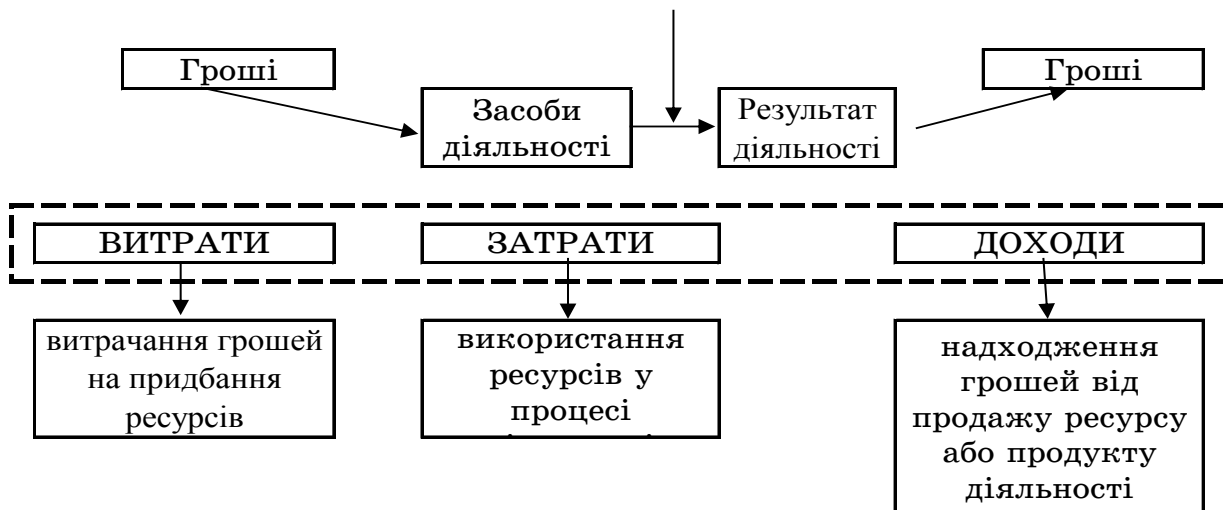

Рис. 1. Виробнича діяльність та перехід витрат у дохід

Тлумачення витрат та доходу у діючих регламентах зумовлюють наявність певних неточностей, неузгодженостей в організації бухгалтерського обліку витрат, доходів та фінансових результатів діяльності, економіко-правові відносини суб'єктів господарювання, особливо у сфері суспільних відносин та процесів розподілу та перерозподілу національного доходу на основі системи податків та обов'язкових зборів. «Витрати» і «доходи» під час вибуття та надходження активів та пасивів ще тільки є потенційними об'єктами, які можуть призвести до збільшення або зменшення власного капіталу і можуть не призвести.

Вважаємо, що коли здійснюється процес перетворення завчасно придбаних ресурсів у продукт виробничої діяльності до моменту його реалізації (а значить отримання доходу), тобто коли відбуваються технологічно-організаційні операції, що неминуче пов'язані з особливістю технології та організації діяльності аж до моменту реалізації, то цей процес не буде названий терміном «витрати». Його історично дійсною назвою є «затрати». «Затрати» використовуємо в контексті витрачання речовин та сил природи

згідно визначеного виробничого процесу. Цей процес уже не характеризує витрачання грошових, а характеризує спосіб перетворення ресурсу у новостворений продукт праці.

Тому, наприклад, господарський процес переходу сировини зі складу у виробництво, при якому зменшуються обсяги ресурсів на складі та в свою чергу збільшуються ресурси на самому виробничому процесі, що являє собою простий господарський процес пересування, а не витрачання.

Отже, поняття «затрати» – це процес використання певної кількості речовин та сил природи під час ведення конкретної операційної (неопераційної) діяльності та пов'язані з виготовленням конкретного чітко визначеного виду продукції або надання послуг конкретного виду чи виконаних робіт.

Таким чином, поняття «витрати» та «затрати» зовсім не тотожні. Разом з тим затрати і витрати як господарські процеси можуть співпасти у часі і тоді вимагають чіткого розмежування як два господарські процеси.

Сучасними дослідниками доведено, що різні завдання вимагають залучення адекватних класифікаційних ознак затрат за принципом: «різні класифікаційні ознаки – для різних цілей». Зрозумілим є той факт, що затрати можна поділяти за економічним змістом, складом, способом віднесення на собівартість отриманої продукції, за центрами відповідальності, за місцями виникнення, за доцільністю використання, відповідно до обсягу діяльності, за ступенем охоплення планом та впливом керівника на величину затрат.

Традиційний підхід до класифікації виробничих затрат щодо оцінки запасів і визначення величини прибутку дозволяє вирішити тільки проблеми фінансового обліку, а багато інших не менш важливих завдань обліку в системі

управління залишаються невирішеними. Це стосується, зокрема, завдань, пов'язаних із формуванням надійної інформації для прогнозування наслідків економічних рішень, які приймаються на тому чи іншому рівні управління. Тому, метою класифікації затрат в системі обліку є також формування інформації для прийняття управлінських рішень керівниками підприємства, оскільки вони на всіх управлінських рівнях повинні заздалегідь передбачати, котрі саме затрати й вигоди стануть наслідком прийнятих ними рішень.

Враховуючи, що побудова оптимальної системи бухгалтерського обліку повинна функціонувати відповідно до поставлених цілей управління та максимально сприяти вирішенню завдань у сфері управління. Пріоритетними напрямками класифікації повинен стати облік виробничих затрат: за видами веденої діяльності; за центрами відповідальності; за носіями понесених затрат.

Облік виробничих затрат за видами веденої діяльності повинен характеризувати класифікаційні групи затрат, що виникають на протязі процесу із виробництва продукції у звітному періоді.

Класифікація виробничих затрат за конкретними виробництвами, цехами, дільницями, службами та іншими відокремленими адміністративними структурними підрозділами зумовлене виникненням виробничих затрат в конкретних місцях унаслідок безперервного здійснення господарських операцій. Застосування місць виникнення виробничих затрат як об'єктів обліку обумовлюється наступними причинами:

– виокремлення центрів відповідальності в міні бізнес-центри, тому виникає нагальна потреба оцінки минулої їх господарської діяльності, проведення поточного контролю та здійснення планування на майбутнє;

– оцінки результатів господарської діяльності на за-
садах калькулювання собівартості виготовленої продукції,
оскільки калькулювання – це поступальний процес, що
включає віднесення прямих виробничих затрат та перероз-
поділ непрямих, розрахованих за окремими місцями ви-
никнення.

Виділення носіїв понесених затрат, як потенційних
об'єктів обліку, пояснюється, по-перше, необхідністю пос-
тійного планування, контролю та аналізу виробничих зат-
рат для управління виробничим процесом і, по-друге, не-
минучою оцінкою самого виготовленого продукту на основі
калькулювання собівартості.

Література:

1. Басманов И. А. Калькулирование себестоимости промышленной продукции. 1973. с. 295.
2. Бунимович В., Калькулирование себестоимости промышленной продукции. М.: Финансы и статистика, 1967. с. 215.
3. Бучавая Р. Ю. Облік виробничих витрат на хлібопекарських підприємствах України. Зернові продукти і комбікорми. 2015. № 2. С. 43–47.
4. Верига Ю. А., Деньга С. М. Еккаутинг ефективності вкладення капіталу в торговельну сферу. Частина I. Теоретичні аспекти системи еккаутингу: Монографія. Полтава: ПУСКУ. 2002. с. 355.
5. Герасимович А. М. Методичні засади управлінського обліку виробничих витрат в умовах бюджетування. Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. 2014. № 2. С. 15–19.
6. Гнилицька, Л. Проблеми впровадження управлінського обліку на підприємствах України. Бухгалтерський облік і аудит. 2008. №9. С.39–42
7. Голов С. Ф. Управленческий учет: концепция и организация. Бухгалтерський облік і аудит. 1997. № 3. С. 11–18.
8. Джей К. Шим, Джоэл Г.Сигел. Методы управления стоимостью и анализа затрат. М.: «Филинъ». 1996. с. 342
9. Дорош Н. І. Теоретико-методичні основи обліку виробничих витрат підприємства. Економіка. Фінанси. Право. 2018. № 2(1). С. 54–59.
10. Лучко, М. Р. Бухгалтерський облік в управлінні бізнесом. Зарубіжний досвід. К.: «Облікінформ». 1997. с. 144.

11. Миддлтон Д., Бухучет и принятие финансовых решений. 1997. с. 408.
12. Нападовська Л. В. Управлінський облік: монографія. Дніпропетровськ: Наука і освіта. 2000. с. 390.
13. Нападовська Л. В. Управлінський облік: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. К.:Книга, 2004. с. 544.
14. Подмешальська Ю. В. Облік та аудит виробничих витрат на підприємстві. Інвестиції: практика та досвід. 2020. № 23. С. 64–70.
15. Прохорова Л. І. Особливості обліково–аналітичного забезпечення витрат за економічними елементами та статтями калькуляції на виробничих підприємствах. Формування ринкових відносин в Україні. 2018. № 1. С. 69–73.
16. Пушкар М. С. Тенденції та закономірності розвитку бухгалтерського обліку в Україні (теоретико-методологічні аспекти): монографія. Тернопіль: Университетская книга. 1999. с. 423.
17. Сопко В. В., Бухгалтерський облік: фінансовий та внутрішньогосподарський. К.: Фелікс. 2003. с. 463.
18. Фостер Дж., Хорнгрен Ч. Бухгалтерський учет: управленческий аспект. М.: Финансы и статистика. 2003. с. 415.

Домбровська Н. Р.

кандидат економічних наук, доцент
*Чортківський навчально-науковий інститут
підприємництва і бізнесу*

НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНОГО МЕХАНІЗМУ ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

В умовах воєнного стану надзвичайно важливим є забезпечення належного та безперервного функціонування діяльності суб'єктів господарювання, особливо практика обліку та аналізу фінансових результатів. Управління

діяльністю суб'єктів господарювання потребує обґрунтованої системи обліково-аналітичного забезпечення направленої на формування релевантних інформаційних потоків та їх подальше використання в системі аналізу.

Обліково-аналітичне забезпечення як компонент інформаційного забезпечення управління підприємством, дає змогу розв'язувати функціональні задачі управління, забезпечуючи керівництво повною та достовірною інформацією про господарські процеси та зв'язки із зовнішнім середовищем [1].

Питаннями обліку та аналізу фінансових результатів і розкриттю інформації про фінансові результати у фінансовій звітності останнім часом досліджували Пасенко Н. С., Овчарова Н. В., Кравченко О. В., Назарова Г. Б., Кононенко Л. В. та інші. Проте залишається чимало невирішених питань, які потребують детального дослідження та надання практичних пропозицій щодо організації обліково-аналітичного забезпечення управління фінансовими результатами підприємства, а саме удосконалення із використанням сучасних технологічних інновацій.

Створення системи обліково-аналітичного забезпечення управління фінансовими результатами є процесом неперервного цілеспрямованого підбору відповідних інформаційних показників облікового та необлікового характеру, що будуть використовуватися в процесі планування, аналізування та для ухвалення ефективних управлінських рішень.

Автор Т. А. Гоголь під обліково-аналітичним забезпеченням пропонує розуміти організацію процесу збору, обробки, узагальнення і збереження облікової та аналітичної інформації, узгодження її руху між різними структурними підрозділами управлінської служби, забезпечення ефективної взаємодії із зовнішнім середовищем з метою інформаційного забезпечення системи управління та зов-

нішніх користувачів [2, с. 41]. Водночас інші автори переконують у доцільності виділення складової «аналітична» в структурі обліково-аналітичного забезпечення, аргументуючи це тим, що аналітичною є облікова інформація після опрацювання її методами економічного аналізу [3, с. 192]. Під обліково-аналітичним забезпеченням Л. О. Волощук, розуміє єдність підсистем обліку, аудиту та аналізу, що взаємодіють через інформаційні потоки в процесі формування й передачі оперативної та якісної обліково-аналітичної інформації для забезпечення обґрунтованості й ефективності прийняття управлінських рішень у системі управління підприємством, а також зовнішніми користувачами [4, с. 330].

Розглядаючи механізм обліково-аналітичного забезпечення суб'єктів господарської діяльності, можна визначити його функціональні складові: інформаційну, правову, технологічну.

Для функціонування злагодженого механізму управління підприємством необхідним є забезпечення стейкхолдерів інформацією, яка матиме вплив на ухвалення рішень. Тому важливим є створення та обґрунтування такого інформаційного середовища, яке поєднувало б у собі всі складові: теоретичне обґрунтування, облікове забезпечення та аналіз. Кожна складова доповнює одна одну і їх взаємозв'язок дозволяє сформувавши той масив інформації, який даватиме повну характеристику результатів діяльності. Схематично інформаційне середовище даних про фінансові результати буде наступним (рис. 1.)

Інформаційне середовище формується з трьох основних складових: вид фінансових результатів, необхідний користувачеві, облікове забезпечення фінансових результатів та проведене аналітичне дослідження, яке дасть оцінку результату. Тобто, виконання основної мети – задоволення

інформаційної потреби для ухвалення обґрунтованого економічного рішення.

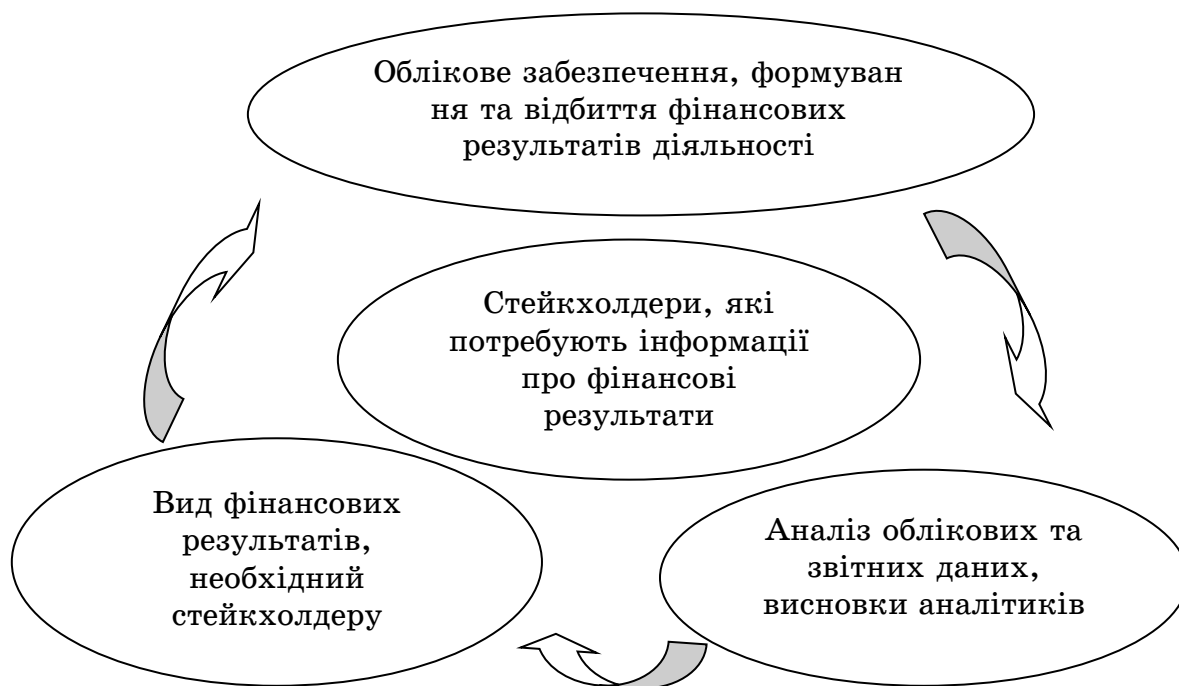

Рис. 1. Інформаційне середовище даних про фінансові результати

Джерело: сформовано автором на основі [5]

Узгоджена взаємодія усіх складових становитиме інформаційне середовище даних про фінансові результати діяльності підприємства. Одним з керунків оцінки діяльності підприємства як на макрорівні так і на мікрорівні є результативність підприємницької діяльності, а саме остаточні позитивні фінансові результати. Зовнішні користувачі про формування і одержаний фінансовий результат можуть судити з звітної форми № 2 «Звіт про фінансові результати», для внутрішніх користувачів, крім вказаної форми, можливим є використання поточного масиву бухгалтерського масиву інформації, яка виникає за результатами здійснених господарських операцій.

Облікове забезпечення відбиття інформації про фінансові результати діяльності забезпечується інформаційними

потоками, що виникають на всіх етапах формування фінансових результатів. На рис. 2 представлено схему інформаційних потоків, які визначають розмір фінансових результатів (чистого прибутку/збитку, нульового результату) підприємства.

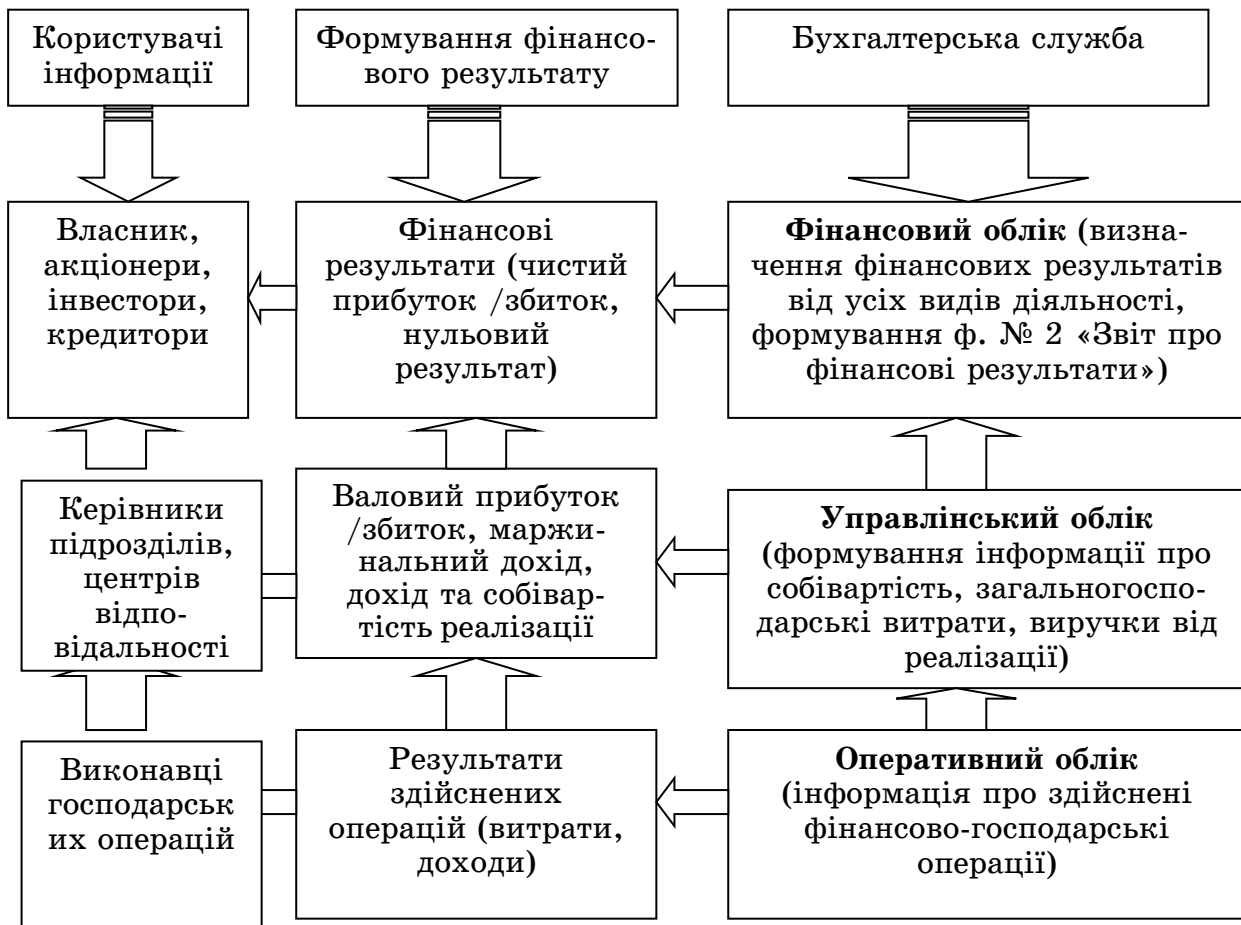

Рис. 2. Керунки виникнення інформаційного масиву даних про формування фінансових результатів підприємства

Джерело: сформовано автором на основі [1; 5]

Механізм формування фінансових результатів починається зі здійснення господарських операцій (дані оперативного обліку), формування результатів основної діяльності суб'єкта (дані управлінського обліку) та визначення чистого прибутку/збитку, нульового результату та формування звітної форми № 2 (дані фінансового обліку). Кожен

рівень інформаційного потоку характеризується відповідними показниками результативності та користувачами, які їх потребують. На рівні оперативного обліку виникають витрати, внаслідок здійснення операцій (виробництва, реалізації, управління) та доходи, що нараховуються при реалізації продукції. На рівні управлінського обліку відбувається формування собівартості продукції, відбиття загальногосподарських витрат та стає можливим визначення валового прибутку, прибутку від реалізації продукції та результатів діяльності окремих структурних підрозділів. За даними оперативного обліку відбувається відбиття доходів і витрат на рахунках та регістрах фінансового обліку за даними яких визначається прибуток, збиток, нульовий результат і заповнюється звітна форма № 2.

Весь інформаційний потік про фінансові результати має цільову направленість і забезпечується даними бухгалтерського (фінансового, управлінського) обліку (рис. 2). І в кожного обліку є як переваги, так і певні недоліки. Але інтегрування обох інформаційних потоків забезпечує одержання інформаційного потоку про формування фінансових результатів суб'єкта господарської діяльності.

Перевагами фінансового обліку є уніфікованість його показників, чітка періодичність їх формування та достовірність, так як звітність, сформована за даними фінансового обліку, надається користувачам зовнішнім. Проте така інформаційна база має і свої недоліки: визначені показники характеризують діяльність підприємства в цілому, без деталізації по окремих сферах діяльності, центрах відповідальності; використовуються лише вартісні показники; період формування фінансової звітності не дозволяє оперативно реагувати на проведені операції.

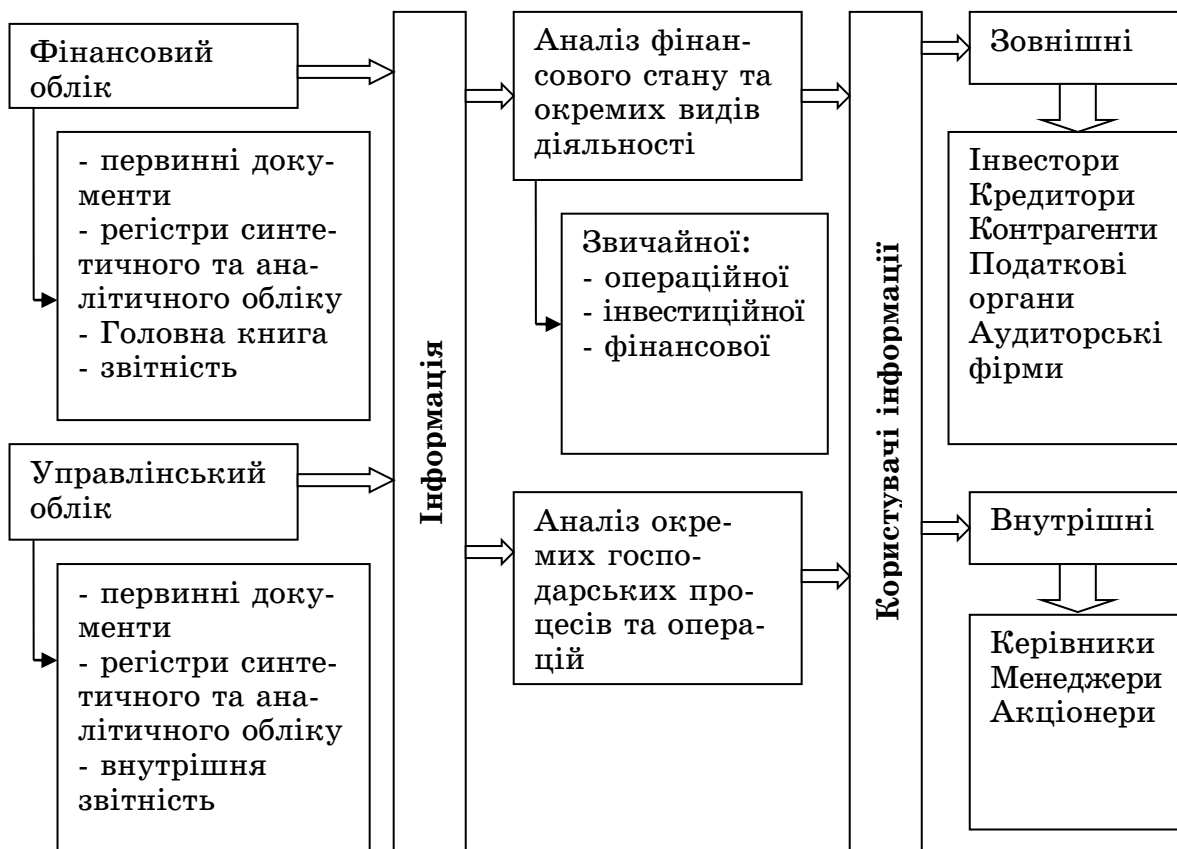

Рис. 2. Інформаційні потоки даних про фінансові результати

Джерело: сформовано автором на основі [5]

Вказані недоліки фінансового обліку забезпечуються інформаційним потоком, який формується в управлінському обліку. Знаходять відображення як вартісні так і натуральні значення показників, дані про результати діяльності можна сформулювати за будь-яким напрямком чи видом діяльності та з будь-якою періодичністю, що дозволяє керівникам оперативно регулювати результативність діяльності підприємства.

Отже, роль бухгалтерського відбиття (синтез фінансового та управлінського обліку) фінансових результатів зводиться до формування достовірних, правдивих інформаційних даних про фінансові результати на всіх етапах їх формування для забезпечення потреб користувачів при ви-

важеному ухваленні ними управлінських рішень. При цьому слід дотримуватись законодавчого регулювання обліку.

Правова складова передбачає формування організаційно-правового механізму здійснення обліково-аналітичної діяльності в системі економічної безпеки, який включає:

- чинне законодавство України, що регламентує здійснення господарської та підприємницької діяльності, збирання та отримання інформації, ведення бухгалтерського обліку, забезпечення безпеки тощо;

- постанови Кабінету Міністрів України, які стосуються визначення порядку отримання та надання інформації, її віднесення до комерційної таємниці тощо;

- статут підприємства та інші нормативні документи суб'єкта господарської діяльності (інструкції, положення, розпорядження тощо), які стосуються організації та здійснення діяльності суб'єктів забезпечення безпеки [7].

Технологічна складова обліково-аналітичного забезпечення включає в себе набір технологій (певних процедур), якими володіють аналітики підприємства для отримання, оброблення та надання необхідних інформаційних масивів безпосереднім стейкхолдерам. Це передбачає впровадження на підприємствах сучасних автоматизованих інформаційних систем, застосування яких спонукає до використання різноманітного програмного забезпечення, сучасних засобів обчислювальної техніки та зв'язку. Так, сфера бухгалтерського обліку та фінансової звітності зазнала значних змін за останні роки завдяки технологічному прогресу. Ці досягнення призвели до розробки нових інструментів, методів і підходів, які змінюють формування фінансових результатів суб'єкта господарювання у бухгалтерському обліку та їх подальший аналіз.

Світ стає дедалі більш і більш Digital. Нинішнє століття – це світ даних. Правила реалізуються у формі

певних електронних процедур і алгоритмів. Як наслідок, система обліку та аналізу має ставати все більш цифровими, щоб відповідати мінливій реальності.

Однією з ключових технологічних інновацій, яка зробила революцію у формуванні фінансових результатів в бухгалтерському обліку, є автоматизація. Автоматизація змінила багато ручних і повторюваних завдань у бухгалтерських процесах, таких як введення даних, обробка транзакцій і підготовка фінансової звітності. Це призвело до підвищення точності, ефективності та швидкості формування фінансових результатів. Інструменти автоматизації, такі як роботизована автоматизація процесів (RPA) і штучний інтелект (AI), все частіше застосовуються компаніями для оптимізації своїх облікових процесів і підвищення якості фінансової інформації [8].

Ще одним значним технологічним прогресом у формуванні фінансових результатів є використання даних аналітики. Методи аналізу даних дозволяють компаніям обробляти та аналізувати великі обсяги фінансових даних, щоб отримати цінну інформацію та тенденції. Розширені інструменти аналізу даних, такі як візуалізація даних, прогнозна аналітика та алгоритми машинного навчання, використовуються для виявлення закономірностей, аномалій і можливостей у фінансових даних, що може значно покращити аналіз фінансових результатів. Наприклад, аналітику даних можна використовувати для визначення потенційних ризиків, виявлення шахрайства та виявлення прихованих закономірностей у фінансових даних, надаючи цінну інформацію для прийняття рішень і фінансового аналізу.

Крім того, хмарні обчислення також змінили правила формування фінансових результатів у бухгалтерському обліку. Хмарні системи бухгалтерського обліку дозволяють

компаніям зберігати, обробляти та отримувати доступ до фінансових даних у централізований та масштабований спосіб. Це забезпечує співпрацю в реальному часі, інтеграцію даних і віддалений доступ, що може значно підвищити ефективність і результативність процесів фінансової звітності. Хмарні системи бухгалтерського обліку також забезпечують надійні заходи безпеки даних, такі як шифрування та автентифікація, щоб забезпечити конфіденційність і цілісність фінансової інформації [9]. Так, автоматизація бухгалтерського обліку з використанням «хмарних» технологій є одним із надійних і прогресивних підходів для вирішення сучасних облікових та аналітичних завдань.

Крім автоматизації, аналітики даних і хмарних обчислень, технологія блокчейн є ще одним значним технологічним нововведенням, яке може трансформувати формування фінансових результатів у бухгалтерському обліку. «Блокчейн-технологія заснована на обліку. Вона записує і зберігає активи, зобов'язання, транзакції і надає методи обліку руху грошових коштів і звірки рахунків. Це є властивим для бухгалтерської сфери діяльності, яка в даний час багато в чому покладається на паперові носії для виконання облікових функцій з метою забезпечення відповідності нормативним вимогам. Хоча цей процес громіздкий, аудиторам поки що потрібні паперові носії, а те, як складаються бухгалтерські записи, завжди цікаво аудиторам» [10].

Blockchain – це технологія розподіленої книги, яка забезпечує безпечний і прозорий запис фінансових транзакцій децентралізованим і незмінним способом. Це може значно підвищити точність, надійність і прозорість фінансової звітності. Наприклад, блокчейн можна використовувати для створення захищених від втручання журналів

аудиту, автоматизації внутрішньофірмових звірок і полегшення звітності та аудиту в реальному часі, що може значно спростити формування фінансових результатів і покращити їх аналіз.

Крім того, останніми роками значну увагу привернуло використання великих даних у формуванні фінансових результатів. Великі дані – це величезні обсяги даних, отриманих із різних джерел, таких як соціальні мережі, сенсорні пристрої та транзакції клієнтів, які можна використовувати для фінансового аналізу. Аналіз великих даних може надати цінну інформацію про поведінку клієнтів, ринкові тенденції та ефективність бізнесу, які можна використовувати для формування фінансових результатів. Передові методи аналізу великих даних, такі як обробка природної мови, аналіз настроїв і аналіз мережі, використовуються для обробки й аналізу великих даних для цілей фінансової звітності, що дозволяє компаніям отримати конкурентну перевагу на ринку [10].

Використання інструментів і методів візуалізації також стало важливим досягненням у формуванні фінансових результатів та їх аналізі. Інструменти візуалізації, такі як інформаційні панелі, інфографіка та інтерактивні діаграми, можуть представляти фінансову інформацію у візуально привабливий та інтуїтивно зрозумілий спосіб. Це дозволяє користувачам швидко розуміти складні фінансові дані та визначати тенденції, закономірності та викиди. Інструменти візуалізації також можуть полегшити прийняття рішень на основі даних і покращити спілкування між зацікавленими сторонами, такими як керівництво, інвестори та аудиторі, під час аналізу фінансових результатів.

Бухгалтерська практика постійно розвивається, завдяки прогресу технологій, змінам стандартів бухгалтерського

обліку та виникаючим проблемам, які формують ландшафт фінансової звітності. Тому для суб'єктів господарювання вкрай важливо бути в курсі останніх результатів досліджень і публікацій, щоб покращити свою практику фінансової звітності та підвищити ефективність фінансового аналізу.

Удосконалення системи обліково-аналітичного механізму формування фінансових результатів базується на використанні сучасних форм, методів і принципів, що ставлять нові вимоги до формування інформації про діяльність підприємства та його фінансові результати. Технологічні інновації суттєво впливають на формування фінансових результатів у бухгалтерському обліку та їх подальший аналіз. Автоматизація, аналіз даних, хмарні обчислення, технологія блокчейн, великі дані та інструменти візуалізації є одними з ключових технологічних досягнень, які змінюють сферу фінансової звітності. Ці інновації призводять до підвищення точності, ефективності та прозорості процесів фінансової звітності, а також до покращення процесу прийняття рішень на основі даних.

Література:

1. Пасенко Н. С. Організація обліково-аналітичного забезпечення управління фінансовими результатами підприємства. Глобальні та національні проблеми економіки : електронне наукове фахове видання Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. 2017. Вип. 7. С. 854–859. URL: <http://global-national.in.ua/archive/17-2017/172.pdf>. (дата звернення 22.04.2023).
2. Гоголь Т. А. Обліково-аналітичне забезпечення управління підприємств малого бізнесу: монографія. Чернігів: Лозовий В. М., 2014. 384 с.
3. Мних Є. Ефективність інтегрованих обліково-аналітичних систем. Вісник КНЕУ. 2013. Випуск 1. С. 109–116.
4. Волощук Л. О. Обліково-аналітичне забезпечення управління інноваційним розвитком підприємства. Праці Одеського політехнічного університету. 2011. № 2(36). С. 329–334.

5. Овчарова Н. В., Кравченко О. В., Бобошко Р. М. Формування обліково-аналітичного забезпечення управління витратами сільськогосподарських підприємств. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/650/625> (дата звернення 23.04.2023).

6. Назарова Г. Б., Кононенко Л. В., Калашнікова А. К. Облікові процедури формування фінансових результатів: сучасний стан та напрями їх вдосконалення URL: <http://www.prostir.pdaba.dp.ua/index.php/journal/article/view/565/548> (дата звернення 23.04.2023).

7. Гнилицька Л. В. Механізм обліково-аналітичного забезпечення функціонування системи економічної безпеки суб'єктів господарювання URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/197233692.pdf> (дата звернення 22.04.2023).

8. Smith, J., & Lee, A. (2021). Automation in Financial Reporting: A Review of Current Practices and Future Directions. *Journal of Accounting and Technology*, 45(2), 112–128.

9. Chen, L., & Wang, C. (2022). Data Analytics in Financial Reporting: Advancements, Challenges, and Implications. *International Journal of Accounting Information Systems*, 30(3), 256–278.

10. Johnson, D., & Kim, S. (2020). Blockchain Technology in Financial Reporting: Opportunities and Challenges. *Journal of Financial Reporting*, 28(4), 512–536.

Шмигель О. Є.

кандидат економічних наук, доцент
*Чортківський навчально-науковий інститут
підприємництва і бізнесу,*

ОСОБЛИВОСТІ ОПОДАТКУВАННЯ БЛАГОДІЙНОЇ ДОПОМОГИ

Послуги, виконані роботи, які надаються на користь бенефіціарів на безоплатній основі відповідно до закону і є благодійністю. При цьому проходить безоплатна передача благодійником коштів, іншого майна, майнових прав у власність інших осіб з метою досягнення цілей, наперед

обумовлених сторонами. У воєнний час, в час російської агресії, благодійність, а також її оподаткування набула неабиякої актуальності. Такі дії регулюються законодавством України.

Згідно закону України про волонтерську діяльність зі змінами і доповненнями, волонтерська діяльність – це добровільна, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами шляхом надання волонтерської допомоги.

Ще до недавня, буквально кілька років слово волонтер ми чули дуже рідко, воно застосовувалося тоді, коли говорили про соціально незахищені верстви населення, при катаклізмах природи, при допомогах різним країнам внаслідок катастроф.

Пройшло небагато часу і у нас є вислів волонтерська діяльність. І цю фразу ми використовуємо все частіше і частіше. З часу російського вторгнення в Україну волонтерська діяльність є невід'ємною частиною життєдіяльності нашої держави.

Особливості волонтерської діяльності в Україні визначаються Законом України «Про волонтерську діяльність» визначено особливості основних засад її провадження, реалізацію державної політики у сфері волонтерської діяльності, правовий статус волонтерів та волонтерських організацій.

Діяльність волонтерів базується на діяльності, яка є благодійною, принципами якої є: добровільність, неприбутковість, безоплатність, рівність, добровільність, гуманність, законність.

Волонтерською діяльністю не може бути надання послуг та виконання робіт сімейних, дружніх чи сусідських взаємовідносин на безоплатній основі.

Напрями, за якими проводиться діяльність волонтерів:

- догляд та надання допомоги малозабезпеченим особам, які через свої фізичні, матеріальні чи інші особливості, або постраждали в результаті надзвичайних ситуацій, потребують підтримки та допомоги а також реабілітації;

- допомога на волонтерських засадах Збройним Силам України та іншим військовим формуванням, правоохоронним органам, органам державної влади під час дії особливого періоду, дії правового режиму надзвичайного чи воєнного стану, для подолання наслідків збройної агресії Російської Федерації проти України. а також для післявоєнного економічного відновлення та розвитку держави;

- ліквідація наслідків надзвичайних ситуацій різних характерів з допомогою волонтерів:

- ліквідація наслідків боїв, терористичних актів, збройних конфліктів тимчасової окупації з волонтерською допомогою;

- надання волонтерської допомоги особам/сім'ям, які опинилися у складних життєвих обставинах;

- захист та порятунок тварин, надання їм допомоги у лікуванні та утриманні;

- волонтерська робота, пов'язана з утвердженням української національної та громадянської ідентичності;

- інші напрями, які не заборонені чинним законодавством;

Допомога волонтерського напрямку за зазначеними вище спрямуваннями може здійснюватися в онлайн-режимі за допомогою мережі Інтернет та інших телекомунікаційних мереж.

Згідно Закону про волонтерську діяльність, волонтерами можуть бути як юридичні так і фізичні особи. В

основному такою потрібною роботою займаються організації, основною діяльністю яких є благодійність.

Благодійність є постійно важливою у будь-які часи, а у час боротьби російської агресією вона є особливо важливою. Такою потрібною і незамінною справою займаються особи в якості благодійних організацій та об'єднань. Їхньою метою не може бути отримання і розподіл прибутку серед засновників, членів органів управління, інших пов'язаних осіб, а також працівників таких організацій.

Організації, які займаються благодійністю односторонньо визначають сфери, види, місце (територію) і строки благодійної діяльності, а також бенефіціарів такої діяльності в установчих документах, благодійних програмах або інших рішеннях органів управління.

Утворення спілок, асоціацій та інших добровільних об'єднань, здійснення спільної благодійної діяльності є правом благодійних організацій.

Засновниками благодійних товариств, установ і фондів, а також члени благодійних товариств можуть бути учасниками благодійних організацій.

Фізичні та юридичні особи, які є дієздатними, крім органів державної влади, місцевого самоврядування, інших юридичних осіб публічного права також учасниками благодійних організацій.

Щодо конституційної відповідальності, то за зобов'язаннями своїх учасників, благодійні організації у випадках, визначених установчими документами, відповідальності не несуть.

Законодавство України про благодійну діяльність та благодійні організації базується на Конституції України та складається з Цивільного кодексу, цього Закону, міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та інших нормативно-

правових актів, прийнятих відповідно до цього Закону. Згідно Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» Бенефіціар – набувач благодійної допомоги (фізична особа, неприбуткова організація або територіальна громада), що одержує допомогу від одного чи кількох благодійників для досягнення визначеної цим Законом цілі.

Метою діяльності благодійних організацій є сприяння законним інтересам бенефіціарів у сферах освіти, охорони здоров'я, екології та охорони довкілля. Їхня діяльність направлена на запобігання природним і техногенним катастрофам та ліквідації їх наслідків, допомозі постраждалим від катастроф, збройних конфліктів і нещасних випадків, а також біженцям та особам, які перебувають у складних життєвих обставинах [3].

Багато питань виникає у нас сьогодні, в час повномасштабного вторгнення російських загарбників щодо створення та подальшої роботи благодійних організацій та громадських об'єднань. В основному вони відрізняються тільки за основною метою їх створення, а саме: благодійна діяльність є метою благодійних організацій, а метою громадських об'єднань є об'єднання зусиль для вирішення конкретних питань.

Якщо після державної реєстрації благодійна чи громадська організація отримує статус неприбуткової, то в такому випадку буде звільнена від податку на прибуток з отриманих коштів. Звичайно у випадку отримання такого рішення ДПС, такий статус має відповідати умовам п.133.4 Податкового кодексу України і його можна отримати також і в час воєнного стану.

Згідно «Закону про благодійну діяльність та благодійні організації» в статуті таких осіб в обов'язковому порядку повинно бути прописана така діяльність як,

«сприяння обороноздатності та мобілізаційній готовності країни, захисту населення у надзвичайних ситуаціях мирного і воєнного часу» в інакшому випадку акумулювання коштів для потреб армії буде недозволеною діяльністю. До того ж, з вище викладеного бачимо, що благодійність не повинна бути основною діяльністю таких організацій, а лише однією із, в протилежному випадку існує загроза втрати статусу неприбуткової організації, що потягне за собою в дальнішому нарахування податку на прибуток.

Здійснювати публічні збори благодійних пожертв не мають права особи, що перебувають на службі, яка є публічною, а також особи, які діють від імені осіб, які також перебувають на службі, яка є публічною.

Публічні збори для здійснення цілей, які суперечать українському законодавству а також у випадках порушення прав третіх осіб забороняються. Під заборону попадає збір пожертв для придбання підакцизних товарів.

Положення про публічний збір благодійних пожертв застосовується до публічного продажу майна від імені або на користь благодійних організацій (публічних торгів, конкурсів, аукціонів тощо).

Суми коштів або інших валютних цінностей благодійного гранту, цільове використання яких не відбулося протягом строку, визначеного благодійником, підлягають поверненню благодійнику як поворотна фінансова допомога.

З часу повномасштабного вторгнення в Україну такі допомоги стали у великих, часто дуже великих об'ємах, їх вже можна назвати грошовими фінансовими допомогамі. Коли йдеться про життя і смерть наших захисників, ніхто, буквально ніхто ні на секунду не задумується про те, що такі надходження трактуються як отримані доходи і в майбутньому понесуть звання оподатковуваних.

Особливої уваги потребує питання щодо оподаткування благодійної допомоги, *питання оподаткування якої завжди залишається актуальним, особливо в умовах воєнного стану, коли потрібна підтримка військовим і постраждалим.*

Згідно листа № 8/2022 Державної податкової служби ми можемо дізнатися деякі роз'яснення щодо оподаткування волонтерської діяльності фізичними особами – платниками податків.

Хто із фізичних осіб можуть не включати суми благодійної допомоги, отриманої від благодійників, в тому числі благодійників – фізичних осіб, що внесені до єдиного реєстру волонтерів для здійснення заходів національної безпеки і оборони країни від агресії РФ до доходу, який оподатковується?

Як ми вже зазначали вище, допомога може надаватися як юридичними так і фізичними особами, в свою чергу отримувачі таких гуманітарних допомог можуть бути також особи юридичні та фізичні. Воєнний час вніс свої корективи у життя кожного, хто яким-небудь чином зазнали тяготи повномасштабного вторгнення. Особи, які зазнали тих чи інших проблем, особливо, тимчасово внутрішньо переміщені, отримували різних видів і форм допомоги. Так, у будь якого свідомого громадянина виникають питання щодо оподаткування таких благодіянь.

Насамперед уточнимо, що гуманітарна допомога є різновидом благодійної і може надаватися у вигляді продовольчих товарів, одягу, лікарства та іншої, окрім воєнної. Згідно Податкового Кодексу України оподаткування здійснюється саме благодійної допомоги. Регулювання правильності проведення оподаткування здійснюється відповідно до статей 165 та 170 ПКУ. В цих статтях вказано основи

ідентифікації джерела отримання різних видів допомоги, адже від цього залежить обов'язок сплати податків.

Нецільові грошові кошти, отримані від міжнародних організацій на рахунок в банку фізичною особою звільнені від оподаткування на підставі п.п. 165.1.56 та п.п. 170.7.2 ПКУ.

Також не оподатковуються допомоги (на підставі п.п. 165.1.56 та п.п. 170.7.2 ПКУ), які отримані юридичними та фізичними особами від благодійників, що не мають статусу благодійної організації в межах річного сукупного доходу, який не вищий за суму неоподаткованої податком на доходи фізичних осіб благодійної допомоги (у 2022 – 3470 грн. та у 2023 році – 3760 грн.). Суми, більші за вказані, підлягають оподаткуванню за відповідними ставками ПДФО – 18 відсотків та ВЗ – 1,5 відсотки.

Щодо оподаткування отриманих допомог у вигляді продовольчих та товарів першої необхідності, отриманих від волонтерів та благодійних фондів, то на підставі п.п. 165.1.54 в парі з п.п. 170.7.8 ПКУ. Підлягає оподаткуванню, але зараз перебуває на стадії врегулювання на державному рівні.

Оподаткування грошових виплат особам для відновлення зруйнованого майна на території бойових подій регулюється п.п. 165.1.54 ПКУ та п. «б» п.п. 170.7.8 ПКУ. Зокрема, п. «б» п.п. 170.7.8 ПКУ і не передбачає сплати податків в межах 500 РМЗП за календарний рік. Щодо документування, то отримувач такої допомоги повинен подбати самостійно.

На лікування чи відшкодування витрат на лікування, то такі допомоги оподаткуванню не підлягають (регулюється п.п. 165.1.19 та п.п. 170.7.4 ПКУ).

На нашу думку, щоб уникнути непорозуміння із законодавчими структурами, навіть у випадках не оподатку-

вання вказаних вище допомог, особи, які їх отримали можуть подати декларацію в податкові органи.

Вище розглянуто деякі моменти оподаткування допомог фізичними особами, отриманими від різних добродійників.

Наші сьогоденні реалії воєнного часу, на жаль, не всі попадають під стандартні ситуації щодо оподаткування дій, пов'язаних з допомогою військовим як у придбанні воєнного спорядження, необхідного для участі у бойових діях так і основних засобів таких як автомобілі, дрони, камери нічного бачення, а також спеціальні індивідуальні захисні засоби, лікарства, засоби особистої гігієни, продукти харчування та інші.

Дуже часто, волонтери не можуть прийти на допомогу і таку допомогу надають просто фізичні особи, які не зареєстровані в єдиному реєстрі волонтерів. На їхній картковий рахунок поступають кошти, які донатять всі українці. В даній ситуації всі кошти, які поступили підлягають оподаткуванню податком на доходи фізичних осіб та військовим збором. Як бути, як поступати, адже, як ми знаємо, закон не має зворотної дії.

Згідно законодавства не визнано чіткого переліку документів, на основі яких були здійснені операції по придбанні та передачі потребуючим вище перелічених засобів. На даний час документальне підтвердження витрат, які були зроблені у період з 24 лютого 2022 року по 1 травня 2022 року дозволено на законодавчому рівні не здійснювати.

Щодо здійснення благодійних операцій юридичними особами, діяльність яких оподатковується податком на прибутком. Результат до оподаткування підприємств згідно ст. 140 ПКУ збільшується на суму, яка передана на безоплатній основі неприбутковим організаціям, які вне-

сені до Реєстру неприбуткових організацій та установ на дату передачі коштів у розмірі, що не перевищує чотири відсотки прибутку за попередній звітний період, який оподатковується.

На період до припинення або скасування воєнного стану в Україні згідно Указу Президента № 64/2022, затвердженим Законом № 2102, коригування суми прибутку до оподаткування не проводиться. Тобто, суми коштів, вартість індивідуального захисту (каска, бронежилети, виготовлені за військовими стандартами), технічні засоби спостереження, лікарства та медичні вироби, засоби особистої гігієни, продукти харчування та інші товари, визначені Кабінетом Міністрів України а також суми допомоги, яка відповідає всім ознакам гуманітарної згідно чинного законодавства у зв'язку з повномасштабним вторгненням російської федерації.

Отже, в соціальних відносинах сферою, важливою для життя людей, втілення їхніх прав і свобод з однієї сторони та з надзвичайно важливим фактором джерела фінансування для здійснення таких необхідних благ, є благодійництво. У воєнний час, в час російської агресії величезного значення набуває масштабність діяльності благодійних приватних донорів і потребує особливої уваги та гармонійного розуміння. На неабиякої уваги заслуговують питання оподаткування такого виду діяльності, які регулюються на законодавчому рівні України.

Перемога над агресором наближається всіма силами як кожного із нас, так і волонтерами, тільки буде набагато краще, якщо вона буде наближатися у правильно вибраній організаційно-правовій формі. Небажаних ситуацій після закінчення війни, з юридичної точки зору, можна уникнути, підібравши правильний формат волонтерської діяльності. У випадку не реєстрування волонтерської діяльності,

особисті картки із благодійними надходженнями можуть бути сприйняті як доходи і в подальшому оподатковуватися податком на доходи фізичних осіб та військовим збором. Щоб уникнути непорозумінь з органами податкової служби України, необхідно зареєструватися.

Література:

1. Бобрівець В. В. Методологічні засади стимулювання розвитку благодійності інструментарієм оподаткування. Формування ринкових відносин в Україні : зб. наук. праць. 2018. Вип. 4.

2. Бобрівець В. В. Оцінка впливу пільг з податку на прибуток підприємств на розвиток благодійництва в Україні. Глобальні та національні проблеми економіки. 2018. № 22. С. 758–765.

3. Закон України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» [tps:// zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua).

4. Закон України «Про волонтерську діяльність» [tps:// zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua).

5. Закон України 2173 від 01 квітня 2022 року № 2173-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану». <https://zakon.rada.gov.ua>.

6. Оподаткування податком на прибуток благодійної та гуманітарної допомоги під час воєнного стану в Україні (інформаційний лист № 7/2022) <https://ukurier.gov.ua>.

7. Податковий кодекс України [Електронний ресурс] / Кодекс України від 02.12.2010 року № 2755-VI [зі змін. та доп.]. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua>.

8. Указ Президента України №64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» <https://www.president.gov.ua>.

9. Як оподатковується благодійна допомога у воєнний час *Постанова КМУ від 24 лютого 2016 р. № 112*: <https://ldn.org.ua>.

10. Васильченко Г. Як не порушити закон, займаючись волонтерською діяльністю <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/11/17/693936>.

Наукове видання

**СУСПІЛЬСТВО В УМОВАХ
ЕМЕРДЖЕНТНОГО РОЗВИТКУ**

КОЛЕКТИВНА МОНОГРАФІЯ

Підписано до друку 12.06.2023 р.
Формат 60x84 ¹/₁₆. Гарнітура SchoolBook.
Папір офсетний. Друк на дублюванні.
Умов. друк. арк. 18,6. Облік.-вид. арк. 15,8.
Тираж 300 прим.

Видавець та виготовлювач
Західноукраїнський національний університет
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль 46009

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців ДК № 7284 від 18.03.2021 р.*

Віддруковано ФО-П Шпак В. Б.
Свідоцтво про державну реєстрацію:
Серія В02 № 924434 від 11.12.2006 р.
Свідоцтво платника податку: Серія Е № 897220
м. Тернопіль, вул. Просвіти, 6.
тел. 8 097 299 38 99, (0352) 422-388
E-mail: tooums@ukr.net